

Personliga tillbakablickar över ämnesområden vid Göteborgs universitet

ÄMNESHISTORISK DOKUMENTATION VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

Seniorakademien
Dokumentationsserie
Del 3

Seniorakademien vid Göteborgs universitet
2015

ISBN: 978-91-981428-2-2

Innehållsförteckning

	Sid
Företal av Jan Holmer	i
Biblioteks- och informationsvetenskap av Louise Limberg och Lena Skoglund	1
Engelska av Mats Oscarson och Mall Stålhammar	12
Historia av Thomas Magnusson	19
Historiedidaktik av Bo Andersson	24
Humanekologi av Emin Tengström	28
Neonatologi av Ingemar Kjellmer	36
Neurofysiologi av Ulf Norrsell	43
Psykologi av Sven G. Carlsson och Joseph Schaller	49
Statsvetenskap av Gunnar Falkemark	57
Vårdvetenskap av Ingegerd Bergbom, Ella Danielson och Anna-Lena Hellström	62
Medverkande	68

Företal

Seniorakademien vid Göteborgs universitet har som en av sina uppgifter att verka för att värdefull dokumentation om universitetets verksamhet inte går förlorad.

En del av denna dokumentation är ett vetenskapshistoriskt filmarkiv, med dokumentationer av forskares livsgärningar och mångåriga erfarenheter inom olika ämnesområden. Arkivet är tillgängligt via Seniorakademiens hemsida www.seniorakademien.org.gu.se

En annan del av dokumentationen är skriften *Otium Emeritorum* där emeritis verksamhet efter pensioneringen belyses. Den ger exempel på hur de flesta av universitetets emeriti ägnar sin tid åt fortsatt forskning och handledning, långt upp i åldrarna.

Genom skriftserien Personliga tillbakablickar över ämnesområden vid Göteborgs universitet vill Seniorakademien ytterligare bidra till att vårda minnet av universitetets verksamhet. Föreliggande volym är den tredje i en planerad serie om fem antologier med utgivningsperiod 2013-2015.

I inledningen till den första volymen i serien skriver Emin Tengström:

”Böcker om universitetens historia bygger i hög utsträckning på dokument av olika slag och väl är det. I denna form av översikter kommer dock de personliga upplevelsorna av kunskapsutvecklingen inom forskning och utbildning ofta bort. Idén bakom den serie av översikter, som inleds med detta första nummer, syftar i stället till att också låta personliga minnen komma till tals. Det sker inte minst med tanke på Göteborgsuniversitetets dynamiska utveckling under 1900-talets andra hälft. I de här publicerade beskrivningarna är det inte så mycket fråga om administrativa aspekter av ett universitets verksamhet såsom budgetar och anslag, lokaler, arbetsmiljöfrågor eller strävan mot jämställdhet. I stället ligger fokus i beskrivningen, som ibland kan ges en personlig karaktär, på de enskilda män och kvinnor, vilka som professorer och docenter på olika sätt drivit kunskapsutvecklingen i sitt ämne. Frågan om olika ämnens organisatoriska anslutning till Göteborgs universitet berörs dock ofta, då den frågan inte sällan påverkar ett ämnes möjligheter till fortsatt utveckling”.

Den karaktäristiken gäller också de efterföljande volymerna.

Jan Holmer
ordförande

Biblioteks- och informationsvetenskap

Louise Limberg och Lena Skoglund

Inledning

Den första svenska professuren i biblioteks- och informationsvetenskap inrättades vid Göteborgs universitet 1991. Därmed institutionaliserades ämnet biblioteks- och informationsvetenskap som akademisk disciplin i Sverige. Anledningen till att professuren placerades vid Göteborgs universitet (GU) var att den skulle finnas nära Högskolan i Borås (HB) med Institutionen Bibliotekshögskolan (BHS), som sedan 1972 hade monopol på bibliotekarieutbildning i Sverige¹. I samband med utlysningen av den första professuren definierades ämnet av dåvarande Forskningsrådsnämnden (FRN 1989) enligt följande:

.../ ämnet har sin utgångspunkt i problem kring förmedling av information eller kultur som är lagrad i någon form av dokument. Inom ämnet studeras den process som beroende av syfte och innehåll kan benämnas informationsförsörjning eller kulturförmedling samt bibliotek och andra institutioner med en likartad funktion som medverkar i denna process. Ämnet har anknytningar till en rad andra discipliner inom såväl samhällsvetenskap, humaniora som teknik.

Som framgår av citatet är ämnesdefinitionen bred och huvudsakligen grundad i empiriska intressen för förmedling av information eller kulturella uttryck som lagrats i dokument. Ämnesintresset riktas mot både processer som informationsförmedling och institutioner som bibliotek, som sysslar med lagring, tillgängliggörande och förmedling av dokument med olika slags innehåll.

Vår återblick på ämnets historia såsom den gestaltat sig vid GU/HB har en kronologisk grundstruktur. Genom kronologin kan vi urskilja några genomgående teman som berör dels förhållandet mellan akademi och profession, dels relationen mellan forskningsområdena biblioteksvetenskap (library science) och informationsvetenskap (information science) samt den unika organisatoriska modellen för samverkan mellan GU och HB för att genomföra forskarutbildning av ansenliga dimensioner.

Material som vi grundar vår framställning på utgörs delvis av personliga minnen. Därutöver har vi använt dokument som utredningar (t ex Tengström 1986; SOU 1969:37), texter om bibliotekarieutbildningens och B&I-utbildningarnas historia vid Högskolan i Borås (t ex Fransson 2002) liksom interna dokument från HB och GU. Källmaterialet består också av personliga intervjuer med personer som haft avgörande betydelse för inrättandet av forskarutbildningen och etableringen av ämnet biblioteks- och informationsvetenskap i Sverige.

Det förtjänar att sägas att mycket lite har skrivits om B&I-ämnet historia med fokus på dess institutionalisering som akademisk disciplin i Sverige. Kortare forskningsöversikter finns, i första hand gällande tiden före 1991. Ett mer ambitiöst arbete i form av en magisteruppsats har genomförts vid Uppsala universitet (Pettersson 2004), där det huvudsakliga intresset riktas mot en allmän historik samt en beskrivning av ämnets olika delområden.

---

¹ Före 1998 var alla professorer i Sverige knutna till universiteten; högskolorna fick inte ha egna professorer.

Återblick: behov och förslag angående biblioteks- och informationsvetenskaplig forskning, före 1986

Under tidigt 1900-tal började bibliotekarier få en professionell utbildning och denna professionalisering av yrket gick hand i hand med etableringen av studier och forskningsprojekt inom området. Efterkrigstidens starka fokus på teknologisk utveckling för industrins behov innebar att man började tala om en ny specialistfunktion på biblioteken, dokumentalist, för att samla och organisera information på ett nytt och mer proaktivt sätt. Och man började intressera sig för den inriktning av biblioteksverksamheten som man kunde se hade utvecklas i de två stormakterna USA och Sovjetunionen. Här talades om en ny vetenskap ”information science” eller ”informatica” på ryska, som ett nytt redskap för att skapa de rätta förutsättningarna för vetenskapligt arbete och spetskompetens inom den vid denna tid mycket uppmärksammade rymdindustrin. Det kalla kriget var bl. a. en kamp om vetenskapliga framgångar och 1957 började sovjetiska Sputnikar att cirkulera i rymden. 1969 skickade amerikanerna de första astronauterna till månen.

Samma år publicerades *Utbildning för bibliotek, arkiv och informatik. Betänkande av utredningen rörande utbildning av bibliotekspersonal* (SOU 1969:37). Denna utredning kom att lägga grunden för en utlokalisering av bibliotekarietutbildningen från Stockholm/Solna till Borås, vilket så småningom ledde till att landets första professur i biblioteks- och informationsvetenskap kom att placeras vid Göteborgs Universitet. Men redan innan en riksrekryterande högskoleutbildning för bibliotekarier etablerats i Borås hade aktiviteter startats på skilda håll i landet av olika individer och grupper med intresse för biblioteksforskning.

Här fanns bland andra INFORSK vid Umeå universitet med inriktning på studier av informationsvanor och datorbaserad informationssökning och LIBLAB i Linköping med avsikt att satsa på kompetensuppbyggnad i gränsområdet mellan informationsvetenskap och datavetenskap. Vuxenpedagogiska gruppen vid Linköpings universitet sysslade bland annat med forskning om folkbiblioteks- och folkbildningsfrågor. Chalmers Information Technology Centre bedrev forskning med inriktning på att utvärdera hårdvara och mjukvara som redskap för utveckling på biblioteksområdet. KTH:s informations- och dokumentationscentral liksom Karolinska Institutets Medlinetjänster är exempel på svenska databascentra med inriktning mot verksamhetsutveckling kopplad till forskningsinformation. Litteratursociologiska institutionen i Uppsala riktade sitt intresse mot bok- och bibliotekshistoria, bokmarknadsundersökningar och litteraturens och läsandets historia. Avgörande för dessa FoU-aktiviteter var de medel som fanns att söka från några organ som inrättats för att stärka just informationsforskningen: SINFODOK (Statens råd för vetenskaplig information och dokumentation) och senare DFI (Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning).

Vid sidan av den akademiska världen agerade yrkesverksamma bibliotekarier från den kommunala verksamheten vid samma tid för att professionalisera yrket och få igång en systematisk biblioteksforskning i Sverige. Aktiviteterna resulterade i en ansökan till Sveriges Allmänna Biblioteksförning om stöd för en utredning om behovet av biblioteksforskning, och en arbetsgrupp tillsattes. Arbetsgruppens arbete avslutades med rapporten *Biblioteksforskning. Förutsättningar och former diskuterade mot bakgrund av material från andra länder* (Persson 1969). I den avslutande sammanfattningen resonerar Persson kring olika modeller för att bygga upp nordisk biblioteksforskning. Hon visar hur starkt samarbetet vid denna tid var mellan framför allt Sverige och Danmark och hon anför att en gemensam forskningsorganisation för alla nordiska länder skulle ge stora ekonomiska fördelar.

Den ovan nämnda och av många efterlängtade utredningen om högskoleutbildning för bibliotekarierna leddes av 10 sakkunniga, 9 män och en kvinna. Trots alla ansträngningar från skilda håll att lyfta frågan om biblioteksforskning i samband med denna utredning, står det i direktiven: ”Den i olika sammanhang aktualiserade frågan om vetenskaplig verksamhet inom de områden som här behandlas bör inte tas upp av de sakkunniga.” (SOU 1969:37, s 13)

De sakkunniga orienterade sig om läget för bibliotekarieutbildning i omvärlden och inte minst i USA, där både forskning och undervisning på området rymdes inom ämnet ”information science”. I motsats till informationen från omvärlden, där utbildning och forskning knutits samman, utmynnade utredningen i ett förslag att skapa en riksrekryterande yrkesutbildning för alla former av bibliotek: forskningsbibliotek, folkbibliotek, skolbibliotek och företagsbibliotek. Med en grund i eftergymnasial utbildning omfattande 80 poäng (motsvarande två års akademiska studier på heltid) skulle en tvåårig yrkesutbildning erbjudas. Åtta veckors handledd praktik vid bibliotek av olika typer skulle vara en viktig del i utbildningen.

Kommittén hade kommit till slutsatsen att bibliotekshögskolan skulle lokaliseras till Stockholm och få en kapacitet om 900 studerande vid full utbyggnad. Högskolan skulle vara direkt underställd Kungl. Maj:t och ledas av en styrelse med 10 ledamöter, med företrädare för olika berörda intressen. Vid remissbehandlingen av förslaget förordade flera instanser en placering av bibliotekarieutbildningen vid ett universitet, men starka intressenter som Sveriges Allmänna Biblioteksförning, Svenska Folkbibliotekariet förbundet samt Stockholm och Malmö stad pläderade för en särskild institution utanför universitetet. Från Malmö argumenterade man för behovet att ge huvudmän för kommunal biblioteksverksamhet inflytande över utbildningen genom att representeras i dess styrelse, vilket skulle underlättas vid en placering utanför universitetet. Här skönjer vi en kamp mellan motstridiga intressen om vem som skulle ha makten över bibliotekarieutbildningen.

En månad före riksdagsbeslutet om bibliotekarieutbildningen hade finansdepartementet beslutat att utlokalisera 30 myndigheter från storstockholmsområdet. Här föreslogs att Statens provningsanstalt och bibliotekshögskolan skulle till Borås. De två häpnadsväckande förslagen vad gäller bibliotekarieutbildningen, nämligen att skolan skulle placeras i Borås och att den inte fick knytas till en akademisk miljö med forskning, kan förklaras av de politiska strömningarna vid denna tid. Regionalpolitiska motiv att ”få hela Sverige att leva” var starka på 70-talet. En orsak till att skolan inte kom att inlemmas i ett universitet kan vara att den professionella yrkeskåren arbetade för att behålla makten och inflytandet över utbildningen, något de kunde förlora, om utbildningen ”försvann” in i den akademiska sfären. En därmed sammanhängande förklaring kan vara att man ville kopiera den danska modellen. Den främsta yrkesutbildningen för bibliotekarierna i Norden fanns vid denna tid i Köpenhamn vid Den Kongelige Danske Biblioteksskolan som var fristående från universitet och annan högre utbildning och leddes av en rektor som hämtades från bibliotekarietkåren och hade en mycket stark bindning till det professionella fältet. Dessa antaganden kräver vidare studier för säkrare kunskap.

Bibliotekarieutbildning – akademisk yrkesutbildning i Borås

Före Bibliotekshögskolans inrättande hade en tydlig rågång upprätthållits mellan utbildning till folkbibliotekarie respektive forskningsbibliotekarie. Den reformerade bibliotekarieutbildningen innebar att alla studenter nu skulle utbildas till ett gemensamt yrke med en specialisering först under fjärde terminen. Tidigare hade blivande forskningsbibliotekarierna utbildats genom en inomverksutbildning vid de olika universitetsbiblioteken med erfarna bibliotekarierna som

lärare och handledare. Folkbibliotekarier hade utbildats vid en av Skolöverstyrelsen anordnad 1-årig kurs i Solna. Gästlärare var bibliotekarier som hämtades från olika bibliotek i landet och ledningen bestod av erfarna bibliotekarier och bibliotekschefer. Båda dessa utbildningsvägar krävde en akademisk grundexamen. När utbildningen hamnade i Borås förlorade professionen delvis kontakt med och inflytande över utbildningen.

Den nya bibliotekarieutbildningen ledde till att professionen, som så starkt varit tillskyndare av en gemensam utbildning för folk- och forskningsbibliotek och till att utbildningen skulle centraliseras till en ort och inte knytas till ett universitet, började kritisera såväl undervisningens innehåll som kvalitet. Kritiken gällde både utbildningens brist på tillräckligt god yrkesförberedelse och samtidigt brist på teori och forskning, den sammanhållna utbildningen för alla bibliotekstyper och Borås monopol på utbildningen. I slutet av 1980-talet krävde Sveriges Allmänna Biblioteksförning och länsbibliotekarierna en översyn av utbildningen med särskild tonvikt på folkbibliotekens behov (Löf 2002).

Eftersom den nya utbildningen inte löste frågan om biblioteksforskning initierades också tidigt försök vid BHS att inleda sådan forskning. En arbetsgrupp tillsattes i slutet av 1970-talet med uppgift att undersöka behovet av forskning vid svenska bibliotek. En enkät sändes ut till 350 bibliotek och ett stort antal biblioteksorganisationer. Responsen var stor och över 300 förslag till projekt/frågeställningar skickades in till Borås. Gruppen lade en rad förslag om fördjupade kontakter med närliggande akademiska ämnen, nordiska biblioteksskolor och internationella B&I-miljöer. En seminarieverksamhet borde starta och forskarkompetent lärarpersonal inbjudas som gästlärare (Högskolan i Borås 1979). Resultatet av förslagen blev blygsamt, huvudsakligen beroende på HB:s mycket knappa resurser såväl akademiskt som ekonomiskt.

Förberedande etableringsfas 1986-1991: dynamisk utveckling

Vid mitten av 1980-talet tog utvecklingen en ny riktning. 1985 utfärdade UHÄ direktiv till en utredning om bibliotekarielinjens forskningsanknytning med hänvisning till att i andra länder fanns institutioner eller professurer i biblioteks- och informationsvetenskap. Utredningen skulle inte utreda forskningsbehoven i stort utan ha som grundläggande utgångspunkt att bibliotekarielinjen skulle vara lokaliserad till Borås. Förslaget skulle innehålla preciserade förslag om formerna för regional samverkan. Kostnaderna för förslagen skulle rymmas inom befintlig budgetram (Tengström, s 5, bil. 1). Till ensamutredare utsågs Emin Tengström, som var professor i det tvärvetenskapliga ämnet humanekologi, först vid Chalmers Tekniska Högskola och från 1986 vid GU. Mellan 1986 och 1992 var han prorektor vid GU under Jan Nilssons tid som rektor. Tengström hade en ovanlig akademisk karriär, ursprungligen som latinist och docent i latin, senare som samhällsforskare med ett intresse för kultur och teknik riktat mot framtidsstudier. Både i sin forskning och som akademisk ledare arbetade han målmedvetet för att utveckla tvärvetenskapliga studier, tvärs över traditionella disciplin- och fakultetsgränser.

Tengströms utredning riktade sitt primära intresse mot en forskningsanknytning av bibliotekarieutbildningen och därför mot närhet till Borås. Utredningen föreslog bl.a. ”att vid identifieringen [av ämnet/forskningsområdet] urskilja tre delområden, nämligen: 1) biblioteken som informationsomsättande enheter, 2) biblioteken som tjänsteproducerande enheter, 3) biblioteken som kulturfrämjande enheter;” (s. 7). Tengström föreslog också, vilket kom att få avgörande betydelse för den fortsatta utvecklingen, ”att ett Centrum för biblioteksforskning” skulle upprättas med lokalisering till Göteborgs universitet. Avsikten var att verksamheten vid detta Centrum skulle bli ”en stimulans- och förnyelsekälla” för Bibliotekshögskolan i Borås (s.

8-9). Förslaget omfattade vidare en nämnd för biblioteksforskning om fem ledamöter², inrättandet av en tjänst som föreståndare för detta centrum samt en studieplan för forskarutbildning i ämnet att föreläggas fakultetsnämnden vid GU för godkännande (s. 9-10). Tengströms förslag omsattes i praktisk handling då ett Centrum för biblioteksforskning inrättades 1987 på initiativ av Göteborgs universitet och Högskolan i Borås med placering vid Centrum för tvärvetenskap och därmed knutet till Temanämnden vid GU.

Centrums förste föreståndare blev etnologen Romulo Enmark som kom att spela en avgörande roll i flera sammanhang för ämnets utveckling under det kommande decenniet, bland annat som prefekt för BHS 1993-1997 och prorektor vid HB 1997-2000. Under sin tid som föreståndare startade han tidskriften *Svensk biblioteksforskning* och organiserade och genomförde ett antal forskningskonferenser som i sin tur avsatte publikationer, där den svenska och nordiska biblioteksforskningen presenterades och fick komma till tals (Enmark 1990; 1991; Seldén 1992). Ämnet, så som det beskrevs och formulerades i dessa texter, var brett och öppet. Det kunde handla om olika infallsvinklar på folkbiblioteksverksamhet, bibliotekarieprofessionens framtid, folkbibliotek och demokratiförståelse eller forskningsbibliotekens olika utmaningar. Det kunde också handla om uppbyggnad av databaser och nya bibliotekstjänster med koppling till avancerade system för informationssökning. Karaktäristiskt för Centrums och Enmarks verksamhet var att stor öppenhet rådde utan begränsning mot vare sig särskilda bibliotekstyper eller mot vilken typ av dokument som förmedlades via olika processer. Öppenheten gällde inte minst de forskare vid olika universitet som tidigare bedrivit forskning på B&I-området, som INFORSK, LIBLAB (jfr ovan) och litteratursociologi i Uppsala. Detta återspeglas tydligt i de första årgångarna av tidskriften *Svensk Biblioteksforskning* som innehåller och diskuterar B&I-forskning med påfallande bredd och variation såväl empiriskt som teoretiskt. Också i sina texter driver Enmark en linje för det nya ämnet, där han förespråkar en öppen och flervetenskaplig hållning som fångar in fler dimensioner i bibliotekens komplexa verksamhet än dem som ryms inom det anglosaxiska informationsvetenskapliga paradigmet (Enmark 1991).

Finansiering av biblioteks- och informationsvetenskaplig forskning var under många år en öppen fråga, eftersom ämnet inte fanns på den vetenskapliga kartan och därmed inte hade någon etablerad resurs för forskningsfinansiering. Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning (DFI) hade inrättats 1979 med en tydlig inriktning mot informationsförsörjning i vid bemärkelse, präglad av den teknikoptimism som rådde under 1970-talet. De gav bland annat medel till ett antal av tidigare nämnda forskningsprogram som INFORSK och LIBLAB. Under 1980-talet skedde en viss omprövning av behoven av forskning på biblioteks- och informationsområdet, säkert influerad av Emin Tengströms utredning om biblioteksforskning (1986), vilket innebar att DFI lades ner och att Forskningsrådsnämnden (FRN) 1988 fick ansvar för fördelning av medel till biblioteksforskning. ”Gensvaret på vår första utlysning var lite som att öppna en dammlucka” säger Jan Hagerlid, ansvarig för FRN:s forskningsprogram, vid konferensen ”Folkbibliotek i flervetenskaplig belysning” 1989 (Hagerlid 1990, s. 12).

FRN fick också uppdraget att utreda institutionaliseringen av forskningsområdet vilket ledde till förslaget att inrätta en professur i biblioteks- och informationsvetenskap vid Göteborgs universitet från 1991 (Forskningsrådsnämnden 1989). Riksdagen fattade det avgörande beslutet och därefter kungjordes utlysningen av professuren med ämnesbeskrivningen så som den lyder i kapitlets inledande citat.

---

² En av dessa var Lena Skoglund, en av författarna till denna text

Disciplinen etablerad: 1991- 1994

I och med utlysningen av den första professuren med säte vid Göteborgs universitet påbörjades rekrytering av en professor. Tillsättning med sakkunniggranskningar och beslut drog ut på tiden. För att trots detta initiera och driva en kvalificerad ledning av forskningsverksamheten i B&I utnämndes en tillförordnad professor, Erland Munch-Petersen från Biblioteksskolan i Köpenhamn. Munch-Petersen inledde arbetet dels genom att starta och leda doktorandkurser, dels genom att i samverkan med Temanämnden för tvärvetenskap anta doktorander. Under vårterminen 1993 antogs de sex första doktoranderna, fyra män och två kvinnor³. Doktoranderna var i detta skede finansierade via olika medel, exempelvis FRN och Högskolan i Borås, dock inga från Temanämnden eller GU. Lärare i de olika kurserna rekryterades från olika svenska och nordiska universitet. Den första disputationen i ämnet ägde rum vid GU redan vårterminen 1993, då Birger Hjørland lade fram sin avhandling *Emnerepræsentation og informationsøgning: bidrag til en teori på kundskabsteoretisk grundlag*. Hjørland var verksam vid Biblioteksskolan i Köpenhamn, som vid den tiden inte hade egna rättigheter för forskarexamen. Han kom sedermera att verka som professor vid BHS från 1999 och några år in på 2000-talet.

Samverkan för en komplett akademisk miljö

Våren 1993 fanns Sveriges enda forskarutbildning i biblioteks- och informationsvetenskap vid Göteborgs universitet, medan den enda grundutbildningen fanns vid Högskolan i Borås. I Västsverige fanns därmed goda förutsättningar för att skapa en komplett akademisk miljö genom nära samverkan mellan HB och GU.

I högskolans omvärld fattades vid denna tid politiska beslut som skulle komma att få omvälvande betydelse för utvecklingen av en komplett akademisk miljö. Under Per Unckels tid som utbildningsminister reformerades det svenska högskolesystemet radikalt genom att en ny examensordning infördes, där ca 300 (av 330) yrkesexamina avskaffades och utbildningarna sammanfördes i ett generellt examenssystem med nivåerna kandidat, magister och doktorsexamen. Det blev också fritt för olika högskolor och universitet att själva fatta beslut om vilka utbildningar de skulle ge inom sin budgetram. Den nya examensordningen innebar att all högre utbildning skulle vila på vetenskaplig grund och att studenterna därigenom skulle tillägna sig ett kritiskt och analytiskt förhållningssätt till kommande yrkesverksamhet. Reformen innebar att den tidigare bibliotekarieexamen avskaffades för att ersättas av ämnesutbildning för kandidat- och magisterexamen. En grund för detta fanns i den något år gamla professuren i B&I och därmed ett akademiskt ämne vid GU. HB valde att fortsätta att satsa på utbildningar i biblioteks- och informationsvetenskap i ungefär samma omfattning som tidigare. Detta i sin tur ledde till en radikal reformering av grundutbildningen i Borås, där bibliotekarielinjen ersattes av magisterutbildning i biblioteks- och informationsvetenskap. Samtidigt tillkom B&I-utbildningar vid universiteten i Lund och Umeå, liksom några år senare i Uppsala. Därmed hade HB inte längre monopol på bibliotekarieutbildningar i Sverige. År 1995 fick HB egna magisterrättigheter i ämnet. Under 1990-talet byggde Bibliotekshögskolan och Centrum för biblioteks- och informationsvetenskap successivt upp ett samarbete som innehöll en enhet för forskning och forskarutbildning vid GU och en ämnesinriktad och forskningsförberedande grundutbildning vid HB. Den nya examensordningen skapade möjligheter för och behov av fördjupad och mer formell samverkan mellan HB och GU på B&I-området.

Efter åtskilliga år av utredande, förslag och remissomgångar, där intressenter på olika nivåer

³ En av dessa var Louise Limberg, en av författarna till denna text.

vid GU och HB fått yttra sig undertecknades till sist 1998 ett avtal mellan Göteborgs universitet och Högskolan i Borås företrädda av rektorerna vid respektive lärosäte, Bo Samulesson och Anders Fransson. Avtalet var unikt i sitt slag inom det svenska högskoleväsendet och innebar att en gemensam enhet benämnd Biblioteks- och informationsvetenskap/Bibliotekshögskolan inrättades. Den gemensamma enheten bestod i sin tur av de två institutionerna Biblioteks- och informationsvetenskap vid GU samt Bibliotekshögskolan vid HB (Göteborgs universitet och Högskolan i Borås 1998). Organisationen fick två enhetsnämnder, en för grundutbildningen vid HB och en för forskning och forskarutbildning vid GU. Nämndernas viktigaste uppgift angavs vara att ge förslag till utbildningsutbud och att fatta beslut om utbildningsinnehåll inom sina respektive ansvarsområden. Utbildningsplaner för grundutbildningen skulle fastställas av FoU-nämnden vid HB, medan studieplaner för forskarutbildningen skulle fastställas av samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden⁴ vid GU. Till avtalet som gällde från 1999-01-01 knöts besluts- och delegationsordning liksom ekonomiska och administrativa överenskommelser. I och med detta avtal skapades den eftersträfvade kompletta akademiska miljön i biblioteks- och informationsvetenskap. Geografiskt skedde huvuddelen av verksamheten vid HB med tillgång till ett antal arbetsrum vid GU:s samhällsvetenskapliga fakultet i Haga.

Avtalet omförhandlades 2002, efter tillträde av ny rektor vid högskolan, då HB:s profil skulle omskapas till ett så kallat ”professionslärosäte”. Det reviderade avtalet 2002 innebar i första hand en anpassning till HB:s nya institutionsorganisation samtidigt som man var angelägen om att behålla de fördelar som samarbetet dittills hade inneburit.

Utvecklad forskningsmiljö

Lars Höglund tillträdde som förste ordinarie innehavare av professuren 1994. Han kom från Umeå universitet, där han varit knuten till INFORSK-gruppen. Han mötte sex redan antagna doktorander, då han tillträdde, och var givetvis intresserad av att både anta nya doktorander och att på andra sätt stärka forskningen. Medel och möjligheter för utveckling av forskarutbildningen kom från olika håll, och inte sällan efter hårda ansträngningar från de ansvariga vid HB och GU. Samhällsvetenskapliga fakulteten vid GU inrättade en doktorandtjänst. En generös donation från Sveriges Allmänna Biblioteksförening (SAB) 1997 bekostade fem doktorandtjänster. HB anslog ytterligare medel till forskarutbildning i form av doktorandtjänster. Medel tillkom också genom externt finansierade forskningsprojekt från FRN och Riksbankens Jubileumsfond. Detta innebar att under några år mer än fördubblades antalet doktorander och en mycket aktiv forskningsmiljö utvecklades med det högre seminariet i centrum, där både doktoranders och seniora forskares texter presenterades och diskuterades. Till seminariet inbjöds också forskare utifrån, vilket innebar att doktoranderna redan under sin utbildning fick möta internationellt kända B&I-forskare. Doktorandkurser genomfördes, ibland i B&I:s/BHS egen regi, ibland i samverkan mellan de nordiska och baltiska B&I-institutionerna och med medel från NordForsk.

Ytterligare förstärkning av ämnets akademiska status skedde genom att den gemensamma enheten B&I/BHS stod som värd för både nordiska och internationella forskningskonferenser under åren kring millennieskiftet, vilket bidrog till att placera den svenska B&I-forskningen på den internationella kartan.

Ännu ett politiskt beslut kom att få stor betydelse i sammanhanget, då högskolorna i och med den nya högskoleförordningen 1998, fick tillåtelse att utnämna egna professorer. Om det fanns

---

⁴ Forskarutbildningen och professuren vid GU flyttade från Temanämnden till samhällsvetenskapliga fakulteten strax efter Lars Höglunds tillträde till professuren.

medel kunde HB därmed rekrytera egna professorer, vilket också skedde i snabb takt. Resurser skapades bland annat genom den ovan nämnda donationen från SAB och genom den sista s.k. Tham-professuren som gick till HB för en professor i biblioteks- och informationsvetenskap. Det medförde att vid HB:s första professorsinstallation i mars 2000 installerades inte mindre än fyra nya professorer i biblioteks- och informationsvetenskap, ett mycket högtidligt tillfälle i både HB:s och BHS historia. En av de nya professorerna var Birger Hjørland, som varit den förste att disputera i ämnet vid GU sju år tidigare (jfr ovan).

Ämnet biblioteks- och informationsvetenskap

De tidiga diskussionerna om forskning på biblioteksområdet uppehöll sig mycket vid frågan om studierna skulle inriktas mot institutioner som bibliotek eller mot processer som informationssökning och organisering och lagring av information. Emin Tengström tolkade sitt utredningsuppdrag (1986) som att det skulle handla om en forskningsanknytning till den dåvarande bibliotekarielinjen i Borås och därmed skulle inriktas mot biblioteksforskning. Den ämnesdefinition som knöts till utlysningen av den första professuren och formulerades av FRN inriktades mot både processer ”som informationsförsörjning eller kulturförmedling” och mot ”bibliotek och andra institutioner... som medverkar i denna process” (FRN 1989). FRN framhöll vidare att ämnet hade anknytningar till en rad andra discipliner inom olika fakultetsområden som samhällsvetenskap, humaniora och teknik. Vi har också sett att Centrum för biblioteksforskning från starten knöts till den tvärvetenskapliga forskningen under Temanämnden vid GU. Det är ingen tvekan om att biblioteks- och informationsvetenskap är ett brett ämne, oftast omtalat som flervetenskapligt. Från ämnets etablering vid GU och i samverkan med BHS har genomgående en stor bredd upprätthållits. Under en intervju nyligen, i ett försök att recapitulera ämnets historia och bredd, säger Lars Höglund:

Det framstod som två spår, det ena var BHS och bibliotek och det andra var industrin och databaserna och de förenades då, i anslutning till att man inrättade professuren. Ämnet och mycket av forskningen har sedan tenderat att följa databasutvecklingen som successivt täckt in allt fler områden, och med Internet närmast exploderat. (Lars Höglund intervju, 2014-11-14)

Ämnets bredd har upprätthållits i såväl grundutbildning som forskarutbildning genom en inriktning mot ett antal delområden som också återfinns internationellt. Bredden vid GU/HB illustreras i hög grad av de 25 avhandlingar som lagts fram för disputation mellan 1993 och 2010. De har behandlat skiftande ämnen som kunskapsorganisation, norsk och svensk kulturpolitik, samspel mellan informationssökning och lärande, informationshantering i organisationer, bibliometri, vetenskapliga online-tidskrifter, biblioteksbyggnader eller utveckling av informationssystem för bibliotek. Ämnet beskrivs vid HB numera gärna med tre tyngdpunkter: i) informationsanvändning/informationsbeteende, ii) digitalisering och digitala bibliotek, samt iii) biblioteks- och informationstjänster i kultur- och informationspolitisk kontext (Högskolan i Borås 2010, s. 25-26). Sedan 2010 har delområdet ”social media studies” (SMS) utvecklats och profilerats. Inom detta område studeras olika aspekter på hur sociala medier förändrar verksamheter i samhället som produktion, konsumtion, sökning, delning och användning av information och hur de förändrade informationsvanorna påverkar grundläggande samhällsnormer för politik, demokrati, aktivism, kulturskapande och kulturupplevelser. Denna forskningsinriktning motiveras också av att bibliotek ofta varit ledande i att tidigt anamma olika plattformar för sociala medier i sina verksamheter.

Då möjligheten öppnade sig i och med den nya högskoleförordningen 2010 för högskolor att söka examensrättigheter på forskarutbildningsnivå, ansökte Högskolan i Borås om rättigheter

på fyra olika områden, däribland biblioteks- och informationsvetenskap. Ansökan blev beviljad, vilket betyder att från 2011 har HB egna rättigheter att utfärda doktorsexamen. Detta bekräftades genom att den första disputationen vid HB ägde rum i biblioteks- och informationsvetenskap våren 2011. Sedan dess har ytterligare nio avhandlingar lagts fram för disputation i ämnet vid HB och ytterligare åtta doktorander antagits. Att HB fick egna examensrättigheter på forskarnivå innebar att det täta samarbete mellan GU och HB, som pågått och utvecklats under drygt 25 år, i formell mening avbröts. Högskolan i Borås är numera ansvarig för utbildningar på alla nivåer fram till doktorsexamen i ämnet biblioteks- och informationsvetenskap.

Slutsatser

En slutsats av denna historik är att utvecklingen av akademisk verksamhet, inklusive etableringen av nya discipliner, är beroende av målmedvetet och strategiskt arbete från personer med ansvar och intresse för själva disciplinen. Dessa kan vara forskare men också företrädare för olika professioner, i vårt fall främst bibliotekarieprofessionen. Akademiska ledare som dekaner och rektorer är avgörande för att öppna för och forma nya organisationsstrukturer som tillåter nya ämnen att etableras och nya forskare att få ta plats inom akademien. Emin Tengström säger:

Över huvud taget kan jag ju lägga till att när det gäller breda tvärvetenskapliga satsningar, både i Lund och Göteborg, har jag sett att det ofta är rektorsämbetet som ger stödet, medan dekanerna är negativa, för att 'de har tagit resurser från oss'. (Emin Tengström, intervju, 2014-03-03)

Citatet visar att det givetvis också finns spänningar inom akademien mellan olika intressen, som ofta gäller vem som ska betala för en viss förändring. Det är tydligt att B&I-ämnet har åtnjutit stöd från nyckelpersoner som vid tiden var rektorer och pro-rektorer vid både GU och HB. Självfallet har besluten varit beroende av drivande personer vid de olika institutionerna med strategiska mål och visioner för hur ämnet skulle kunna utvecklas och gestaltas.

Vår genomgång har visat på spänningar mellan profession och akademi, i första hand när det gäller form och innehåll för grundutbildning till bibliotekarie. När professuren i biblioteks- och informationsvetenskap inrättades 1991 och yrkesutbildningen för bibliotekarier slopades i samband med högskolereformen 1993, skapades en åtskillnad mellan akademi och profession. Denna åtskillnad tror vi är en förutsättning för att ge forskningen större frihet att inta en kritisk och granskande roll. Den skapar samtidigt förutsättningar för förändrade relationer mellan akademi och profession med potential för fortsatt utveckling.

Vi menar att det är ett intressant bidrag till olika discipliners historia vid Göteborgs universitet att ett ämne, som lokalt befinner sig i Borås, vuxit fram vid GU. Det nära samarbete och det unika avtal som tecknades mellan Göteborgs universitet och Högskolan i Borås för att bygga och utveckla ämnet biblioteks- och informationsvetenskap under 25 år utgör ett inspirerande exempel på hur det är möjligt att utveckla och förändra akademiska ämnesstrukturer som överskrider traditionella discipliner liksom fakultets- och lärosättesgränser.

REFERENSER

Otryckta källor

Intervjuer med Emin Tengström (3 mars 2014), Romulo Enmark (15 juni 2014), Anders Fransson (3 oktober 2014) och Lars Höglund (15 november 2014).

Göteborgs universitet & Högskolan i Borås (1998). Avtal 1998-05-08 Dnr A 3 3881/96.

Högskolan i Borås (2010). *Ansökan om generella examensrättigheter på forskarnivå inom området Biblioteks- och informationsvetenskap*. Dnr 185-10-511.

Högskolan i Borås. (1979). Arbetsgruppen för utarbetande av program för biblioteksforskning.

Övriga källor

Enmark, Romulo (red.). (1990). *Biblioteksstudier. Folkbibliotek i flervetenskaplig belysning*. Göteborgs universitet och Bibliotekshögskolan: Centrum för biblioteksforskning. 1990.

Enmark, Romulo (1991). Biblioteksforskning på nya vägar. *Svensk biblioteksforskning* 1, 25-32.

Enmark, Romulo & Tengström, Emin (1991). Biblioteken och framtiden. Ingår i R. Enmark (red.). *Biblioteken och framtiden. Framtidsdebatten i nordisk bibliotekspress*. Göteborgs universitet och Bibliotekshögskolan: Centrum för biblioteksforskning. (ss. 230-241)

Fransson, Anders (red.). (2002). *Hur Knallebygden fick sin akademi: [en bok om Högskolan i Borås första 25 år]*. Borås: Högskolan. (ss. 13-102)

Forskningsrådsnämnden (1989). *Biblioteks- och informationsvetenskap: förslag inför 90-talet*. Stockholm: Forskningsrådsnämnden (FRN).

Hagerlid, Jan (1990). Folkbiblioteken i flervetenskaplig belysning: en inledning. Ingår i R. Enmark (red.) *Biblioteksstudier. Folkbibliotek i flervetenskaplig belysning*. (ss. 9-14)

Hagerlid, Jan (1991). Frågor och framtidsplaner. FRNs program för biblioteks- och informationsvetenskaplig forskning. *Svensk biblioteksforskning* 4, 3-16.

Hjørland, Birger (1993). *Emnerepresentation og informationssøgning: bidrag til en teori på kundskabsteoretisk grundlag*. Borås: Valfrid. Diss. Göteborgs Univ.

Löf, Staffan (2002). Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap. Ingår i A. Fransson, (red.). *Hur Knallebygden fick sin akademi: [en bok om Högskolan i Borås första 25 år]*. Borås: Högskolan. (ss. 105-127)

Persson, Eva (1969). *Biblioteksforskning. Förutsättningar och former diskuterade mot bakgrund av material från andra länder*. Lund: Bibliotekstjänst.

Pettersson, Stefan (2004). *Från bibliotekskunskap till biblioteks- och informationsvetenskap*. Uppsala universitet; Institutionen ABM. (Uppsatser inom B&I ; 208).

Seldén, Lars (Red.). (1992). *Biblioteken och framtiden. Bok 2. Nordisk idédebatt. Konferens i Borås*

11-13 november 1991. Göteborg & Borås: Centrum för biblioteks- och informationsvetenskap.

SOU 1969:37. *Utbildning för bibliotek, arkiv och informatik. Betänkande avgivet av utredningen rörande utbildning av bibliotekspersonal.* Stockholm 1969.

Tengström, Emin (1986). *Forskningsanknytning av bibliotekarielinjen vid Högskolan i Borås: förslag till åtgärder.* Stockholm: Univ.- och högskoleämbetet. (UHÅ-rapport; 1986:1).

Engelska

Mats Oscarson och Mall Stålhammar

Inledning

Engelska språket har undervisats vid Göteborgs högskola från dess grundande 1891, men det är först på 1940-talet som det övertar tyskans dittills dominerande ställning och är sedan dess det största ämnet bland de moderna främmande språken. Den tidiga introduktionen av språket på högskolenivå kan ha haft samband dels med inflytandet av flera tongivande släkter med skotskt ursprung, dels med stadens starka merkantila inslag: behovet av ett världsspråk insågs lätt i en handelsstad vänd mot väster. Därför fick den unga högskolan sin första professor i engelska redan 1905, året efter att universiteten i Uppsala respektive Lund tillsatt sina 1904. Stockholms högskola fick vänta till 1932.

Grundutbildning

Studier i engelska skiljer sig på många sätt från övriga humaniora. Engelskan har för många studenter varit deras första universitetsämne, ibland ett ämne som valts i väntan på beslut om inriktning. Åtskilliga studenter läser någon enstaka kurs i engelska av praktiska skäl, språket är "bra att ha". Detta innebär att färre studenter fördjupar sig i ämnet under sina fortsatta studier. För ämnets del betyder det, att en mindre andel studenter fortsätter till högre nivåer än vid många andra institutioner, och att utbudet till stor del består av enstaka kurser, deltidskurser och distansundervisning, dvs. ett kursutbud som kan kombineras med andra studier.

Som övriga främmande språk omfattar ämnet engelska såväl "teoretiska" delar (som litteratur, historia och kultur) som praktiska färdigheter. Ämnets karaktär av färdighetsämne har konsekvenser på flera plan. Undervisningen är resurskrävande: handledning och respons fordrar tid och personal, behovet av individuell undervisning i uttal likaså; gruppstorleken begränsas och lokal- samt personalbehovet och övriga resursbehov ökar.

Till skillnad från äldre humanistiska ämnen, som filosofi, historia etc. innehåller de moderna språken, åtminstone på lägre nivåer, färre inslag av analys och diskussion, uttryck för det kritiska tänkande som anses karakterisera humaniora. I gengäld kan de praktiska kunskaper som studier i moderna språk innebär ge bättre möjligheter till utåtriktad verksamhet, internationella engagemang, och naturligtvis till bättre möjligheter, rent allmänt sett, på arbetsmarknaden.

Från och med 1975 erbjuds möjligheten att med svenska studielån studera vid institutionens filial vid University of Sussex, Brighton. De kurser som där ges, med David Isitt som ursprunglig idégivare och med Ulf Dantanus som *primus motor* under de första 35 åren, följer samma kursplaner och har samma tentamina som vid institutionen i Göteborg. Uppemot 4000 studenter har utnyttjat denna möjlighet att studera engelska och kurserna har varit mycket uppskattade. Många av studenterna har stannat mer än en termin och en del har fått jobb där och bildat familj. För oss lärare var Brighton alltid ett både nyttigt och trivsamt avbrott i tjänstgöringen på hemmaplan och innebar också en kontinuerlig vidareutbildning genom direktkontakten med det engelska samhällslivet och språket. Numera ges kurserna enbart av brittiska lärare.

Institutionens lärare har också bidragit till att bygga upp ämnet vid högskolorna i Skövde och Borås (dit kurser från Göteborgs universitet utlokalisades kring 1970) samt Karlstads

universitet (som ursprungligen var en filial till Göteborgs universitet 1967-77). Samarbetet har gällt såväl uppläggnings av kurser som den direkta undervisningen. Det uppdämda behovet av högre utbildning var i början stort på dessa platser, och studenterna vetgiriga och entusiastiska, vilket underlättade det myckna resandet. Tågtrafiken var inte heller då utan störningar.

Översättning till och från engelska är en inriktning som växt fram under senare årtionden. 1979 gav institutionen den första kursen i Sverige. Den resurskrävande utformning den då hade (engelska till svenska, svenska till engelska, med ett stort inslag av ämnesspecialister i olika fackämnen) ersattes 1981 av en reducerad, mycket eftersökt distanskurs (engelska till svenska, med specialisering i litterär text eller sakprosa). Översättarutbildningarna har sedan dess utvecklats till att omfatta flera språk och från och med 1997 ingår engelskan även som del i GU:s flerspråkiga översättarprogram.

Fackspråksutbildning, som internationellt varit ett snabbt växande ämne, men eftersatt i Sverige, utvecklades tidigt vid institutionen och fick efter hand särskild kompetens på undervisningssidan. I Högskoleverkets nationella utvärdering av engelskan 2004 omnämndes särskilt att Göteborgs universitet hade en professor (Mall Stålhammar) med fackspråklig inriktning. Specialiserade fackspråkskurser har givits vid olika institutioner inom flera fakulteter samt vid Handelshögskolan och Chalmers. Avhandlingar kring såväl översättning som fackspråk har producerats vid institutionen.

Under Lennart Björks ledning utvecklades under 1990-talet en mera modern typ av skrivkurser med inriktning på s.k. *process writing*, som även kom att användas vid andra högskolor och universitet, liksom inom skolväsendet. Karakteristiska drag i *process writing* är bl.a. helhetssynen på skrivandet som kreativ verksamhet och fortlöpande återkoppling i processen från kursledaren. Samtliga lärare vid institutionen utbildades i denna metod, som kom att prägla skrivutbildningen under Lennart Björks tid.

Student- och lärarsamarbete

På initiativ av David Wright, en av de många utländska lektorer som blev bofasta i Sverige, bildades en livaktig engelsk teatergrupp, *The English Theatre*. Gruppen, vars repertoar stod studentspex och kabaré närmare än Shakespeare, fick snabbt en entusiastisk kärntrupp, varav många förblev gruppen trogna långt efter sina studier. David skrev de flesta texterna och spelade många roller själv. Även andra lärare deltog med påtagligt nöje.

Davids intresse för skrivande tog sig många uttryck: utöver material för teatergruppen författade han texter för språkfärdighetsproven och introducerade tidigt institutionens första skrivkurs i *Creative Writing*, där studenternas alster gavs ut i ett häfte.

Forskning och extern samverkan

Avhandlingar och andra forskningsprojekt på den språkliga sidan har tidigare ofta gällt språkhistoriska ämnen, men behandlar numera nästan uteslutande samtida engelska, skriven såväl som talad. Omställningen till nyare studie- och arbetsfält har dock inte skett utan problem. Man minns t.ex. hur det redan under 1960-talet inträdde något av ett paradigmskifte som ledde till en schism mellan professorer. Den direkta orsaken (t.o.m. reflekterad offentligt i GHT) var att en kurs i gotiska hade strukits från forskarutbildningen i engelska, till förmån för kurskrav med nyare och i tiden mer aktuellt innehåll (som engelskan utanför Storbritannien och den

nyare språkvetenskapliga teoribildningen). Förnyelsesträvanden inom akademien tenderar alltid att möta motstånd och ta sin tid.

När det gäller engelskan har dock förnyelse ofta skett. Alvar Ellegårds tidiga användning av datamaskin (som det hette på 1960-talet) och statistiska metoder bäddade för en snabb introduktion av datoriseringens alla möjligheter. Exempel på nyare arbetssätt och resurser i det avseendet kan ses inom det fortfarande växande intresseområdet korpuslingvistik, dvs arbete baserat på olika typer av språkexempelsamlingar (korpusar), och inom lexikografiskt forsknings- och utvecklingsarbete.

Korpuslingvistik utgör nu en viktig del av institutionens forskningsprofil. Ämnesmässigt är det främst lexikon- och syntaxfrågor som har behandlats. Framstående insatser på området har gjorts av bl.a. Göran Kjellmer, med början i hans avhandlingsarbete på 1970-talet, och av Karin Aijmer, som i sin omfattande forskning ofta använt både skriftspråkskorpusar och talspråkskorpusar. Samarbete med andra institutioner för moderna språk har också skett och då med utgångspunkt i flerspråkiga korpusar.

Lexikografiskt och lexikologiskt arbete har bl.a. Arne Olofsson ägnat sig åt. Andra, som Mall Stålhammar och Sölve Ohlander, har även engagerat sig i den verksamhet på området som bedrivs vid Institutionen för svenska språket och har producerat arbeten med svenskan i fokus. Kontrastiv forskning har blivit allt vanligare vid institutionen.

I takt med att nyare forskningsområden och problemställningar inom anglistiken växt fram har alltså utbudet av utbildningar och verksamheter efter hand förändrats och anpassats till ställda krav. En sådan nyorientering har sin grund i den allt viktigare roll som kunskaper i engelska språket spelar i vårt samhälle och inte minst i skolan. Språket ingår i flera ämneskombinationer för lärare och samarbetet med lärarutbildningen har länge varit en självklar del av engelska institutionens verksamhet. Vid den stora högskolereformen 1977 inleddes den dåtida Lärarhögskolan i universitetet och därvid fick engelskan efter hand en allt tydligare roll att spela i lärarutbildningen, främst genom att ta hand om vissa professionsinriktade språkliga moment (didaktiska introduktioner och föreläsningar, undervisningsrelaterade seminarier, handledning under de studerandes praktikperioder i skolor m.m.).

Den naturliga länken till pedagogiken har också visat sig på andra sätt. Redan på 1960-talet startades under Alvar Ellegårds ledning seminarier och forskning kring engelskan som inlärningsobjekt och ämne i skolan och annan utbildning. Detta skedde mot bakgrund av dels en nyorientering inom lingvistisk teori med fokus på syntaxfrågor, dels en mycket intensiv debatt om hur man bäst undervisar i språk: med s.k. direktmetod (influerad av behavioristisk inläringsteori) eller med s.k. insiktsmetod (med grund i kognitiv psykologisk teori). Den förra förordades av huvudmannen för den dåtida Lärarhögskolan, dvs Skolöverstyrelsen, medan argument för den senare kunde påvisas i amerikansk forskning på området. I samarbete med Pedagogiska institutionen vid Lärarhögskolan genomfördes en rad kontrollerade fältförsök som gav stöd för kognitiv metod i undervisning för vuxna medan den utföll med mer blandade resultat med yngre studerande. Utfallen beskrevs i ett antal licentiat- och doktorsavhandlingar i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet.

Den tillämpade lingvistik hade nu etablerat sig som forskningsfält vid institutionen. Verksamheten kom i första hand att inrikta sig på språkets lärande (t.ex. vokabulärläring genom olika lässtrategier) och på studier av särdrag i olika typer av språkanvändning (t.ex. i

form av felanalys av inlärares skriftliga produktion och genom undersökning av förståeligheten i 14-åriga elevers engelska).

Också i fråga om mätning av kunskaper i engelska har det bedrivits forsknings- och utvecklingsarbete vid institutionen, huvudsakligen i samarbete med dåvarande pedagogiska institutionen vid GU och projekten Mål, undervisning, prov (MUP) och Språkfärdighet i engelska (Spreng). Ett språkfärdighetsprov i ordkunskap, grammatik och fraseologi (VOC/MCT) har använts vid institutionen sedan 1960-talet och fick lovord som ett välbeprövat språkfärdighetstest i Högskoleverkets utvärdering 2004. Det används också vid flera andra högskolor, endera oförändrat som i Göteborg, eller som egen produkt, utformad enligt Göteborgsmodellen.

Forskningen på den litterära sidan har varit framgångsrik och haft stor spännvidd, från äldre texter till nutida, med rik variation i metodologi. En starkt bidragande orsak till framstegen var inrättandet av en ny professur i engelska 1965, nu med den särskilda inriktningen mot engelskspråkig litteratur. I och med detta kunde man som studerande på forskarnivå välja mellan de två inriktningarna engelska språket och den engelskspråkiga litteraturen.

Forskarutbildningen fick efter hand ett stort antal doktorander, varav flertalet var gymnasielärare vars forskaraktivitet tyvärr, och av naturliga skäl, var begränsad. När det nya antagningsförfarandet till doktorandstudier infördes 1998, bl.a. med krav på redovisning av finansieringsplan för studierna, reducerades numerären betydligt. Den litterära forskarutbildningen har dock stått sig relativt bra och har sedan länge attraherat fler sökande än den språkliga.

En annan omständighet som verksamt bidrog till den litterära inriktningens tillväxt var det faktum att Erik Frykman, infödd göteborgare och mycket kunnig litteraturvetare, återkom till hemstaden (1961) efter undervisnings- och forskningssejourer vid universiteten i Uppsala och Aberdeen. Han tillträdde en docenttjänst som han uppehöll fram till 1967, då han utsågs till innehavare av professuren i engelskspråkig litteratur.

Ett av Frykmans främsta forskningsområden var Shakespeares dramatik. Inom det skrev han bl.a. inledningar och kommentarer till en rad av de stora dramerna. Den viktorianska perioden var han också väl förtrogen med och presenterade den för en bredare läsekrets. Verket *De motsägelsefulla viktorianerna* anses som ett av hans främsta arbeten. Hans andra mer populära verk om London och om Skottland har också rönt stor uppskattning. Fram till sin pensionering 1984 breddade han institutionens litteraturstudier genom avancerade kurser och ett livaktigt seminarium och handledde bortåt 20 doktorander till disputation och examen.

Professorer

Den första professuren i ämnet inrättades 1904 genom en donation på 10.000 pund av August Röhss och Andrew Carnegie. Professuren fick namnet "Andrew Carnegies professur i engelska språket och litteraturen". Lärstolen bildades genom att den germanska professuren delades i tyska och engelska 1904, den sista av de uppdelningar av ämnet "nyeuropisk språkvetenskap och litteratur" som gett upphov till de "moderna språken". Trots namnet kom professuren att mest inriktas på språket, och kompletterades av en professur i engelsk litteratur 1965 (se ovan).

Den förste innehavaren av professuren blev Erik Björkman (1905-1911), som följdes av Karl F. Sundén (1913-1935). Av de första åtta disputerade i ämnet blev tre professorer vid GH/GU: Gustaf Stern (1936-1948, semantiker), Frank Behre (1949-1962, syntax) och Alvar Ellegård

(1962-1984, syntax, allmänlingvistik). Därefter bröts raden av "egna produkter" av Aimo Seppänen (1985-1994, syntax, semantik), för att återupptas av Göran Kjellmer (1994-1998, språkhistoria, semantik, korpuslingvistik). Han följdes av den första kvinnliga professorn i ämnet, Karin Aijmer (1996-2006 diskurs, pragmatik, korpuslingvistik).

1965 inrättades en professur i "Engelska språket och litteraturen". I och med detta kunde man som studerande på forskarnivå välja mellan de två inriktningarna engelska språket och den engelskspråkiga litteraturen. Den nya professuren innehades 1967-1984 av Erik Frykman, vars främsta forskningsområde var Shakespeares dramatik. Han följdes i tur och ordning av Roger Sell (1984-1987, specialiserad på 'literature as communication'), Lennart Björk (1990-2001, skrivmetodologi) och Gunilla Florby (2002-2010, renässanslitteratur).

Efter befodringsreformen 1999 tillkom några nya professorer: Sölve Ohlander (lexikologi, grammatik, kontrastiv lingvistik), Arne Olofsson (lexikologi, ordbildning), Mall Stålhammar (metaforik, fackspråk, översättning) på den språkliga sidan (samtliga emeriti när detta skrivs 2014), och Ron Paul (modern arbetarlitteratur) på den litterära sidan. Gunnar Bergh (grammatik, lexikologi) är sedan 2008 den ende tjänstgörande professorn i ämnet vid den nya Institutionen för språk och litteraturer. Mats Oscarson befodrades under sin senare tjänstgöring vid annan fakultet (Utbildningsvetenskap) till professor i pedagogik med inriktning mot engelska språket.

Ett särskilt personminne: Alvar Ellegård

Alvar Ellegård är i många avseenden den mest minnesvärde av engelskans professorer, bl.a. därför att han inte bara gjorde banbrytande insatser på anglistikens område utan också för att han hade så många andra intressen som han med liv och lust ägnade sig åt (och med resultat som ofta redovisades i bokform). Bland dessa fanns de gotiska folkvandringarna, själen, den historiske Jesus, språkets neurologiska korrelat, arkeoastronomi m.m. På en internationell kongress i det senare ämnet blev Alvar, inbjuden talare, vid ett tillfälle tillfrågad om han möjligtvis var släkt med den Ellegård som var auktoritet på författarbestämningar. Vi som kände Alvar vet förstås hur det var med den saken – han var det också! På engelska institutionen hade han föreläst bl.a. om sin egenhändigt utarbetade manuella metod för fastställande av författarskap (beskriven i *A Statistical Method for Determining Authorship*) och med vars hjälp han hade kunnat lösa en långvarig tvist i 1700-talets England gällande upphovspersonen till några omstridda politiska pamfletter mot den brittiska regeringen. Att stilen kan avslöja författaren ledde han alltså i bevis (så långt något sådant är vetenskapsteoretiskt möjligt). Metoden användes sedan i andra liknande arbeten, t.ex. inom området *forensic linguistics*.

Det kan för övrigt tilläggas att Ellegård i det här arbetet så att säga var sin egen dator. Han satt nämligen och plöjde igenom ett 40-tal misstänkta författares hela skriftliga produktion för att genom mångfaldiga rekursiva läsprocesser försöka identifiera och förteckna personliga stilistiska drag som kunde entydigt binda *en* person vid smädeskrifterna. Det var förstås ett otroligt omfattande och krävande arbete. I en föreläsning sade han lakoniskt och profetiskt: "Idealet hade varit att ha hela denna textmassa på magnetisk tape." Han hade redan då, den 23 oktober 1968, en säker känsla för vad som var på väg.

Av andra arbeten som gjort intryck på oss, och som i vissa stycken varit vägledande för vår egen verksamhet, vill vi bl.a. nämna hans produktion inom grammatisk teori och språkpsykologi. Hans internationellt mycket uppmärksammade doktorsavhandling, om uppkomsten av hjälpverbet *do*, läste man som hans doktorand med en sorts skräckblandad beundran – och

förundran. Kunde detta ses som en normerande prestation? Även senare arbeten på de språkliga och pedagogiska fälten var mycket fångande, inte minst sådana som knöt teori och översikt till förståelse och behärskning av språket. Hans entusiasm för allmän språkvetenskap bidrog till att ämnet Allmän språkkunskap introducerades på gymnasienivå 1965. (Ämnet uppgick senare i ämnet Latin med allmän språkkunskap.) Han var även en starkt drivande kraft bakom tillkomsten av Språkpedagogiskt centrum vid Göteborgs universitet (1973) samt ämnet Allmän språkvetenskap vid Göteborgs universitet (1983).

Ellegård var en av de första som på svensk botten introducerade den amerikanske lingvisten Noam Chomskys transformationsgrammatiska teorier, efter att med sedvanlig grundlighet i arbetet också ha sökt upp upphovsmannen på hemmaplan, dvs MIT i Boston. "Revolution inom språkvetenskapen" blev rubriken för en entusiastiskt informerande artikel som han skrev i DN 1965. Han försökte sig t.o.m. på att där, oförskräckt som vanligt, konkret exemplifiera hur Chomsky tänkte sig konstruktionen av en helt formell och logiskt uppbyggd generativ grammatik (transformationsgrammatik). Ingen enkel uppgift inför en lekmanpublik ...

Något lättare var det, men fortfarande svårt, att förmedla den nya synen på syntaxen i den akademiska grundutbildningen på engelska institutionen (pionjär i landet). Kurser startades vårterminen 1969 med Alvar som leverantör av storföreläsningar (studenterna var många på den tiden) och med Magnus Ljung, Sölve Ohlander och Mats Oscarson som grupplärare. Innehållet visade sig dock vara väl krävande på grundutbildningens B-nivå och därför sköts undervisningen efter några år upp till C-nivån.

Samtidigt som studiet av nyare grammatisk teori och annat för tiden aktuellt kursinnehåll fick mer utrymme i undervisningen kom de mer historiskt präglade momenten att i motsvarande mån begränsas i omfattning, en omdiskuterad utveckling som fortsatt in i våra dagar.

Lokaler

Göteborgs Högskola hyrde sina första lokaler i en tidigare skolbyggnad i korsningen Parkgatan /Södra vägen men lämnade dessa när byggnaden i Vasaparken stod färdig 1907. Där bedrevs sedan undervisning i engelska så sent som 1962. Även Vasaparkens byggnad blev snart för liten, och institutionerna flyttades till andra lokaler av mycket blandat slag. Engelskan, som tidigt blivit en av de största institutionerna vid Göteborgs universitetet, bedrev sin undervisning huvudsakligen i vad som ursprungligen varit ett par stora privatvåningar på Vasagatan 7, med allt vad detta innebar av anpassning och improvisation.

Språkinstitutionerna flyttade 1966 in i "Språkskrapan" vid Näckrosdammen (Lundgrensgatan). Detta sju våningar höga hus var aldrig avsett för undervisning, utan tänkt att utgöra administrationsdelen i ett humanistiskt campus, som resurserna inte räckte till för. Rummen var alltså små kontorsrum, korridorerna smala och ventilationen långt ifrån tillräcklig när huset befolkades med hundratals fler än det var avsett för. Väggar slogs ut, extra dörrar sattes in, men ingenting räckte för de stora studentkullarna under 1960-talet och 1970-talets första år. Då undervisades också i fönsterlösa lokaler i SPP-huset på Mölndalsvägen, storföreläsningar gavs i biografen, och tentamina skrevs i restauranger och danslokaler som Valand och Rondo (vid högst oergonomiskt utformade småbord med dämpad, rosa belysning).

Mycket tack vare Alvar Ellegårds engagemang kunde de flesta humanistiska ämnena, inklusive språken, 1985 flytta in i den nya byggnad i Renströmsparken som senare blev

benämnd Humanisten. Alvar Ellegård deltog aktivt på detaljnivå i arbetet och valde själv ut det våningsplan som han ansåg vara lämpligt för den egna institutionen. Med utgångspunkt i hans stora trädgårdsintresse blev det markplanet, som han tänkte sig skulle bli en Engelsk trädgård. Tyvärr kom platsen aldrig att motsvara dessa planer. Efter omorganisationen 2008 har den f.d. institutionen dessutom flyttats upp en trappa.

Som en del av den omfattande omorganisationen av Humanistiska fakulteten uppgick engelska institutionen den 31/12 2008 i den nya Institutionen för språk och litteraturer (SPL). Där samsas engelskan nu med tolv andra samtida och klassiska språk, dvs i en miljö med goda förutsättningar för den fortsatta utvecklingen av ett annat av engelskans nyare forskningsområden, nämligen kontrastiv lingvistik (se t.ex. Sölve Ohlanders arbeten om engelska i invandrarperspektiv och om multikontrastiv beredskap vid undervisning i språk). Samarbete har också inletts om några andra språkliga frågor av gemensamt intresse, t.ex. inom ramen för forskningsprofilerna Mångfald och universalier i språket, Populärkultur, Språk och lärande, samt Transkulturalitet.

Slutord

I enlighet med syftet med den här dokumentationsserien (se citatet från Emin Tengström i Jan Holmers företal) har vi i den här texten gjort några historiska och personliga tillbakablickar på ämnet engelska. Av naturliga skäl begränsas således redovisningen till en del av våra subjektiva erfarenheter. Vi hoppas att vi ändå har kunnat ge en någorlunda representativ bild av den mångsidiga verksamhet som bedrivits inom ämnesområdet engelska språket och litteraturen vid Göteborgs universitet.

Vi vill avslutningsvis tacka Sölve Ohlander som läst texten och gett viktiga förslag till ändringar.

REFERENSER

Lindberg, Bo & Nilsson, Ingemar, Göteborgs universitets historia I–II. Göteborg: Göteborgs universitet 1996.

Arkivmaterial, inklusive Göteborgs universitets personalkataloger

Historia

Thomas Magnusson

Historieskrivningen är gammal som gatan. Men som vetenskap är historia betydligt yngre. Det var först under 1800-talets senare decennier som historieskrivning började bli historieforskning i modernare bemärkelse. Och det skulle dröja ett stycke in på 1900-talet innan vetenskaplig historia verkligen kom att förtjäna namnet. Bakgrunden till denna sena mognad kan förklaras av den dubbla roll som det akademiska historieämnet spelade ännu under 1900-talets inledning, ja i viss mån till och med senare. Som ett omistligt läroämne i den tidens allmänna skolväsende skulle historieundervisningen vara fosterländsk och fostrande, på gränsen till fabulerande. Inriktningen på det egna landets historiska utveckling hade sin motsvarighet på den akademiska nivån genom den s.k. statsidealismen. Denna hade sina djupaste rötter i den tyska 1800-talsfilosofin, i synnerhet i Hegels historieuppfattning: staterna, nationerna genomgår en ändamålsstyrd dialektisk utveckling genom ”förnuftets list”, dvs. försynen. Merparten av den forskning som presterades vid lärosätena i Uppsala och Lund handlade följaktligen om staternas, nationernas organiska ursprung, framfarenhet och stundom deras ändalykt. Också de diplomatiska förbindelserna staterna emellan utgjorde en av huvudfärorna i denna ytterst självmedvetna akademiska disciplin. Ty ämnet historia var otvivelaktigt ”second to none” under denna epok. En del av bakgrunden till tätpositionen var ämnets omedelbara relevans inte bara för skolan utan även för dagspolitiken. Det ansågs helt enkelt att de professionella historikerna var särdeles väl skickade att utfärda ordinationer för hur samhället borde skötas och i maklig takt genomgå högst måttliga omdaningar. Harald Hjärne, historieprofessor i Uppsala och en rad andra historiker – ofta Hjärne-lärjungar - uppträdde ofta i politiska sammanhang till värn för samhällsbevarande krafter. Åren före första världskrigets utbrott hängav sig de och andra konservativa aktörer åt drömmar om en stark kungamakt à la Karl XII och om sig själva som ett bålverk mot pöbelvälde, dvs. den förskräckliga demokratin.

Revoluten inom historieforskningen mot konservatismen och fosterländskheten inleddes i nära sammanhang med att det gamla överhetssamhällets bastioner började rämna efter attackerna från liberaler och socialister under första världskrigets sista år. Inom forskarsamhället hade naturvetenskapernas nypositivism sedan 1880-talet alltmer framträtt som föredöme för vänstersinnade humanister. Två bröder med hemvist i det akademiska Lunds humanistiska fakultet reste upprorsfanan och satte därmed sina akademiska karriärer på spel. De båda, Lauritz och Curt Weibull, söner till den skandinavistiskt sinnade historieprofessorn Martin Weibull i hemstaden, torde redan från början ha sympatiserat med den parlamentariska vänsteroppositionen i den svenska konservativt dāsiga idyllen. Men några partipolitiska deklamationer vägrade de att avge, de sade sig i stället sky ideologier som pesten. Boken *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000* (1911) av Lauritz Weibull gav upphov till förstämning och stark oro i framför allt statsidealismens hemorter nordanskogs. Skälet var att Lauritz Weibull i denna sedermera mycket omdiskuterade undersökning hade sopat undan praktiskt taget alla de källor som han bedömde som sentida traderingar och som alltför tendentiösa. Efter Weibulls radikala källkritik återstod endast fragment. De fosterländska monumenten, det ena efter det andra, krossades. De etablerade statsidealisterna lät larmklockorna ljuda och gick till motattack. De nationella myterna – för att inte tala om kungen och fosterlandet - stod på spel. Efter en av de mest hårdföra och långdragna akademiska bataljer som utspelats i landet, utsågs slutligen Lauritz Weibull år 1919 till professor i historia vid Lunds universitet. Slagväxlingen mellan parterna hade dessförinnan varit tung och skoningslös, extrasakkunniga hade inkallats och professionella bedömare utan formellt uppdrag hade utlåtit sig. Under den sakliga vetenskapliga

ytan i dispyterna hade tidigt de politiska frontlinjerna mellan vänster och höger framträtt. Och hela ärendet avgjordes också på högsta politiska nivå. Värner Rydén, ecklesiastikminister i den parlamentariskt tillsatta koalitionsregeringen av liberaler och socialdemokrater i oktober 1917, satte till sist sitt namn på beslutet om Weibulls utnämning. Han gjorde det trots att de akademiska instanserna och universitetskanslern varit emot den. Det demokratiska genombrottet och historievetenskapens omvälvning förenades sålunda i ett fast handslag just där det långa 1800-talet tog slut.

Med Lauritz Weibull på en av lärostolarna i Lund inleddes ett historisk-kritiskt erövringståg för att besätta historieprofessurerna i landet och därigenom etablera den nya moderna historieuppfattningen. Den yngre brodern Curt Weibull blev professor i Göteborg år 1927 och kunde därefter i tandem med brodern Lauritz ta upp den fortsatta lärostriden på bred front. Till de båda brödernas krets slöts leden av elever och kolleger, den ena generationen efter den andra. Erik Lönnroth, Curt Weibulls elev i Göteborg ("ett frö av Weibull" som den milda malicen kallade honom), tillsattes efter ännu en hård strid på en professur 1942 i Uppsala, alltså mitt i statsidealisternas högkvarter. Det hela skedde dessutom med stöd av en enda rösts övervikt i fakulteten, nämligen Erland Hjärnes, son till den store Harald Hjärne, något som överraskade och förskräckte många i det akademiska Uppsala. Sven A. Nilsson, utpräglad weibullian, tillträdde senare en historieprofessur vid samma lärosäte. Vid det laget var Erik Lönnroth sedan ett par år installerad på professuren i historia i Göteborg efter Curt Weibulls pensionering 1953.

Näväl, men vad handlade det hela om? Vad var så omvälvande med bröderna Weibulls uppfattning och metod att öppen strid utbröt? Låt oss börja med källkritiken. I princip var den välkänd och tillämplig inom historikerskrået sedan tidigare och var alltså ingen "uppfinring" av bröderna Weibull. Men de båda och deras efterföljare kan nog sägas ha skärpt och förfinat källanalysen, ett sine qua non för alla moderna historiker av facket. Lauritz och Curt Weibull hade påverkats av den internationella metoddiskussionen kring sekelskiftet 1900, särskilt den danska, franska och tyska. De byggde upp kritiken eller analysen av källmaterialet på ett systematiskt sätt i avsikt att undvika förutfattade sympatier och antipatier för källornas upphovsmän. Målet var naturligtvis att komma så nära det förflutna som möjligt. Låt mig i korthet redovisa denna tankegång.

Utgångspunkten för alla professionella historiker är problemställningen. Den ska styra undersökningen och den avgör också hur de tillgängliga texterna utnyttjas som källor. De samlade texter (och ibland föremål) som erbjuds en historiker kan användas på i princip två sätt. Den från trovärdighetssynpunkt enklaste användningen av en text sker genom inriktningen på dess s.k. kvarleve-aspekt. Detta innebär att forskaren utnyttjar textens samtidsfunktion. Det kan då röra sig om exempelvis ett alliansfördrag, en rättslig dom, en vigselattest o. dyl., alltså dokument som haft en bindande juridisk giltighet i den samtidsmiljö som undersöks. Men också enskilda personers åsiktsuttryck, subjektiva beskrivningar o. likn., kan användas på detta sätt. Skriftliga uttåg eller brev i vilka politiska uppfattningar eller opinioner uttrycks är bara ett par exempel. Förutsättningen för användning av texter som delar av ett historiskt sammanhang (kvarleve-aspekten) är emellertid att de är äkta. Historien är fylld av falsarier alltifrån antiken till vår egen tid. Och man bör vara medveten om att kvarleve-aspekten av en källtext har sina begränsningar: ett alliansfördrag behöver inte ha realiserats och starka åsiktsuttryck i privata brev har strängt taget giltighet blott för en tidpunkt och för en situation. Men den ger forskaren möjligheten att fixera källtexten i tiden för att kunna bedöma kronologin för annat material. Om forskaren skulle nöja sig med att ställa frågor som innebar att han bara utnyttjade texternas kvarleve-aspekt skulle resultaten bli skäligen torftiga. Att göra samhällsförändringarna

begripliga är det generella målet för varje historiker. För att genomföra sådana förklarande analyser tvingas denne att inrikta sig på frågor av annan art eller den andra aspekten av källtexterna: den *berättande eller beskrivande aspekten*. Detta betyder strängt taget att forskaren är utlämnad till källförfattarens subjektiva beskrivning av händelser och sammanhang. Sociala motsättningar, politiska konflikter eller personliga stridigheter kan då inte studeras direkt utan endast via källornas upphovsmän. En trovärdighetsprövning blir därmed ofrånkomlig. Den skall genomföras systematiskt och hänsynslöst.

Dateringen av de källtexter som används som underlag är absolut nödvändig. Tidsavståndet mellan den undersökta händelsen och nedtecknandet av den, avgör textens trovärdighet av uppenbara skäl. Dels bleknar minnet med tiden, dels måste man räkna med att den som på ett sent stadium skrivit ned sin text tagit intryck av den muntliga traditionen liksom även av andra källtexter med likartat innehåll. Med andra ord, ju längre tid som förflutit mellan händelse och nedtecknande av densamma, desto lägre trovärdighet.

En annan aspekt i nära sammanhang med dateringen är beroendeförhållanden mellan källtexterna. En ursprunglig källtext kan ha skrivits av eller refererats, helt eller delvis, av efterföljande aktörer. Ett beroendeförhållande föreligger i så fall. Endast den ursprungliga texten kan alltså nyttjas. För att kunna bekräfta att en händelse har ägt rum krävs två av varandra *bevisligen oberoende* texter om en och samma händelse. I den tillämpade forskningen måste inte så sällan extremt tilltrasslade beroendehärvor redas ut innan de ursprungligaste texterna tryggt kan blottläggas. Den weibullska skolan genomförde en rad sådana upprepningsarbeten.

En tredje aspekt är källtexternas tendens. Med detta menas favorisering av eller partstagande från källskribentens sida för en eller flera aktörer i källtexternas redovisningar av särskilt konflikter. Daterings- och beroendeanalyser utgör en förutsättning för att forskaren skall kunna precisera innehåll i och yttre konturer av textens tendens. Ju mer exakt tendensprofilen kan tecknas desto bättre kan textens trovärdighet bedömas, dvs. i vad mån och på vilket sätt den aktuella tendensen kan antas avvika från realiteterna. Ibland kan forskaren på grundval av värdeladdade termer och begrepp i texten (perspektivmarkörer) få någon uppfattning om tendensens art. Men i de allra flesta fall kan tendensen klargöras genom vilket urval av fakta och sammanhang som källförfattaren gjort. Tendensen kan naturligtvis också vara oavsiktlig beroende på att den subjektiva skildringen av naturliga orsaker är begränsad i tid och rum.

Slutledningen av denna systematiska analys antas leda fram till dels att visst källmaterial kan sällas bort, dels att en del *tills vidare* ”säkra” fakta etableras. De senare bildar i nästa steg grundval för en rekonstruktion av det förflutna.

Med denna radikala kritik angrep och krossade den historisk-kritiska skolan de statsidealistiska, fosterländska och därför djupt rotade föreställningar som dittills bildat hegemoni inom historikerfacket och på den offentliga scenen. Enligt bröderna Weibull och deras anhängare måste all politik och ideologi en gång för alla avlägsnas från historievetenskapen. Även teorier – förutfattade meningar - om historiska förändringar förskevade resultaten. I själva verket hyste den weibullska skolan själv outtalade, men dock teorier om historien. Mot bakgrund av ganska fasta socio-ekonomiska strukturer framträdde i dess analyser ett nästan tidlöst och på sitt sätt cyniskt förklaringsmönster. De historiska aktörernas drivkrafter utgjordes av makt och pengar i ett evigt växelspel: makt ger pengar, men pengar skapar också makt. Detta perspektiv kan föras tillbaka på ett slags modifierad neoklassisk teori. I en del sammanhang framträder idealistiska drag i den historisk-kritiska skolan. Curt Weibull förklarade exempelvis drottning Kristinas sensationella abdikation och konversion med hennes orubbliga romersk-katolska övertygelse.

Under ganska lång tid efter det historisk-kritiska genombrottet under mellankrigstiden presenterades en rad vetenskapliga omvärderingar av personer och sammanhang på grundval av det nya kritiska perspektivet. Därigenom omgestaltades successivt den akademiska bilden av det skandinaviska förflutna medan den statsidealistiska uppfattningen *extra muros* dröjde sig kvar ännu en tid. Omvärderingsinsatserna betraktades nog som nödvändiga, men de hörde hemma på samma politiska plan, där de nationalkonservativa historikerna tidigare dominerat. Scenografin var densamma, liksom aktörerna. Men – och det är viktigt att tillägga – det weibullska manuskriptet var avsevärt mera hårdkokt och osentimentalt.

Den historisk-kritiska vetenskapsuppfattningen etablerades vid alla lärosäten i landet och blev till sist en självklarhet vid all akademisk utbildning i såväl historia som i närbesläktade discipliner. Successivt tvingades också historiens välbekanta aktörer lämna den politiska scenen i ämnesvalen bland den yngre generationen forskare. Press- och opinionshistoriska ämnen började intressera historikerna. Under 1960-talet – uppenbarligen under intryck från rörelser i tiden – inleddes s.k. projektforskning, vilket innebär att ett antal doktorander med lärarhandledning arbetade fram sina doktorsavhandlingar inom ett gemensamt större ämnesområde. Paradoxen är emigrationsprojektet med säte i Uppsala. Trots att Sverige under mer än ett halvsekel hade varit ett av de mest utpräglade utvandrarländerna i Europa och att ett överflödande, nästan helt orört källmaterial stod till förfogande för analys av denna ”folkrörelse” hade forskningen inte tidigare funnit dessa ämnen intressanta. Med emigrationsforskningen inleddes en ny epok i den svenska historieforskningen. Den nya generationen forskare riktade alltmer fokus mot ”folkets historia”, folkrörelsernas olika förgreningar, facklig och politisk mobilisering o. likn. Det handlade här om bearbetning av massdata till socialhistorisk statistik, ofta med högt förklaringsvärde. Ungefär vid samma tid introducerades inriktningen kvinnohistoria i Göteborg (Gunnar Quist). Kvinnans historiska samhällsroll var tidigare föga uppmärksam i historieforskningen, men från och med mitten av 1960-talet växte sig ämnesområdet allt starkare. Denna genre utvecklades efter hand till genushistoria, som griper över och förklarar de historiska maktförhållandena mellan kvinnor och män i utvecklade teoretiska termer.

Delvis under påverkan från de samhällsvetenskapliga universitetsämnena och den s.k. studentrevolten under 1960-talets sista år, sattes historievetenskapens teori- och metod under diskussion. De nordiska metodkonferenserna med inledning i början av 1960-talet dryftade under självrannsakan praktiskt taget alla tänkbara sådana frågor.

En annan stark forskningsinriktning i detta skede tog sin utgångspunkt i en internationell debatt mellan historiematerialister, inledd redan efter krigsslutet 1945, om de egentliga drivkrafterna bakom den bestående omvälvningen av det europeiska samhället från feodalism till kapitalism. Denna debatt hade en teoretisk karaktär men initierade i Sverige en rad lokala och regionala empiriska undersökningar av förändringsmekanismerna i den socio-ekonomiska samhällsstrukturen under 1700- och 1800-talen.

Genom inflytelser från den franska Annales-skolan och från socialantropologin under de senaste decennierna har många, framför allt yngre, forskare orienterat sig mot analyser av historiska mentaliteter, politisk kultur i äldre tid, maktsymboler, politisk-historisk legitimering, metahistoria/ historiografi m.m. För äldre lärare och forskare är det påfallande hur den yngre generationen hämtat sina impulser från engelska *översättningar* eller *traderingar* av den tyska och franska forskningslitteraturen i dessa ämnen, något som inte så sällan kan ställa till problem. Den franska Annales-skolans mentalitetsstudier tycks ha uppmärksamats av det svenska forskarsamhället först när de engelska översättningarna gavs ut. Max Webers magistrala arbeten nådde de svenska läsarna sent omsider, först när hans landsflyktiga elever,

Bendix m.fl. började publicera sig – på engelska!

Utöver dessa tämligen nya spår i forskningen bör här nämnas ämnesdidaktiken som forskningsämne. Didaktik skall då inte bara uppfattas som ett inslag i skolans värld utan även som strukturerad kommunikation med den allmänna publiken.

Lärosätena i Lund och Uppsala var länge hemorter för medeltidsforskningen. Numera förefaller Göteborgsinstitutionen inta täten när det gäller medeltiden. Och på det hela taget har medeltiden återtagit sin position som angelägen forskningsepok, om än från delvis andra utgångspunkter än tidigare.

Under Göteborgs Högskolas första tid – till ca 1914 - förenades undervisning i historia med statsvetenskap. År 1963 inrättades en professur i modern historia, vars innehavare – Åke Holmberg och Magnus Mörner – kom att inrikta forskning och undervisning på utomeuropeisk historia. Under senare år har vakanta professorer enligt den gamla ordningen fått stå obesatta, medan antalet befordrade professorer i stället ökat, delvis som en följd av den organisatoriska sammanslagningen av ämnena Arkeologi, Antikens kultur och samhälle och Historia – Institutionen för historiska studier.

Från Göteborgs Högskolas grundande (1891) och fram till ca 2000 har följande varit förordnade på professorer vid Historiska institutionen: Ernst Carlsson 1891-1893, Ludvig Stavenow 1894-1914, Helge Almqvist 1915-1926, Curt Weibull 1927-1953, Erik Lönnroth 1953-1977, Åke Holmberg 1964-1981 (modern historia), Jörgen Weibull 1977-1990, Magnus Mörner 1982-1990 (modern historia), Christer Winberg 1990-2007, Bo Stråth 1990-1995 (modern historia).

Historievetenskapen idag är långt mer omfattande än den var för hundra år sedan. Den gången bevakade lärare och forskare sin revirgräns misstänksamt, samtidigt som vissa specialiteter – konsthistoria, idé- och lärdomshistoria – efter hand avknoppades från moderämnet. Detta skall ses mot bakgrunden av att historikerna dåförtiden nästan uteslutande formulerade problem som rörde politisk händelsehistoria. Men genom 1960- och 1970-talens omorientering mot nya, till stora delar jungfruliga områden genererades problemställningar som bara i undantagsfall knöt an till den gamla politiska historien. I dagsläget skulle man med någon överdrift kunna hävda att historieämnet rymmer allt mellan himmel och jord, ibland på gränsen till det rimliga. De teoretiska utgångspunkterna är därför nästan omöjliga att urskilja. Man måste konstatera att historieämnet idag karakteriseras av eklekticism, som av en del ses som ett hälsotecken, av andra som ett insjuknande.

Historiedidaktik

Bo Andersson

Under min studietid ordades det inte om ämnesdidaktik, i varje fall inte inom SO-ämnena och särskilt inte, som i mitt fall, historia. Några valhända försök företogs visserligen att reflektera över *hur* historieämnet skulle läras, men diskussioner om *vad* som skulle läras ut och *varför*, hade behövt sin vetenskapliga och praktiska förankring. Mitt arbete inom den historiska professionen kom att inriktas på anknytningen mellan forskning som var relevant för skolämnet historia och forskning knuten till undervisningen i dagens skola.

Historiedidaktiken är en förhållandevis ung vetenskap. Den bestod i begynnelsen av metodiken i lärandet som svarar på frågan *hur* och den knyts i sin tur till historiedidaktiken som aktualiserar frågorna *vad* och *varför*. Vad skall läras? Varför skall just detta läras? Hur skall det läras?

Tidiga stapplande steg

Historieämnet har aktivt medverkat till att bevara och legitimera kristna och religiösa värderingar. Herbert Tingstens titel på en av sina böcker är talande nog, *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda* (1969).

På senare tid, och ett halvsekel efter det demokratiska genombrottet 1921 har det demokratiska uppdraget ersatt det nationella och kristna. Vi som arbetade inom lärarutbildning och ute i skolorna började på 1970-talet lite till mans tala om demokratisk fostran och fredsfostran. Som ett samlat uttryck för vårt samhälles demokratiska värden lanserades 1992 begreppet värdegrunden som sedan utvecklades i 1994 års läroplaner för ungdomsskolan. Begreppet värdegrunden har allt sedan dess inverkat styrande på innehåll och utformning av utbildningen i svensk skola.

Historiedidaktik består av orden historia och didaktik. *Historía* (grek.) betyder i grova drag insamling och behandling av iakttagelser. Vissa beröringspunkter finns med begrepp som vetande, kunskap, empiri osv. *Didaktik* som betyder undervisning kommer också från grekiskan. Man kan i lätt svepande ordalag översätta begreppet historiedidaktik med undervisning om iakttagelser och erfarenheter.

Historiedidaktikens innehåll har varierat över tid. Undervisningen har utvecklats från att auktoritärt förmedla kunskap genom monolog till att ses som ett interaktivt lärande i en demokratisk dialog. Vidare handlar ämnesdidaktiken inte längre enbart om ett sambruk mellan ämnesdisciplinen och pedagogiken. Ämnesdidaktiken för historieämnet i skolan kräver kunskaper inom också andra ämnen än historia och ekonomisk historia, såsom antropologi, konst-, litteratur- och musikvetenskaper och annat som hör skolämnet till. Didaktikern måste alltså, såsom läraren i ungdomsskolan, även vandra utanför moderämnenas – historiens och pedagogikens – räjonger.

Historiedidaktiken kan ses som en sammanflätning av företeelser utifrån två utvecklingslinjer, historieämnets och pedagogikens. Sett utifrån den första utvecklingslinjen så rådde länge den historiska disciplinens primat över stoffurval och bakomliggande motiv. Frågan om Vad som skulle avhandlas avgjordes inomvetenskapligt av historiker, och om frågeställningen Varför

behövde ingen bekymra sig. Svaret var givet. Forskningens egna prioriteringar låg fast förankrade i traditionens mylla. Historien var eliternas, kungarnas och krigens, uppfinningarnas och finkulturens, den nationella historiens, stormakternas. Styrdokument för skolan fanns knappast. Läromedlen var monologa och inbjöd inte till några mera laborativa övningar. Dessutom var läromedlen exklusiva i den meningen att t ex kvinnornas, barnens, de icke röstberättigades, urfolkens, minoriteternas historia saknades.

Sett utifrån den andra utvecklingslinjen så skedde en förändring i och med 1970-talets accentuering av demokratisk fostran och fredsfostran, men den handlade mera om ord än handling, i varje fall inom ramen för ämnet historia. Förväntningarna om att demokrati- och fredssträvanden skulle uppmärksammas mera, kom på skam. Diktaturer och krig fortsatte att dominera läromedel och undervisning. Inom metodiken gjordes ändå vissa landvinningar. Den kom att mer handla om ett demokratiskt fostrande, mer av reflektion, dialog och ifrågasättande. Något av en ljusning inträffade på 1990-talet då, som sagt, 1994 års läroplaner lanserades. Men trots vetenskapens och lärarnas växande intresse för demokratifrågorna stod fortfarande i många fall undervisningen i högskolan och den obligatoriska skolan och stampade på samma fläck.

Förgrundsgestalter och ämnets utveckling vid Göteborgs universitet

Under min tid vid de historiska och pedagogiska institutionerna, som varat alltsedan sent 1960-tal, har mycket förändrats. Historiedidaktik som ämne har lanserats och utmejslats. Auktoritär förmedling av ämnesteoretisk kunskap har fått ge vika för ett interaktivt lärande. Efter hand knöts ämneskunnigt folk till lärarutbildningen. Professurer i ämnesdidaktik lät vänta på sig till 1990-talet.

Under lång tid hade utbildningen av lågstadie- och mellanstadielärare varit knuten till den pedagogiska sfären (pedagogik och didaktik) och inte till den ämnesteoretiska (historia). Utbildningen av högstadie- och gymnasielärare ansågs däremot kräva mera av ämnesteoretisk skolning. Lärarkandidaterna i historia läste först vid de historiska institutionerna, två eller tre betyg eller mera och senare 40, 60 eller 80 poäng, varefter det för lärarbehörighet krävdes separata studier i ämnet pedagogik. Under sent 1900-tal förändrades detta och i dag ser utbildningen annorlunda ut. Ämnesteori, didaktik och pedagogik är mer integrerade än tidigare. En strävan finns också att knyta disputerade ämnesteoretiker till de pedagogiska och didaktiska institutionerna.

Efter en tid vid Lärarhögskolan i Sundsvall och Härnösand, sedermera Mittuniversitetet, uppmanades jag att söka en tjänst som universitetslektor i ämnesdidaktik, särskilt historia vid Göteborgs universitet. Placeringen var vid Avdelningen för Ämnesdidaktik i lärarutbildningen. Där fick jag för första gången kollegor inom mitt eget ämne att samarbeta med, Sven Trulsson, Ola Lindqvist och Rune Svensson. I den miljön diskuterades regelbundet de historiedidaktiska frågorna. Det var en förträfflig miljö att växa i. Sven Trulssons storslagna metodövningar om slaveriet under antiken, om feodalismen, om Ådalen 31 och om Ungernkrisen 1956 upphörde aldrig att imponera. På samma sätt förhöll det sig med Ola Lindqvists didaktiska strövtåg, när han bl.a. i Historielärares förenings årsskrift alltid flyhänt ställde upp till historieämnets och historiedidaktikens försvar.

Redan tidigare, närmare bestämt på 1970-talet, hade ett visst utbyte förekommit i anslutning till det didaktiska utvecklingsarbete som förekom på Historiska institutionen, där främst Göran

Behre initierade interna FoU-projekt bl.a. i samverkan med nämnde Ola Lindqvist. Flera av institutionens yngre medarbetare, även jag, deltog i utvecklingsarbetet. Det avsåg såväl historieundervisningens metodik som läromedelsforskning, det senare under projektnamnet *Europa och läroboken*. Inom ramen för det arbetet knöts kontakter med läroboksforskare på många håll i Europa, vilka bjöds in till särskilda seminarier. Kontaktarbetet resulterade i att forskarnas föredrag publicerades i en serie småskrifter.

Länge rådde vissa revirstrider mellan institutionerna för pedagogik/didaktik och historia, mellan teoretiker och praktiker som det så felaktigt målades upp. Som i det gamla Aten rådde uppfattningen om teorins primat. I själva verket handlade det om att båda ämnena historia och historiedidaktik rymde sin praktik och sin teori, även om historieämnet såsom självständigt ämne funnits under en avsevärt längre tid än historiedidaktiken. Efter hand blev historiedidaktiken alltmer accepterad, men det tog tid. En markering i det sammanhanget var nyss nämnde Göran Behres och Birgitta Odéns bok *Historievetenskap och historiedidaktik*, som kom ut 1982. Sedan den boken publicerades har historiedidaktiken genomgått en metamorfos och vunnit i aktning. Historiedidaktiken är inte längre enbart en hjälpvetenskap åt de historiska och pedagogiska vetenskaperna.

Ovan nämnda Göran Behre och Ola Lindqvist, båda docenter, bröt ny mark genom att ha viss sysselsättning även på den ”andra” institutionen, Behre vid den pedagogisk-didaktiska och Lindqvist vid den historiska. Jag kom så småningom själv att inneha en delad tjänst mellan historicum och didacticum. Detta inträffade under 1990-talet, då historiedidaktiken vann terräng. Pedagogiken och didaktiken knöts, som framgått, fastare samman med den historiska ämnesteorin. Synen på historiedidaktiken kom att förändras i och med att en lång rad disputerade historiker lät vidareutbilda sig till lärare, i några fall även i ämnen som var värdefulla inom historiedidaktiken.

Avhandlingar i historia med bäring på historiedidaktik förekom tidigt, inte minst på 1970- och 1980-talen. Göran Andolf, Lena Olsson och Kenneth Nyberg var några i skaran. Vid den här tiden, och i ännu högre grad tidigare, föll det sig så att den historiska institutionens doktorer och docenter även hade lektorstjänster vid Göteborgs eller angränsande orters gymnasier. Det borgade för en öppenhet mellan den vetenskapliga disciplinen och skolors praktik. Den som betydde mest i det avseendet var docenten och sedermera professorn Åke Holmberg, vars forskning om vi och andras när- och fjärrhorisonter och om vi- och dom-perspektiv, bröt ny mark.

Under 1980- och 1990-talen breddades och fördjupades också kontakterna med historiedidaktiker inom och utom det egna landets gränser. Göran Behres ovan nämnda FoU-projekt, Staffan Selanders internationella nätverk av forskare som sysslade med pedagogiska texter samt regelbundet återkommande historiedidaktiska konferenser på nordisk basis, gav rika förutsättningar för kontaktskapande verksamhet. Samverkan har skett med ämnesdidaktiker i flera olika länder och har för svenska historiedidaktiker inneburit uppdrag som opponenter vid disputationer och som sakkunniga vid lektors- och professorstillsättningar inom landet och utomlands.

Under 1990-talet tillkom en forskarskola som behandlade ämnesdidaktik generellt och med ämnesspecifika variationer. De inledande kurserna var gemensamma, om teoribildning bl.a. Efter det första året inföll specificeringen efter ämnesdisciplin. Inom SO och historia förekom kurser som: Läromedelanalyser och paradigmskiften, Ämnesmedvetande i tid och rum samt Kritiska analyser.

Forskarskolan gav ämnet ämnesdidaktik och därmed ämnet historiedidaktik en legitimitet. Forskarutbildningsnämnden vid ”Pedagogen” kompletterades med företrädare för ämnesdidaktik (och historiedidaktik). Doktorander antogs av samma nämnd. Ingen skillnad gjordes för sökande i pedagogik eller i ämnesdidaktik. Samarbetet mellan företrädare för pedagogik och för ämnesdidaktik fungerade mycket väl.

Några för historiedidaktikens vidkommande intressanta områden inom vilka forskarstuderande verkat är: Mänskliga rättigheter (inkl. djurens rättigheter) (Helena Pederson), mångkulturalismen (Kerstin Holm/von Brömssen), kränkningar (Christina Osbeck), begreppsförståelse (Roland Severin), livsåskådning (Ove Larsson), minne och språkliga metaforer (Niklas Pramling).

I vävens mitt -och i tidens

Det praktiska lärandet i historia aktualiserar ett samspel mellan ämnesteorier inom historia och angränsande vetenskaper samt kunskaps- och kommunikationsteorier som har bäring på lärandet. Som spindeln i nätet mellan kunskaper i ämnesteorier och pedagogik samt kännedom om eleven och skolan finns historiedidaktiken och historiedidaktikerna, som skall ha en samlad kännedom om hela det lärande mötet, dess förutsättningar, flöden, mål och utfall. Lärandet är mångförgrenat och det omfattar bl.a. mötet mellan läromedelsförfattare, mellan texter, mellan lärare och texter, mellan elever och texter och mellan lärare och elever.

Grundläggande för den vetenskapliga disciplinen historia och för skolämnet historia är begreppet tid. Att vara historiskt medveten innebär att ta hänsyn till tidsdimensionen. Inom historia talas det om *historiskt medvetande*, i historiedidaktik om *historiemedvetande*. I båda fallen handlar det om att öva upp det aktuella tidsmedvetandet. För historievetenskapen handlar det om en strävan att undvika anakronismer, undvika att lägga dagens värderingar på gårdagens företeelser. Föreställningar om att historien är kontinuerlig och föränderlig kan vidare lätt bli rov för traditionalism, nostalgi och framstegstro. Respekten för det förflutna kan övergå i en traditionalism som stimulerar nostalgin. Överdriven framstegstro riskerar att mynna ut i talesätt som ”det ordnar sig alltid”. Våra medier uppehåller sig gärna vid katastrofscenarier. Frågan om till exempel slutförvaringen av plutoniumslag är olöst. Däri ryms ett problem som kan resultera i en katastrof. Men vad händer i sådana situationer? Som regel avfärdas frågan. Den sägs sakna aktualitet. Katastrofprofeternas budskap tonas ned och de framstegstroende teknikostrimisterna ännu scenen, och de senare hänskjuter glatt problemet till kommande generationer i förhoppningen, ja, övertygelsen, om att framtiden kommer att ha lösningar på problemet. Sådana och liknande ”stora berättelser” som styr våra föreställningar och våra liv faller det på historikerna och historiedidaktikerna lott att avslöja.

Humanekologi

Emin Tengström

Humanekologins uppkomst vid Göteborgs universitet står att finna i en mycket eftersökt och dubblerad doktorandkurs som gick hösten-vintern 1971-72. Den hade namnet ”Den humanistisk-naturvetenskapliga världsbilden”. Deltagande lärare och doktorander kom främst från den naturvetenskapliga och den medicinska fakulteten samt från Chalmers. Därtill deltog några samhällsvetare. Den drivande bakom denna kurs, som ägde rum på Chalmers, var professorn i teoretisk fysik, Karl-Erik Eriksson. Under kursen växte den uppfattningen fram bland deltagarna att världen stod inför ett nytt hot som bl.a. bestod av globala miljöproblem men också av globala resurs- och fördelningsproblem. I *Dagens Nyheter* publicerades (72-03-08) därför ett upprop under rubriken ”Vädjan om samarbete för överlevnad”. I artikeln betonades att allt levande på jorden utgör en enhet och att vetenskaplig kunskap måste användas för att verka för ett samhälle som kan fortbestå.

Kort därefter inbjöds företrädare för Göteborgsuniversitetets olika fakulteter till ett veckoslutsseminarium, där tankarna från kursen och DN-artikeln presenterades och diskuterades. På förslag av universitetets dåvarande rektor beslöts att upprätta ett brett tvärvetenskapligt centrum, som senare fick namnet ”Centrum för tvärvetenskapliga studier av människans villkor”. Inom ramen för dess verksamhet gavs sedan kurser, som gick under namnet ”humanekologi”.

Ämnesinnehåll

På frågan “vad är humanekologi” kan man välja mellan två typer av svar. Man kan göra som vissa fysiker som säger att “fysik är det som fysiker sysslar med”: Humanekologi är alltså det som humanekologer sysslar med. Man kan också välja en mer elaborerad definition: “Humanekologi studerar relationen mellan människan/samhället och hennes totala omgivning.” Vad är det? Som alla andra levande varelser är människan ytterst beroende av naturen för sin överlevnad (samtidigt som hon själv är en del av naturen). Relationen innebär att människan både påverkas av och påverkar naturen. Detsamma gäller alla arter. Men relationen mellan människan och naturen är mer komplex än övriga arters. Människans relation till naturen sker alltid inom ramen för politiska/sociala/ekonomiska/juridiska/tekniska/kulturella omgivningsfaktorer. Studiet av denna relation blir med nödvändighet därför ytterst mångfasetterad.

Ett tredje sätt att beskriva humanekologins ämnesinnehåll är att kort referera vad den första kursplanen innehöll. Den var utarbetad av en naturvetare, en samhällsvetare och en humanist. Den inrymde tre delar. Den första handlade om de begränsningar som gäller för mänskliga aktiviteter på Jorden (framför allt ett naturvetenskapligt grundat kursavsnitt). Den andra delen handlade om hur mänskliga samhällen förhållit sig till sin omgivning (här byggde kursen på samhällsvetenskapliga och humanistiska inslag). Den tredje delen hade som rubrik ”Problem i nuet och framtiden” (här kunde olika vetenskapliga inriktningar ges utrymme).

En intern debatt om ämnesinnehållet fördes länge, också med skrivna inlägg. I boken *What is Human Ecology?* (1991) diskuterade två lärare i humanekologi (Britta Jungen och Carl Henrik Lyttkens) och två doktorander (Charlotta Frändberg och Richard Langlais) i sina resp. inlägg humanekologins karaktär ur metod- och teorisynpunkt mot bakgrund av litteratur i ämnet hämtad både från den egna institutionen och från den internationella humanekologin.

Termen "humanekologi" i ett historiskt och internationellt perspektiv

Termen "humanekologi" har en internationell historia. I en kort översikt, med titeln *Human Ecology – a New Discipline?* (1985), kartlade Emin Tengström vad som i mitten av 1980-talet var känt om användningen av begreppet "humanekologi" internationellt. Här konstaterades att begreppet till en början använts för olika inriktningar inom enskilda ämnen som sociologi, geografi, socialantropologi. Från 1960-talet hade det internationellt blivit allt vanligare med försök att skapa utbildningar, kurser och forskning kring relationen människan/samhället och dess omgivning i en ämnes- och fakultetsöverskridande belysning, ibland men inte alltid under namn av "humanekologi".

Undervisningen i humanekologi vid Göteborgs universitet

Kurser i humanekologi på grundnivå började ges 1974 (med kemisten Kåre Olsson och fysikern Karl-Erik Eriksson som kursledare). Det var en tiopoängskurs. Kursutbudet växte successivt ut med 20- 40-, 60- och 80-poängskurser. Forskarutbildning inleddes 1979. Professorsfunktionen uppehölls till en början av en grupp av professorer och docenter i olika ämnen (fysik, biologi, sociologi, vetenskapsteori). Ämnet lösgjordes administrativt från Centrum för tvärvetenskap.

Lärare i humanekologi var (och är i den kvarvarande grundutbildningen i ämnet) dels egna lektorer i humanekologi, dels inhyrda specialister från olika naturvetenskapliga, samhällsvetenskapliga, medicinska och tekniska ämnen. För att kunna erbjuda studenterna ett någorlunda integrerat stoff krävs åtskilliga insatser i förväg av de lärare som representerade humanekologin. Det finns indikationer på att undervisningen uppskattats av de med tiden rätt många studenter som studerat ämnet (A-kursen har t.ex. följts av c:a 2 500 studenter). En lärobok i ämnet framställdes baserad på erfarenheterna av många års undervisning (Lyttekens 2012).

Någon professor i ämnet fanns, som sagt, inte från början. Under kalenderåret 1981 var Emin Tengström gästprofessor i ämnet men vid Chalmers Tekniska Högskola. Han hade utsetts efter en sakkunnigprövning bestående av tre professorer, en i fysik, en i teknik och social förändring och en i vetenskapsteori. Året som gästprofessor (placerad vid institutionen för fysik) användes till föreläsningar, seminarier samt egen forskning. Vid inledningen av läsåret 1986/87 erhöll Emin Tengström en arvodesprofessur i "humanekologi med humanistisk inriktning" vid Göteborgs universitet. År 1991 inrättades av den dåvarande regeringen två ordinarie professorer i humanekologi, en med placering i Göteborg och en i Lund. Professuren i Göteborg söktes av ett drygt 15-tal personer och efter en utdragen tillsättningsprocess tillträdde samhällsvetaren Bernhard Glaeser professuren år 1995, samma år som Emin Tengström gick i pension. Glaeser lämnade sin post år 2000 och professuren uppehölls under ett antal år av biologen Hans Egnéus som t.f. professor. Som ny ordinarie professor utsågs år 2007 Gunilla Almered Olsson, en tvärvetenskapligt inriktad forskare med grundutbildning i ekologi.

Svårigheter vid en bred humanekologisk forskning

Forskning inom en bred humanekologi innebär i första hand möten mellan samhällsvetenskaper, natur- och teknikvetenskaper samt humaniora. Mötet mellan naturvetenskap och samhällsvetenskap är kanske mest kritiskt. Det innebär ett möte mellan två olika ontologier. Inom samhällsvetenskapen ses naturen framför allt som råvarukälla och avfallsrecipient (samt som en arena för fritidsliv och som bärare av estetiska värden). Inom naturvetenskapen ses de olika komplexa system som utgör naturen som gränssättande randvillkor för människans

överlevnad. Inställningen till teori är också olika. Medan naturvetare snabbt förkastar teorier som inte visar sig hålla vid empirisk prövning, tenderar inte sällan samhällsvetare att hålla fast vid en gång etablerade teorier. Den empiriska prövningen är här inte lika avgörande.

En helt annan svårighet har legat i den breda humanekologins vittomfattande karaktär. Det har lett till att det aldrig upprättats någon klar ”forskningsfront”. I stället har det gjorts nedslag i olika delar av det stora ämnesområdet (se nedan). Inte heller har man lyckats utveckla ämnesspecifika teorier, något som kan ses som en svaghet. I ett tillbakablickande perspektiv kan man också hävda att diskussionen inom ämnet aldrig nådde fram till en genomtänkt och operativ metod för den form av kunskapsbildning som den globala klimat-, miljö- och resurskrisen kräver. Detta har inte hindrat att det gjorts en rad studier av hög humanekologisk relevans.

Forskningsinriktningar inom humanekologin vid Göteborgs universitet

En del studier inom humanekologin vid GU inriktades på att undersöka förutsättningarna för kunskapsbildningen inom ett ämne som spänner över flera fakultetsgränser. I en del av den första doktorsavhandlingen i humanekologi, *Om tvärvetenskap: Tillvägagångssätt och intellektuella svårigheter* (1983), tog Britta Jungen upp och analyserade just denna fråga.

I skriften *Resurser i natur och samhälle* (också från 1983) diskuterade Karl-Erik Eriksson, Saiful Islam (båda forskare i fysisk resursteori) och Emin Tengström några för humanekologin centrala begrepp som ”energi”, ”material” och ”information” (både i fysisk/ informationsteoretisk mening och i semantisk mening). Syftet med skriften var att ”presentera ett utkast till en teoretisk grundval för tvärvetenskapliga naturresursstudier”.

Man kan säga att det inom ämnet förelåg en motsättning mellan två olika synsätt på kunskapsbildningen. Den ena riktningen karakteriserades av föreställningen att det var mest fruktbart att formulera nya vetenskapliga frågor inom ramen för olika tematiseringar av ämnesinnehållet och att sedan söka svaren med hjälp av de olika intellektuella verktyg som erbjuds av olika kunskapstraditioner (begrepp, metoder, teorier). Den andra riktningen betonade framför allt betydelsen av integrationen av kunskap hämtad från olika ämnen. I första fallet var den uppställda frågan styrande för undersökningen, i andra fallet var förmågan till integration avgörande. Den senare riktningen fick mest uppmärksamhet i den interna debatten. Båda riktningar hade sin grund i den ändamålsparagraf som formulerats vid bildandet av Centrum för tvärvetenskapliga studier av människans villkor: ”att under medverkan från skilda vetenskaper söka efter ny kunskap och att ge ny struktur åt redan vunnit kunskap”.

Kunskapsintegrationens problem behandlades även senare (Jungen 1985 och Jungen 1991). Där beskrevs gången från mångvetenskapligt samarbete via tvärvetenskaplig integration till bildningen av ett nytt ämne. I en doktorsavhandling (Bruun 2000) behandlade författaren vad han kallade ”epistemic encounters” i syfte att skapa ett arbetsredskap för att hantera de utmaningar som är förknippade med sådana möten.

Ett tema som i början dominerade verksamheten var *ekologiskt boende*. Ett konkret projekt för byggandet av en sådan stadsdel i Karlstad, presenterat i en bok (red. Olsson & Tengström 1976), stoppades till sist av att den tilltänkte byggherren tvekade. Om projektet hade förverkligats, hade det blivit landets första ”ekoby”. En av tillskyndarna, Kåre Olsson, flyttade i stället till Skattungbyn i Dalarna för att i en existerande by verka för lokal utveckling och resurshushållning. Under ett drygt kvartsekel ledde han där också kurser i ”Resursbevarande

försörjning”, en kurs som administrerades av Mora Folkhögskola.

Ett annat tema som tidigt blev föremål för studier var *olika naturresurser och deras effekter på människors hälsa*. I en bok (Jungen 1983) studerades hur kunskapen om asbestens sjukdomsframkallande egenskaper (asbestos) växte fram och hur denna kunskap långsamt spreds i Sverige genom myndigheter, massmedier och fackföreningar. I en avhandling (Follér 1990) analyserades hälsosituationen inom en folkgrupp i Amazonasområdet med fokus på hur förändringar i den naturliga och sociala omgivningen påverkat hälsoläget och hur befolkningen svarat på dessa förändringar. I avhandlingen studerades också effekterna av olika naturläkemedel. I flertalet fall visade sig dessa ha positiv effekt, i några fall var de verkningslösa men ofarliga. I ett fåtal fall var effekten negativ. I en annan avhandling (Ellegård 1997) presenterades en studie av hur kvinnor i tre städer i utvecklingsländer (Lusaka, Maputo, Hanoi) påverkas vid matlagning på spisar, som värms med ved, träkol eller stenkol. Bruket av ved eller stenkol ledde till andningsproblem med tårade ögon och hosta, medan användningen av träkol inte gav upphov till respiratoriska besvär. Dessa tre studier hölls, som synes, inte samman av någon enhetlig inriktning. Det empiriska materialet hämtades från fyra kontinenter.

Ett tredje tema fokuserade olika *samhällets relationer till sin naturomgivning*, ibland i form av studier av den samhällsliga metabolismen. I en studie (Tengström 1983) analyserades det antika romerska rikets resursbas, dess flöde av energi och material samt informationsomsättning. I en senare studie (Tengström 1984) behandlades betydelsen av olika naturmaterial (trä, papyrus och djurhudar, dvs. pergament) för överföring/lagring av (semantisk) information i det romerska riket. Studien slutade i en beskrivning av de informationsförluster, som skedde i samband med Västoms upplösning och som berodde på de valda materialens sårbarhet för eld och fukt, vilket ledde till en informationsförlust som det tog 1000 år att reparera.

Till samma tema hörde en doktorsavhandling (Maruo 1989), där författaren, som redan i en C-uppsats översiktligt behandlat det antika kinesiska rikets allmänna miljöförutsättningar, visade hur jordbruket i Nordvästra Kina reformerades under 300-talet före vår tideräkning. Produktiviteten ökades drastiskt genom en indelning av jorden i ett antal regelbundna enheter som brukades av omkring 25 arbetande med hjälp av 8 oxar, vilka drog fyra enkla plogar i ett system av dry farming. Reformen ledde till att Shang Yang för första gången kunde skapa ett integrerat kinesiskt rike (samtida med framväxten av det romerska riket i Europa).

I en annan doktorsavhandling (Blom 1985) inom samma tema, beskrevs och analyserades på basis av naturvetenskap och socialantropologi historiska förändringar i den samhällsliga metabolismen i det inre av Kenya från 1890-talet och framåt. Utnyttjandet av förnybara resurser som skog, boskap och brukbar jord undergick förändringar i tre steg, alla knutna till förändringar i Kenyas position i den internationella ekonomiska strukturen. Kompletterande orsaker till förändringarna fanns i skeenden i naturen, i samhället och i befolkningen. Ett mer specialiserat inriktning av temat gällde *samhällets försörjning med bioenergi* (Egnéus 1980, Egnéus och Ellegård 1985), särskilt vad gäller skogsbruket i Indien (Egnéus 1989).

En unik inriktning av humanekologiska studier presenterades i en avhandling om definitionen av begreppet ”säkerhet” (Langlais 1995). Författaren utgick från behovet av att *utvidga begreppet ”säkerhet”* till att också inrymma miljöaspekter, mänskliga rättigheter och social rättvisa utöver de vanliga militära och statsrättsliga aspekterna. I avhandlingen studerade han hur dessa olika sätt att se på säkerhet har tillämpats tankemässigt, institutionellt och i praxis i nordligaste Kanada. Det empiriska underlaget hämtades från Ellesmere Island i det arktiska Kanada men

innefattar också den nordöstra delen av Grönland. Huvudaktörerna utöver den kanadensiska staten var de inuiter som förhandlat sig till ett eget territorium kallat Nunavut.

Ett helt annat exempel på sättet att närma sig ämnets grundfrågor exemplifieras av temat ”*Bilismen som problem i relationen mellan människan/samhället och naturmiljön*”. Temat etablerades i början av 90-talet (Tengström 1991, engelsk version 1992). En flervetenskaplig forskargrupp bildades kring temat. Samarbetet bidrog i varierande grad till utvecklingen av ett flertal avhandlingar inom olika ämnen: etnologi (Andréasson 1993), freds- och utvecklingsforskning (Tynell 2003), humanekologi (Polk 1998), musikvetenskap (Öblad 1996), socialantropologi (Hagman 1995), vetenskaps- och teknikstudier (Fogelberg 2000). De flesta avhandlingarna belyste bilens attraktion på människor i olika perspektiv, men i ett par fall presenterades studier av svårigheter för införandet av elbilar samt studier av problemet med bilismen i några av världens städer. Forskningsledaren arbetade själv med frågan om politikernas försök att begränsa bilismens negativa effekter, vilket resulterade i flera skrifter (Tengström 1993, Tengström 1995, Tengström 1999). I den sista redovisades resultatet av en komparativ studie av danska, holländska och svenska försök att göra bilismen ”hållbar”, en studie som utfördes av författaren som professor vid ett danskt universitet efter pensioneringen från GU.

Bilgruppens resultat sammanfattades i en publikation. Den hade titeln *Den attraktiva bilen och den problematiska bilismen* (1998). Den populärvetenskapliga sammanfattningen kan ses som ett bidrag till universitetets tredje uppgift. Som en annan del av den uppgiften kan man se det faktum att Tengström under en tioårsperiod medverkade i det vetenskapliga råd som är knutet till Volvos forskningsstiftelser. I den rollen bidrog han till initieringen av det stora forskningsprogrammet ”How to Cope with the Complexity of Urban Transport”, som har lett till formandet av ett tiotal ”excellent centres”, finansierade av Volvo, i olika delar av världen.

I viss anknytning till detta tema behandlades i en avhandling (Frändberg 1998) omfattningen och miljöeffekterna av svenskars turistresande (som år 1994 omfattade 15 % av allt resande varav tre fjärdedelar skedde utomlands) inte minst med flyg. Det årliga turistresandet har en betydande omfattning. Det motsvarar alla resor till och från arbetet under ett år.

Också under 2000-talet har en rad doktorsavhandlingar i humanekologi sett dagens ljus. De har varit koncentrerade till tre teman gällande av relationen samhället och naturmiljön. I två avhandlingar behandlades temat *introduktionen av nya, förnybara energikällor*. Den ena av dessa behandlar sociala och kulturella svårigheter att få acceptans för introduktion av vindkraft på svenska västkusten (Böhler 2004). Den andra (Gustavsson 2008) analyserar tekniska och ekonomiska förutsättningar för introduktionen av solenergi i vissa delar av östra Zambia och belyser denna introduktions positiva effekter på det lokala vardagslivet.

I ett par andra avhandlingar studerades temat *markanvändningens betydelse för lantbruksutvecklingen*. Den ena gällande några fallstudier på Kenyashögland och i Shaanxi-provinsen i Kina (Knutsson 2005). I den första fallstudien studeras lantbruksutvecklingen på Kenyas högland i ett kombinerat biologiskt/fysiskt, ekonomiskt och sociokulturellt perspektiv. I fyra andra fallstudier från Shaanxi-provinsen fokuseras bl.a. på hur bönderna anpassar sig till klimatvariationerna och på hur lokalbefolkningen utnyttjar den lokala resursbasen. I den andra avhandlingen (Havugimana 2009) studeras den bosättningspolitik som Ruandas regering lanserade efter folkmordet på tutsier 1994. Politiken har gått ut på att gruppera befolkningen i byar dels för att göra markanvändningen effektivare i det tätbefolkade landet, dels för att erbjuda skydd för tutsier som överlevt folkmordet eller återvänt efter sin landsflykt.

I fallstudier av två byar finner författaren att försörjningsvillkoren är mycket sårbara till följd av fåtaliga naturresurser, brist på manlig arbetskraft (ett resultat av folkmordet), svaga sociala institutioner samt få tillfällen till inkomster utanför jordbruket.

I tre andra avhandlingar behandlas temat *konflikter kring naturresursanvändning och skydd av naturmiljön*. I den första avhandlingen av dessa tre (Petersson 2001) behandlas reglering och kontroll av miljöstörande verksamhet. I den andra (Piriz 2004) visas på svårigheten att genomföra politiska beslut som syftar till att minska uttagen av fisk ur ett krympande bestånd. En centraliserad institutionell form för beslutets verkställighet har hindrat de aktiva fiskarnas fulla deltagande i förvaltningen av den gemensamma resurspoolen i Skagerack. Svårigheterna har lett till försök från deras sida att mer aktivt delta i förvaltningen av de krympande fiskbestånden. Konflikten handlar ytterst om dynamiken i samspelet mellan marina ekosystem och sociala system, när det gäller förvaltningen av en gemensam resurs. Den tredje avhandlingen med temat naturresurskonflikter (Morf 2006) handlar om lokalt deltagande i förvaltningen av naturresurser i kustsamhällen utmed den svenska västkusten. Resultaten visar att planering av resursutnyttjande tillsammans med lokala brukare ofta är framgångsrik, när det gäller att lösa konflikter om gemensamma resurser.

Vid den utvärdering som gjordes 2006 på uppdrag av dåvarande Högskoleverket fann bedömargruppen humanekologins ”doktorsproduktion[en] respektabel och noterar att det skett huvudsakligen på externa resurser, men med blygsamt ekonomiskt stöd av fakultetsmedel”.

Innehavaren av den ordinarie professuren i humanekologi från 2007, Gunilla Almered Olsson, har bedrivit en forskning, som är relaterad till internationella tvärvetenskapliga miljöfrågor genom deltagande i internationella forskningsprojekt, bl. a. ett flertal EU-projekt. Genom sin förankring inom naturvetenskap – ekologi – och med långvarigt tvärvetenskapligt samarbete med samhällsvetare (geografi mm) och humanister (arkeologi och historia) utvecklas i hennes forskning det humanekologiska spåret med direkt knytning till dagens miljöfrågor. Hennes forskningsintresse är människans formande av landskap och biologisk mångfald genom användning av naturresurser för matproduktion inom den vida ramen av kulturlandskap i olika kultur- och samhällssystem i Europa och Afrika. Nuvarande projekt med forskningssamarbete med Stockholms universitet handlar om tätortsnära landskap och dess potential för att motverka sårbarhet för de växande urbana områdena i världen. Det anknyter till klimatfrågan och till matsäkerhetsdimensionerna med global utblick.

Av stor betydelse för ämnets utveckling har varit forskning, publiceringsarbete och undervisning av Karl Bruckmeier, befordrad professor i humanekologi sedan 2008. Han är samhällsvetare, rural sociolog, som forskat om förvaltningsmekanismer för naturresurser där särskilt flera stora EU-projekt på temat kustresurser skall framhävas, projekten CORASON och SECOA och ett MISTRA-projekt. Dessa forskningsprojekt har också involverat flera andra humanekologilärare och producerat fyra doktorander i humanekologi.

Formandet av en internationell forskningsgemenskap inom humanekologi

I slutet av 1970-talet och under 1980-talet ordnades internationella konferenser i humanekologi både i Europa och USA. Lärare från GU deltog i flera av dessa och knöt en rad kontakter. Särskilt nära blev kontakterna med den fyraåriga yrkesutbildningen i humanekologi vid ett engelskt universitet (Huddersfield). Med den senare ägde ett student- och lärarutbyte rum. År 1991 anordnade Avdelningen för humanekologi i samarbete med en rad nationella organisationer

för humanekologi en internationell konferens under rubriken "Human Responsibility and Global Change". Konferensen samlade deltagare från ett fyrtiotal länder på fem kontinenter. Föredragen publicerades sedan i *Human Responsibility and Global Change. Proceedings from the International Conference in Göteborg 9-14 June, 1991* (red. Jungen och Hansson 1992). År 1996 anordnades en nordisk humanekologisk konferens i Strömstad på temat *Human Well-being and Environmental Change* vilken resulterade i boken *On Northern Shores and Islands* (red. Glaeser and Graham 1998).

Från år 2007 då Almered Olsson tillträtt professuren i humanekologi har ett antal aktiviteter genomförts för att knyta humanekologin vid GU till en större omgivning och för att markera dess roll som ett brett tvärvetenskapligt miljöämne med stark internationell anknytning. Forskarutbildningen har formaliserats med ett antal obligatoriska doktorandkurser under temat "Fundamentals of Human Ecology", där studiet av globala miljöutmaningar varit en del. Det anordnades också ett antal tvärvetenskapliga forskarkurser med nationell utlysning och i samarbete med humanekologin vid Lunds universitet – t.ex. doktorandkursen "The political ecology of land use". Doktorandkursen "Valuation of resources and environmental conflicts" genomfördes 2011 i samarbete med gästprofessor Joan Martinez-Alier från Barcelona. Båda doktorandkurserna gavs på engelska och attraherade studenter från olika ämnen och universitet, också utanför Göteborg. Almered Olssons egen forskning (se ovan) förstärker denna inriktning på internationellt samarbete.

Omvandlingen av forskarutbildningen i humanekologin till ett samhällsvetenskapligt ämne

I september 2010 gav universitetets rektor uppdraget till fakulteter och institutioner att se över universitetets organisation i syfte att skapa ett universitet som är "uthålligt mot förändringar i omvärlden". Det ledde till en diskussion om ämnet humanekologi inom den samhällsvetenskapliga fakulteten (där ämnet förlagts efter att tidigare i tur och ordning tillhört naturvetenskaplig fakultet, humanistisk fakultet resp. den breda tvärvetenskapliga Temanämnden). En arbetsgrupp tillsattes (2011-10-05), i syfte att "omvandla utbildningen [i humanekologi] till en samhällsvetenskaplig utbildning på forskarnivå med inriktning mot hållbar utveckling och miljö...". Emin Tengström tog kontakt med arbetsgruppens ordförande och erbjöd medverkan från oss som arbetat med humanekologi men denne meddelade per telefon (12-01-16) att *det inte förelåg något intresse av att ta del av våra erfarenheter eller synpunkter*.

När arbetsgruppens förslag om inrättandet av en renodlad samhällsvetenskaplig forskningsutbildning i miljöstudier förelåg, ingav Emin Tengström till dåvarande fakultetsnämnden en skrivelse med skarp kritik av såväl förslaget innehåll som av sättet för ärendets behandling. Skrivelsen lämnades utan avseende och nämnden fattade beslut 12-06-07 om att inrätta det nya ämnet samt att avveckla den humanekologiska forskarutbildningen från 13-07-01. Försök att övertyga den nya Fakultetsstyrelsen om nödvändigheten att ompröva beslutet lämnades utan avseende. I stället fastställdes (13-05-02) beslutet att avveckla forskarutbildningen i humanekologi.

Beslutet att avveckla den breda humanekologiska forskarutbildningen framstår som minst sagt anmärkningsvärd i en tid av ökad oro för klimatet, för den globala miljön och för risken för brist på väsentliga naturresurser. Anmärkningsvärd är också beslutsgången, där viljan att bemöta sakargument saknats och där ointresset för ärendets historiska bakgrund varit uppenbart, något som bryter mot vanlig akademisk praxis. En tolkning av detta kan vara att New Public Management nu genomsyrar Göteborgs universitet på ett sätt som gynnar administrativa

lösningar med undertryckande av intellektuell debatt. Som en ödets ironi kan nämnas att det nu pågår diskussioner inom GU om att initiera en fakultetsöverskridande forskarutbildning – med arbetsnamnet ”Sustainability Science” – för att ta sig an aktuella globala miljöproblem.

REFERENSER

E. Tengström, *Forskaren och världen. Om en tvärvetenskaplig ansats i Göteborg*, Acta regiae societatis scientiarum et litterarum Gothoburgensis, Interdisciplinaria nr 1. 1977.

E. Tengström, *Human Ecology – a New Discipline? A Short Tentative Description of the Institutional and Intellectual History of Human Ecology*, Humanekologiska skrifter 4, 1985.

Neonatologi

Ingemar Kjellmer

Bakgrund

Barnsjukvården företräds av det akademiska ämnet pediatrik – ett ämnesområde med gedigna anor i Sverige från Rosén von Rosensteins tid i 1700-talets Uppsala och den förste professorn i pediatrik i Stockholm, Fredrik Theodor Berg 1845. Tidigt kom vården av sjuka barn att delas mellan barnmedicin, barnkirurgi och barnpsykiatri. I Göteborg blev barnmedicin ett akademiskt ämne i och med att Medicinska högskolan bildades 1954 och överläkaren vid Göteborgs Barnsjukhus Yngve Åkerén utnämndes till professor i pediatrik.

Barnsjukvården hade genomgått stora förändringar under 1900-talet. Vid seklets början var spädbarnsdödligheten (dödligheten före ett års ålder) strax över 10% och gick successivt ner mot 2% till seklets mitt. Denna oerhörda förbättring var resultatet av en kombination av samhälleliga förändringar (minskad trångboddhet, bättre hygien, vatten och avlopp, förbättrat näringsläge) och medicinska framsteg (vaccinationer, infektionsbehandling). Den fortsatta utvecklingen från 1950 till dags dato har medfört ytterligare landvinningar så att risken att ett nyfött barn skall dö under första levnadsåret nu är ungefär 0,25%. Denna senare utveckling får till största delen tillskrivas den medicinska utvecklingen.

De senaste 50 årens utveckling av pediatriken har kännetecknats av två motstridiga tendenser: dels önskan att hålla samman hela ämnet med hänsyn till omsorgen om det sjuka barnet, så att en och samma läkare kunde ta ansvaret för ett barn med sjukdomar i flera olika organsystem (t.ex. ett barn med hjärtfel och utvecklingsstörning som fick en urinvägsinfektion), dels den ofrånkomliga uppdelningen av hela ämnet i subspecialiteter för att kunna delta i utvecklingen, forskningen och undervisningen av området. Redan tidigt var socialpediatriken en integrerad del av ämnet och under 1960-talet avgränsade sig områdena barnkardiologi, -neurologi och – allergologi, men inte neonatologi.

Avgränsningen av neonatologin

Kunskapen om fosterutvecklingen och det nyfödda barnets normala fysiologi och speciella sjuklighet ökade under mitten av förra seklet. Det förde med sig ökade krav på aktiv vård av sjuka nyfödda och framväxten av specialområdet neonatologi. Det fanns dock ett starkt motstånd bland ämnesföreträdarna för pediatrik mot att tillåta en formell avknoppning av neonatologin från moderämnet, eftersom – som en av de tongivande pediatrikprofessorerna menade, ”nyföddhetsläran utgör själva kärnan i pediatriken och kan inte skiljas från moderämnet”. Men utvecklingen ville annorlunda.

Det praktiska, akuta omhändertagandet av nyfödda barn, som inte kom igång med andningen efter födelsen - de asfyktiska barnen - blev upprinnelsen till ett nationellt samarbete. Under 1950- och 60-talen fanns flera olika konkurrerande metoder för återupplivning av nyfödda. Man får betänka att inblåsning (mun-mot-mun metoden) blev allmänt accepterad som återupplivningsmetod för vuxna först i slutet av 50-talet och att respiratorbehandling av nyfödda barn ännu var oprövat. Med ett viktigt undantag: i Göteborg hade anesthesiologen Göran Haglund på Barnsjukhuset just startat sådan behandling – se mera nedan. Docenten Olov Celander samlade kring sig en arbetsgrupp med en representant för varje regionssjukhus (undertecknad var göt-

borgsrepresentant) för att utarbeta gemensamma riktlinjer för återupplivning av asfyktiska nyfödda barn. Programmet presenterades 1972 för Barnläkarföreningen och antogs som officiella rekommendationer omedelbart. ”Asfyxikompendiet” användes sedan i ständigt nya upplagor under i varje fall 30 år som utbildningsmaterial för läkare, barnmorskor och sjuksköterskor.

Den ursprungliga arbetsgruppen bildade senare kärnan i den Neonatalsektion av Barnläkarföreningen som vi (med undertecknad som förste ordförande) startade 1974. I och med det hade ämnet neonatologi accepterats som en grenspecialitet inom pediatriken och neonatologerna hade fått ett forum för vetenskapligt och kliniskt utbyte och samverkan.

Neonatalsektionen fick kraftfullt stöd från Petter Karlberg, professor i Göteborg 1963-85, själv internationellt känd föregångsman i studiet av det nyfödda barnets andning – både första andetagets mekanismer och andningen vid patologiska tillstånd. Petter Karlberg genomförde också en nationell förändring, som fick stor och bestående betydelse. Efter ett prövoår i Göteborg övertalade han Socialstyrelsen att införa en nationell registrering av nyckeluppgifter om alla graviditeter, förlossningar och nyföddhetsdata, det s.k. Medicinska födelseregistret. I och med detta fick Sverige (efter några inkörningsår) ett oerhört väl fungerande kvalitetsregister, som sedan dess tjänat som bas för både sjukvårdsförändringar och forskningsinsatser. Petter Karlberg själv fortsatte länge efter sin pensionering att använda registret för studier av fostertillväxten.

Från omvårdnad av nyfödda barn till aktiv neonatalvård

Fram till mitten av 1900-talet präglades vården av sjuka nyfödda barn av en avvaktande hållning – barnet fick själv demonstrera om det var ”livsdugligt” och vårdinsatserna inskränkte sig väsentligen till omvårdnad med mat, värme och hygienåtgärder. Men under 1950- och 60-talen ledde kunskapstillväxten till en mer aktiv inställning och flera riskgrupper utkristalliserades, d.v.s. särskilt riskfyllda graviditeter, förlossningar och nyföddhetssituationer. Kunskapstillväxten kan illustreras av det som blev mitt eget specialintresse, utvecklingen av den omogna hjärnan och risker för skador. När jag började min bana räckte det att läsa en nyutkommen artikel per månad för att följa den vetenskapliga utvecklingen. Idag handlar det istället om minst en artikel om dagen, året runt.

Många nyfödda fick gulsot, dels den s.k. fysiologiska, ofarliga formen men också allvarliga tillstånd. Höga halter av det gula färgämnet bilirubin visade sig kunna ge bestående, svåra hjärnskador. Rolf Zetterström, under åren 1958-62 pediatrikprofessor i Göteborg, hade gjort banbrytande insatser för förståelsen av mekanismerna bakom hjärnskadorna. Den allvarliga gulsoten berodde dels på hemolytisk sjukdom hos barnet på grund av immunologisk konflikt mellan barnets och moderns blodgrupper (vanligast vid Rh-immunisering), dels på långsam bilirubinomsättning hos de mest omogna (prematura) barnen. Behandlingen bestod i utbytestransfusion (blodbyte) – en tidskrävande procedur då hela barnets blodvolym successivt byttes mot friskt givarblod två gånger om i små portioner. När behandlingen var fullt etablerad och Göteborg svarade för ”blodbytesbarnen” i hela Västsverige hade vi mer än 300 blodbyten/år vid Barnsjukhuset i Göteborg. Situationen lättade när man med fototerapi kunde hindra bilirubinnivåerna att stiga till riskabla nivåer och när allmän profylax mot Rh-immunisering infördes, försvann de allvarligaste hemolytiska tillstånden nästan helt. Utbytestransfusioner är idag ovanliga.

Diabetes under graviditet var en fruktad och uppmärksammas komplikation. När göteborgsgynekologen Lars Hagbard 1956 lade fram sin avhandling kunde han visa att diabetes hos modern dels riskerade hennes egen hälsa vid graviditet, dels att risken för barnet att dö i slutet av foster-

tiden eller strax efter födseln var överväldigande – i själva verket överlevde mindre än hälften av barnen. Femton år senare hade våra möjligheter att kontrollera mammans blodsocker förbättrats och Kirsten Karlsson, en av de första obstetrikerna i Sverige som specialiserade sig på riskgraviteter, och jag kunde visa att kvinnor med välkontrollerad diabetes hade 96% chans till överlevande barn medan graviteter med dåligt kontrollerat sockerläge bara resulterade i friska barn i 76%. Då var dessa resultat så uppseendeväckande att den ledande amerikanska tidskriften först vägrade publicera dessa, eftersom en av referenterna var övertygad om att så bra resultat får man bara genom fusk. Idag kräver kombinationen diabetes och graviditet fortfarande noggrann kontroll och övervakning för att minska riskerna för barnet, men tack vare moderna möjligheter till täta blodsockerkontroller i hemmet, insulinpumpar, etc. slipper dagens gravida kvinnor månadslånga sjukhusvistelser och har drygt 98% chans att få ett friskt barn.

Andningssjukdomar var och är alltför den vanligaste orsaken till att nyfödda barn blir allvarligt sjuka. Med tanke på att barnet föds med vätskefyllda lungor och en blodcirkulation, som styrt maximalt med blod genom moderkakan och minimalt via lungorna är kanske den stora frågan varför inte alla nyfödda får problem. Hur kan de allra flesta nyfödda barn inom loppet av några få minuter egentligen klara av att ersätta lungvätskan med luft och dirigera om den centrala cirkulationen så att blodet kan syresättas i lungorna? Att barn, som är påverkade av syrebrist, infektioner eller som har utvecklade lungor på grund av för tidig födsel inte maktar med denna kraftprestation är då inte förvånande.

Andningsstödjande behandling av nyfödda barn med hjälp av övertrycksrespirator introducerades i Sverige (och Europa och troligen i hela världen) av Göran Haglund vid Barnsjukhuset i Göteborg vid mitten av 1950-talet. Han hade tillsammans med en instrumentmakare vid Chalmers konstruerat en respirator för att behandla poliopatienter under epidemin som kulminerade 1953. Förtidigt födda barn med den fruktade andningssjukdomen hyalina membraner hade mycket dålig prognos och behandling saknades. Haglund startade en behandlingsserie som redovisades 1958 med fler överlevande än dödsfall. Därefter blev respiratorbehandling rutin vid svår andningsinsufficiens hos nyfödda förutsatt att barnet inte var alltför omoget – barn med födelsevikt under 1500 gram kunde inte behandlas i respirator förrän nästan 20 år senare.

De förtidigt födda barnen blev tack vare förbättrad andningsvård efter hand den största och mest arbetskrävande patientgruppen inom neonatologin. Det berodde på den glädjande utvecklingen att fler omogna barn kunde överleva, men detta skedde till priset av allt mer intensiva och allt långvarigare vårdinsatser. 1965 överlevde inga barn i Göteborg födda 3 månader (vid 28 veckor) förtidigt. 1985 överlevde 3 av 4 av dessa barn och 2005 överlevde fler än 9 av 10. Framgångarna var resultatet av en kombination av aktiv behandling av den gravida kvinnan för att skynda på lungmognaden hos fostret och bättre andningsunderstöd, planerad näringstillförsel och effektiv infektionsbekämpning till det nyfödda barnet. Betydligt senare fick vi, tack vare pionjärbete av Bengt Robertsson och medarbetare i Stockholm, möjlighet att som rutin tillföra den saknade ytspänningsaktiva faktorn, surfactant, direkt i luftvägarna.

En avgörande förbättring inträffade 1972 då vi – mycket tidigt – tog upp behandling med kontinuerligt positivt utandningsövertryck för att förhindra kollaps av de omogna lungorna i slutet av andetaget. Principen hade publicerats året innan, men utrustning saknades. Tack vara samarbete med Torsten Olsson (Medicinsk teknik, CTH) byggde vi den första utrustningen och kunde visa gynnsamma resultat. Samarbetet var redan etablerat – Olsson hade tillsammans med barnläkaren Lars Victorin disputerat på en dubbelavhandling om lungmekanik hos nyfödda barn. Det var den första i en serie avhandlingar med en barnmedicinsk och en

teknisk del, som alla behandlade olika aspekter av andningssjukdom hos nyfödda.

Med tillgången till avancerad andningsvård av nyfödda barn följde behovet av differentierad och enhetlig diagnostik av de olika sjukdomstillstånden. Det hade varit si och så med den saken – ett antal lokala terminologier hade vuxit fram både nationellt och internationellt. Mot slutet av 70-talet samlades i Göteborg en grupp neonatologer med särskilt intresse för respirations-sjukdomar och kunde efter ett grundläggande förarbete av Ola Hjalmarson enas om gemensam terminologi och gemensamma riktlinjer för behandlingen – av avgörande betydelse för den fortsatta utvecklingen.

Samarbete nyckel till framgång

De drygt femtio år, som gått sedan en aktiv neonatologi tog sin början i Göteborg, har karakteriserats av stora medicinska framgångar, ökande överlevnadsmöjligheter för sjuka och förtidigt födda barn, bättre livsmöjligheter för barn med medfödda missbildningar och minskade risker för allvarliga hjärnskador vid förlossningen av fullgångna barn.

Vad ligger bakom framgångarna? Nyckelordet är samarbete. Neonatologin hade inte kunnat utvecklas utan de naturliga samarbeten som fanns till buds inom barnsjukvården – med barn-neurologer, med barnkardiologer, med barnkirurger och ortopedier, med barnintensivvården. Också utanför de egna ämnesområdena blev samarbete ledordet.

Samarbete med obstetrikerna

Förutsättningarna för samarbete med gynekologer/obstetiker var goda i Göteborg, eftersom neonatalavdelningarna, där sjuka nyfödda barn vårdades, var inrymda i kvinnoklinikernas lokaler. Förutsättningarna fanns både för dagliga konsultationer om enskilda patienter och diskussioner om organisationen. Ännu på 60-talet föddes barn på flera små, klynt bemannade förlossnings-inrättningar i Göteborg med omnejd. En successiv avveckling av små enheter skedde (trots uppretade lokala opinioner), men den slutliga förbättringen inträffade först 1997 när alla risk-graviditeter/riskförlossningar samlades vid enheten på Östra sjukhuset samtidigt som neonatal intensivvård fanns i samma huskropp. Men då hade vi sedan mycket länge ett väl fungerande samarbete både kliniskt och forskningsmässigt mellan neonatologer och obstetiker. Under en lång period var i själva verket överläkarna vid alla tre förlossningsavdelningarna i Göteborg/Mölndal disputerade på arbeten utförda vid mitt djurexperimentella labb. På den nationella nivån sker samarbetet ofta tack vare Perinatalmedicinsk förening med regelbundet återkommande forskningsmöten.

Under 70- och 80-talen revolutionerades förlossningsvården. Tack vare ultraljudet kunde både ålder och storlek och antal foster skattas och tiden för plötsliga överraskningar i form av oväntade tvillingfödslar var förbi liksom överrumplande förtidiga förlossningar. En utveckling till båtnad både för obstetrikern och neonatologen men främst för modern och barnet.

Samarbete med ögonläkarna

Under 70-talet hade fosterskador från moderns alkoholintag aktualiserats i Göteborg av barnläkaren Ragnar Olegård, som därmed öppnade en viktig forskningslinje: missbildningar och fosterskador orsakade av substanser som fostret exponerats för. Ögonläkaren Kerstin Ström-land, senare första innehavare av professur i pediatrik ophthalmologi utvecklade metoder för

kvantitativ analys av de typiska ögonskadorna hos barnen och samarbetade med oss, liksom sin efterträdare Ann Hellström inom ett av neonatologins stora problemområden. Förändringar i näthinnan hos förtidigt födda barn – omogenhetsretinopati (ROP) – var en välkänd anledning till blindhet/synnedättning hos förtidigt födda barn under 1940 talet. När man visat att för liberal tillförsel av syrgas i kuvöserna var en bidragande orsak och när nya styrmedel för dosering av syretillförsel införts, försvann ROP nästan helt under följande decennier. Men under senare tid återkom problemen i takt med att allt mer omogna barn kunde överleva. Nu gällde det inte barn födda en eller två månader förtidigt utan de mycket omogna som fötts tre till fyra månader förtidigt. Ett intensivt forskningssamarbete har kartlagt nya bidragande orsaker till ROP, framför allt sambandet med tillväxtfaktorn IGF1.

Samarbete med teknikerna

Ovan nämnda samverkan med forskarna vid Chalmers (tidigare Institutionen för tillämpad elektronik, numera Signaler och system) hade daglig betydelse för utveckling av fosterövervakning, av andningsövervakning och när vi utvecklade nya möjligheter att övervaka hjärnans funktion hos de nyfödda barnen. Vi har haft glädjen och nyttan av ett forsknings- och utvecklingssamarbete med CTH under hela den tid som jag kan överblicka.

Forskningssamarbete.

När jag började arbeta som underläkare vid dåvarande Barnsjukhuset i Göteborg 1965 hade jag med mig forskningserfarenhet, utbildad i respirationsfysiologi hos Erik Berglund vid Andningsfysiologiska laboratoriet, Renströmska sjukhuset och disputerad och docent i cirkulationsfysiologi hos Björn Folkow vid Fysiologiska institutionen. Björn Folkow tillät mig ha kvar ett laboratorium på fysiologen även sedan jag formellt lämnat hans institution. Det gjorde det möjligt för mig att bygga upp en experimentell forskning inriktad mot perinatal patofysiologi med frågeställningar hämtade från kliniken. Detta labb kunde jag sedan ha som bas för min experimentella forskning under 40 års tid. Finansieringen kom huvudsakligen från Medicinska forskningsrådet/Vetenskapsrådet. Flertalet av det 20-tal doktorander som disputerade inom gruppen hämtades från kliniska discipliner (pediatrik, obstetrik, anesthesiologi) och där kom ALF/LUA medlen (statlig ersättning till universitetskliniker för kliniskt verksamma läkares forskningstid) till god nytta. Jag hade också glädjen att kunna rekrytera medarbetare direkt från kursen i Fysiologi, där jag deltog i undervisningen under 25 års tid. Det gamla systemet att rekrytera forskningsintresserade studenter som oavlönade amanuenser på deras fritid är en idag underskattad möjlighet att låta unga människor pröva på att delta i ett forskningsprojekt parallellt med att de driver sina studier. Dagens strikt formella doktorandssystem lägger hinder i vägen. Som finansiering för utländska gästforskare gav Riksbankens jubileumsfond en möjlighet som jag är djupt tacksam för.

Våra undersökningar kom att koncentreras på några trängande kliniska problem. Oväntad och svårdiagnosticerad syrebrist hos fostret i slutet av graviditeten och under själva förlossningen var ett dagligt problem, som endast delvis lättades när den första varianten av elektronisk fosterövervakning – cardiotocografi – CTG infördes under 70-talet. Metoder med högre specificitet krävdes för att kunna begränsa akuta kejsarsnitt pga befarad syrebrist hos fostret till dem som verkligen behövde ingreppet. Här kom vårt experimentella system med studier av lammfoster, som under steriloperationer försetts med övervakningsutrustning och provtagningsmöjligheter väl till pass. Under ledning av KG Rosén utvecklades ett EKG baserat övervakningssystem, som kunde prövas och finslipas i den kliniska situationen och som nu fungerar som standardövervakning vid de fles-

ta förlossningsenheter i Sverige och i stora delar av Europa. Det rör sig om ett mångårigt projekt som engagerat obstetrikere, neonatologer, experimentalfysiologer, tekniker och epidemiologer.

Anledningen till det stora intresset i syrebrist hos fostret var ju att tillståndet kan vara livshotande och hos överlevande barn förenat med bestående allvarlig hjärnskada. När det visade sig att en betydande del av hjärnskadan utvecklades efter det att barnet återupplivats blev ett huvudintresse för min forskargrupp att belysa vilka mekanismerna var bakom denna sekundära hjärnskada. En huvudanledning visade sig vara produktion av fria syrederiverade radikaler i samband med återupplivningen liksom ansamling av exciterande aminosyror med hjärnskadeeffekter. Undersökningarna startade i djurexperimentell miljö och kunde sedan föras över till direkta, riktade undersökningar på nyfödda barn. Huvudsyftet var ju att finna vägar att minska riskerna för barnen. Som konkret resultat av dessa studier, där vi deltog i samarbete med flera internationella forskargrupper, behandlas nu nyfödda som genomgått en allvarlig period av syrebrist med kontrollerad hypothermi – generell sänkning av kroppstemperaturen under de första levnadsdygnen med bättre överlevnad och mindre hjärnskador som resultat.

En nödvändig förutsättning för att genomföra bra undersökningar av effekten av nya metoder inom sjukvården är tillförlitliga uppföljningsstudier. När det gäller nyfödda barn med risk för olika sorters hjärnskada är det viktigt att kunna följa barnen länge så att effekter på tillväxt och kroppslig och mental utveckling kan avslöjas. Därför lägger vi ner avsevärd möda på att följa barn, som ingår i studier, upp till skolåldern och ibland längre. Självt har jag haft möjlighet följa en stor kohort barn, som jag själv återupplivade vid födseln upp i vuxen ålder till mellan 25 och 30 år.

Två förhållanden gör sådana studier möjliga (förutom att undersökaren själv har turen att få vara verksam under lång tid): vårt folkbokföringssystem som gör att vi kan återfinna tidigare patienter och en – med internationella mått mätt – mycket stor tilltro till vårt sjukvårdssystem bland patienterna, som gör att de som regel accepterar efterundersökningar. Många internationella undersökningar har redan efter några år förlorat en eller till och med två tredjedelar av den ursprungliga populationen medan vi ofta kan redovisa ett 80-90 procentigt deltagande. Det medför givetvis ett speciellt ansvar för oss att lägga vikt vid de som regel mycket mycket arbetskrävande uppföljningarna.

Internationellt samarbete

På Barnsjukhuset i Göteborg fanns ett etablerat samarbete med Vanderbilt University, Nashville, genom kontakterna mellan Petter Karlberg och chefen i Nashville, Mildred (Millie) Stahlman. Under ett par decennier från slutet av 60-talet och framåt var Nashville ett utbildningscentrum för svenska – och speciellt göteborgska – barnläkare som ville lära sig neonatal intensivvård. Flera gemensamma forskningsprojekt genomfördes och flera avhandlingar startade med undersökningar i USA och slutfördes hemma i Göteborg. Nashville hade, liksom vi, en kombination av klinisk och djurexperimentell forskning. Vår experimentella forskning hämtade också mycket näring ur ett långvarigt samarbete med den ledande europeiska gruppen hos Dawes i Oxford, som jag hade startat redan under min tid på Fysiologen.

Kritiken mot neonatologin

Redan från första dagen som jag började ägna mig åt vården av sjuka nyfödda barn har jag mött invändningar i stil med ”Vad är det för mening att få små, förtidigt födda eller missbildade och sjuka barn att överleva? De får ju aldrig något riktigt liv utan blir bara handikappade

och en börda för sig själva, föräldrarna och samhället.” Invändningarna kommer från kollegor, journalister, politiker och allmänhet och dyker upp periodvis. Och visst är det ett problem när sjuka barn överlever på grund av neonatologins framsteg men till priset av bestående skador. Situationen var svårare att hantera för några decennier sedan, då det ansågs brottsligt att avbryta en inledd livsuppehållande behandling. Nu är det allmänt accepterat att intensivvård av nyfödda barn inleds när det är motiverat men kan avbrytas om det blir uppenbart att barnet inte har någon nytta av behandlingen. Då kan behandlingen avbrytas efter att föräldrarnas inställning och önskan inhämtats.

I början av min bana gällde den sortens diskussion barn som var födda mer än två månader förtidigt – idag rör det sig om barn som är födda fyra månader förtidigt. Barn födda två eller tre månader för tidigt har idag utmärkt prognos. Men det viktigaste svaret på inledande kritiska frågan är ändå: Alla nyfödda barn har samma rätt till bästa tillgängliga vård som alla andra medlemmar i vårt samhälle.

1985 skrev jag en översikt i Läkartidningen om prognosen för förtidigt födda barn. Då hävdade jag följande: ”det är svårt att förebringa några logiskt eller moraliskt godtagbara skäl varför vi skulle tillämpa andra kriterier för medicinskt handlande om vår patient är nyfödd än om han är tonåring eller medelålders eller pensionär. Om kravet på intakt överlevnad skulle upphöjas till allmän norm, finge en mycket stor del av medicinsk verksamhet upphöra.” Detta synsätt är för mig fortfarande giltigt.

Jag har fått förmånen vara delaktig i en omvälvande utveckling med en oerhörd tillväxt av kunskapen inom det neonatologiska fältet, med mycket förbättrade kliniska resultat och också en insikt i vikten att behandla och ta hänsyn till hela familjen och inte uteslutande det sjuka barnet och samt och synnerligen en växande respekt för den nyfödda individen med samma värde och samma rättigheter som alla andra människor.

Fortsättningen

Neonatologin i Göteborg står stark. Min efterträdare, Kristina Bry, leder avancerade studier med inriktning mot ett av de kvarstående huvudproblemen – kroniska lungförändringar hos överlevande omogna barn. Det perinatalfysiologiska laboratoriet, som jag fick tillfälle initiera 1965 är mera aktivt än någonsin inom forskningsfältet fosterhjärnans utveckling och patofysiologi sedan Carina Mallard anslutit från Auckland för en professur i perinatal fysiologi och Henrik Hagberg delar sin tid som professor i obstetrik mellan klinik och laboratorium.

Neurofysiologi

Ulf Norrsell

Den neurofysiologiska forskningen i Göteborg är internationellt väletablerad. Den har utvecklats från och med att den lundensiske neurofysiologen Anders Lundberg blivit utnämnd till professor i Fysiologi vid Göteborgs Universitet.

Bakgrund

År 1960 invigdes det sista huset i den ursprungliga längan av fem universitetsbyggnader på Medicinareberget i Göteborg. Detta hus var huvudsakligen avsett för den medicinska fakultetens fysiologiska institution. Före inflyttningen hade samma institution funnits i lokaler på Wasa sjukhus intill Kapellplatsen. I samband med flyttningen övertogs ämnets professur av neurofysiologen Paul Anders Lundberg (1920-2009), som var laborator vid Lunds Universitets fysiologiska institution. Vid tidpunkten för flytten fanns det två forskargrupper på institutionen som hade egna intresseområden. Den ena leddes av laboratorn och cirkulationsfysiologen Björn Folkow, den andra av docenten och endokrinologen Kurt Ahrén. Neurofysiologen Lundberg medförde vid ankomsten dels en forskningsingenjör, dels två odisputerade assistenter. Det uppstod på så sätt tre sektioner inom institutionen med olika forskningsprofiler. De tre seniorerna enades om att organisera institutionen i tre huvudsakligen självständiga enheter som döptes till neuro, cirkulation och endokrinologi. Enheterna har sedan dess fungerat oberoende av varandra med undantag för uppgifter inom grundutbildningen i fysiologi. Den följande redogörelsen gäller igångsättningen och utvecklingen av den neurofysiologiska avdelningen.

Förutsättningar

Anders Lundbergs företrädare på fysiologiprofessuren Bo Gernandt var också neurofysiolog, men uppbyggnaden av neuroavdelningen blev i själva verket en nystart. Lundbergs ankomst hade varit känd i förväg. Därför kunde ett helt våningsplan i det nya huset anpassas till avancerad elektrofysiologi; bl. a. hann laboratorieväggarna förses med inbyggda metallnät och därigenom förvandlas till "Faradayburar." Registreringen av den elektriska nervaktiviteten blev på så sätt skyddad mot de elektromagnetiska störningar, som finns överallt i det moderna samhället.

Lundbergs forskning omfattade kartläggning av nervkretsar i ryggmärgen samt mellan ryggmärgen och hjärnstammen respektive storhjärnan. Den omfattade också signalbearbetningen och fortledningen i och mellan enskilda nervceller. Mätningar utfördes på gränsen till det som då var tekniskt genomförbart. Detta krävde möjligheter att med försumbara strömförluster mäta mycket små spänningsförändringar. Man måste också kunna placera mätelektroder inuti ett levande nervsystem med en reproducibel noggrannhet på minst en tusendels mm (μm). Det var inga lätta uppgifter, men lyckligtvis befann sig den medicinska fakulteten under planerlig utveckling. Det fanns därför goda ekonomiska och tekniska förutsättningar för en kvalificerad uppbyggnad.

Vid laboratoriet i Lund hade Lundberg anställt en norsk elektronikingenjör som hette Erling Eide. Denne var inte bara kunnig utan även uppfinningsrik. Han hade erbjudits och valt att följa med till Göteborg. Där fick han möjlighet att skapa en elektronikverkstad med flera ingenjörsutbildade medarbetare. Här konstruerades och byggdes elektriska förstärkare och stimulatorer som ägde utomordentlig stabilitet och driftsäkerhet. Denna apparatur befann sig

från början på toppen i jämförelse med det som var kommersiellt tillgängligt. Forskningen krävde också tillgång till mekaniska precisionsverktyg och Eides elektronikverkstad fick sitt motstycke i en finmekanisk verkstad som sköttes av Yngve Källström. Denne hade tidigare tillverkat precisionsdelar på Hasselblads ryktbara kameror, men hade funnit att den större uppskattningen och de mer varierande uppgifterna på den neurofysiologiska avdelningen var mer tillfredsställande. Utländska gästforskare upplevde fördelarna med avdelningens unika apparatur. Ett antal apparater tillverkades också på begäran åt några ledande utländska laboratorier och några har även blivit kopierade av utländska fabrikanter.

Forskningsinriktningar

Nervsystemet innehåller enorma mängder av nervceller hos både djur och människor. Tekniska begränsningar gjorde att det totala antalet inte kunde uppskattas förrän nyligen. Efter vad vi nu vet är antalet störst hos oss själva. Var och en av oss har fler nervceller i hjärnan och ryggmärgen än det finns levande människor på jordklotet. Sedan århundraden har man vetat att skador i nervsystemet (då ofta till följd av yttre våld) kan ge upphov till olika sorters defekter (bortfallssymptom). Beroende på skadans plats och storlek kan defekten yttra sig som olika slags sensoriska och/eller motoriska bortfall. Man insåg sålunda efter hand att olika delar av nervsystemet var mer eller mindre ersättliga för olika själsfunktioner och rörelser. Numera kan vi, sedan ungefär ett kvartssekel, framställa bilder av arbetande människohjärnor¹, som grovt sett visar hur ett antal olika hjärndelar medverkar i form av olika mönster vid olika beteendesituationer. Bilderna är av tekniska skäl ett medelvärde av en repetitiv och tidskrävande upprepning av en beordrad handling hos en grupp försökspersoner. Dock avser studierna egentligen handlingar, som normalt uppträder vid enstaka tillfällen och av olika skäl. Avbildningsmetoderna har alltså tillfört ett oersättligt komplement till de klassiska neurologiska studierna av bortfallssymptom. Bilderna återspeglar emellertid medelvärden av positiva och negativa styrningar av sannolikt milliontals nervceller, som normalt sker med tidsskillnader, som i många fall ligger under sekunden. En riktig förståelse av hur hjärnan fungerar kräver emellertid detaljerade kunskaper. En upplösning på cellnivå kräver forskning på den neurofysiologiska sidan av den flytande gränsen till klinisk neurologi. Vi saknar fortfarande tillräckliga kunskaper om hur och när och på vad sätt olika enskilda nervceller på olika platser kan medverka i olika handlingar. Det krävs förståelse av deras funktionella betydelse, dels under normala betingelser, dels efter kemisk påverkan och efter skador. Därför finns det två huvudområden inom den neurofysiologiska forskningen. Arbetet inom båda dessa områden förbättras kontinuerligt med hjälp av den fortgående utvecklingen av visuella och fysikaliskt kemiska och elektroniska verktyg.

I det ena forskningsområdet söker man de grundläggande förutsättningarna för levande nervcellers förmåga att mottaga och tolka och vidarebefordra signaler. Det gäller anatomiska strukturer och/eller elektro-kemiska mekanismer. Man söker efter befintliga möjligheter och praktiska gränser för den minsta enheten. Forskningsområdet kallas ibland för botten up forskning. På femtio-sextio-talet, när den neurofysiologiska avdelningen kom till i Göteborg, hade man hunnit kartlägga basala kemo-elektriska principer för hur nervceller aktiveras, eller inaktiveras och framställer utgående signaler. Kunskaperna omfattade dels undersökningar omfattande cellpreparat, dels fysiologiskt arbetande nervceller i åtkomliga delar av nervsystemet hos levande djur.

I det andra forskningsområdet kartlägger man olika grupper av nervceller i olika delar av

---

¹ Två metoder, den ena heter *positron emission tomography* (PET) och den andra *functional magnetic resonance imaging* (fMRI).

nervsystemet som medverkar i särskilda organfunktioner eller beteenden. Det gäller dels de anatomiska förutsättningarna för att kunna ta emot meddelanden, som är nödvändiga för en funktion, dels för att kunna utföra eller reglera funktionen ifråga. Arbetsmetoden kallas ibland för *top down* forskning. När den neurofysiologiska avdelningen tillkom hade man en översiktlig kunskap om den funktionella anatomin hos de motoriska och sensoriska systemen hos människor och vissa sorters djur.

Lundbergs forskningskarriär tog sin början på 1940-talet. Det var då känt att nervcellerna kommunicerade med hjälp av stereotypa elektriska impulser och det pågick arbete för att fastställa hur dessa meddelanden överfördes i kopplingen mellan olika nervceller. Hans tidiga vetenskapliga rapporter gällde basala elektrofysiologiska egenskaper hos nervceller. Efter vidareutbildning vid Rockefellerinstitutet i New York och utnämning till laborator i Lund började han undersöka nervceller i ryggmärgen. Arbetet gällde hur olika sorters information i afferenta (inåtleddande) nervtrådar från extremiteterna kopplades till ryggmärgsbanor som ledde uppåt mot hjärnstammen. Lundbergs olika resultat fångade uppmärksamhet och utlöste en inbjudan till John Eccles² laboratorium i Australien. Där arbetade han 1956-7 och påbörjade sina undersökningar av det cellulära underlaget till olika motoriska ryggmärgsreflexer. Han hade också bredare intressen. På en kongress (1959) träffade han Jerzy Konorski, som var chef för Nenckiinstitutet i Warszawa. Konorski var känd för sitt arbete med hjärna och inlärning hos djur, men hade också arbetat med hjärnskadade människor under andra världskriget. Lundberg och Konorski upptäckte gemensamma intressen, som ledde till överenskommelse om ett vetenskapligt utbyte. Forskning som omfattade intracellulära avledningar från celler inne i det centrala nervsystemet var vid den tiden neuroforskningens främre gräns. Att då samtidigt intressera sig för vaket beteende vittnade om en på den tiden ~~en~~ ovanlig intressebredd, som delvis kan förklara ett tidigt, internationellt intresse för den nybildade neuroavdelningen.

Forskare och forskningslinjer

Neuroavdelningens vetenskapliga utveckling återspeglas bl. a. i antalet forskare som vistades där under ett eller flera år för (vidare-)utbildning. En lista över dessa medarbetare, t.o.m. slutet på 1980-talet, har publicerats i en artikel (Stuart & Hultborn 2008), som handlar om kartläggningen av gångmekanismer. Den omfattar 12 svenska och 43 utländska elever/medarbetare. Akademiskt sett var dessa allt från doktorander till etablerade professorer med egna forskningsavdelningar. Utlänningarna kom från många länder: USA (9 st.) Japan (5 st.), Storbritannien (4 st.), Polen (4 st.), Tyskland (4 st.), Ryssland (4 st.), Norge (2st.) Tjeckoslovakien (2 st.), Australien (1 st.), Belgien (1 st.), Frankrike (1 st.), Italien (1 st.), Mexiko (1 st.), Nigeria (1 st.), Taiwan (1 st.), Thailand (1 st.). En fingervisning om avdelningens rykte är också att författaren till denna uppsats kan påminna sig kortare och längre/upprepade besök på avdelningen av sju stycken olika Nobelpristagare i fysiologi och medicin.

En av de utländska gästforskarna skiljer sig från mängden. Det är Elzbieta Jankowska, som var utbytesgäst från Nenckiinstitutet i början av 60-talet. Hon återvände kort tid efter sitt första besök för att därefter bli en permanent medarbetare och svensk medborgare. Hon fungerade också som bihandledare till flera av Lundbergs doktorander³ förutom att vara handledare åt egna elever. Hon utnämndes slutligen till professor i sinnesfysiologi vid Göteborgs Universitet.

² Eccles var redan en berömd nervforskare och adlades 1958 och erhöll nobelpriset i fysiologi och medicin 1963.

³ Bl.a. Hans Hultborn, som blev professor i neurofysiologi vid universitetet i Köpenhamn och Sivert Lindström, som blev professor i fysiologi vid universitetet i Linköping.

Hon publicerade 23 artiklar tillsammans med Lundberg mellan 1964 och 1983. Detta antal är litet i förhållande till Jankowskas hela produktion, men artiklarnas innehåll återspeglar en gren av avdelningens huvudintressen, d.v.s. kartläggning av de kedjor av nervceller som utgör in- och utgående kopplingar mellan receptorer från och till muskler i extremiteterna. Försöken utfördes på sövda katter och omfattade nervkedjornas funktionella anatomi, d.v.s. *top down*. De inbegrep också själva kopplingsmekanismerna mellan nervcellerna, d.v.s. *bottom up*.

Efterträdaren på Jankowskas professur blev Bengt Gustafsson. Han var också en av Lundbergs doktorander och återspeglar i sin doktorandutbildning ett särdrag i Lundbergs laboratorium. Gustafsson genomgick hela sin forskarutbildning i laboratoriet utan att ha någon gemensam publikation med handledaren. Det hela var en följd av att doktoranderna tilläts arbeta tillsammans med en eller flera gästforskare i mån av tillgång och möjligheter. Forskningsproblemen och problemlösningen var emellertid alltid kopplade på något sätt till Lundberg själv. Hans motvilja mot att som en del professorer kräva att få stå som medförfattare i alla publikationer från avdelningen gjorde emellertid att han inte ingick i författarlistan med mindre att han deltagit handgripligen i arbetet. Detta och hans orubbliga krav att författarnamnen skulle publiceras i bokstavsordning återspeglade en gammaldags korrekthet, som numera har blivit opraktisk av ekonomiska skäl.

Forskningen över extremiteternas motoriska aktiviteter omfattade förutom kartläggning av den funktionella anatomin också verkliga rörelser hos vakna individer. Kort efter Lundbergs ankomst från Lund inrättades ett laboratorium för studier av katters olika gångarter. De vakna djurens benrörelser filmades synkront med en elektromyografisk avledning från olika benmuskler. Muskelaktiveringen överfördes och registrerades med hjälp av radiosändare. Arbetet utfördes av doktoranden Ingemar Engberg, som följt med från Lund, tillsammans med Lundberg. Engberg övergav emellertid benmotoriken under sin fortsatta karriär i Göteborg och han övergick till elektrokemiska undersökningar av nervceller i ryggmärgen, som fortsattes sedan han blivit professor vid Aarhus Universitet. Undersökningar av gångrytmens grundläggande neurofysiologi övertogs efter hand av doktoranden och senare docenten Sten Grillner. Denne utvidgade avdelningens gängse metoder genom att tillgripa komparativa studier, som omfattade en serie från rundmunnar över broskfiskar till däggdjur. Arbetet påbörjades i Göteborg och slutfördes i Stockholm, där han blivit professor på först Gymnastiska Centralinstitutet och senare Karolinska Institutet. Kritiska kartläggningar av olika reflex- och kontrollmekanismer omfattande gångrörelser gjordes också av doktoranden Hans Hultborn, delvis som docent i Göteborg och senare som professor vid Köpenhamns universitet.

Utredningar av den basala neurofysiologin kräver djurförsök och utfördes oftast på katter, åtminstone fram till sekelskiftet. När det gäller kattens fyra ben tänker man på lokomotion. Katter använder emellertid också frambenen för att sträcka sig efter och gripa begärliga föremål som t.ex. fiskbitar. Detta beteende påminner om sträcknings- och gripbeteenden hos apor och människor, om än i en enklare form. Lundberg och medarbetare hade kartlagt de olika vägarna från storhjärnan och hjärnstammen till halsryggmärgen, som också är säte för detta slags beteende. Utredningen av sambandet mellan dessa nervkretsar och det vakna beteendet utfördes i första hand tillsammans med doktoranden och sedermera professorn i Umeå, Bror Alstermark, som med utgångspunkt i kattbeteende också bidragit till utvidgning av kunskapen att omfatta apor och till viss del människor. Dessa arbeten har utförts tillsammans med Alstermarks egna doktorander och utländska forskare.

När det gällde sinnesfunktioner ägnade Lundberg mest tid åt sensoriska återkopplingar i

motoriska nervkedjor. Redan under Lundatiden hade han emellertid kartlagt en nyupptäckt bana för lätt beröring i ryggmärgen hos katt. Han startade en beteendeundersökning av denna bana tillsammans med författaren, som därefter sändes som utbytesforskare till Nenckinstitutet i Warszawa för att lära sig betingade reflexer. Författaren, som följde med till Göteborg kunde där använda denna nyförvärvade och på 60-talet i Sverige exotiska kunskap för att fastställa den aktuella banans funktionella betydelse, liksom den funktionella betydelsen av dess slutgiltiga målstationer i storhjärnan.

De olika doktoranderna skickades, när de hade planer att fortsätta inom neurofysiologin, till något ledande utländskt laboratorium för vidareutbildning efter disputationen. Författaren skickades till den sedermera Nobelprisbelönte Roger Sperrys avdelning för psykobiologi på Caltech i Kalifornien. Avdelningen var bl. a. känd för sitt arbete med human neuropsykologi och gav erfarenheter som ledde till en personlig professur vid Göteborgs universitet. Denna var delad mellan de fysiologiska och neurologiska institutionerna och titulerades psykobiologi eftersom den omfattade beteenden hos både djur och människa.

En elev, som handledts av både Lundberg och Jankowska, är Sivert Lindström, Han skickades till sedermera Nobelpristagarna Hubels och Wiesels gemensamma laboratorium på Harvard i Massachusetts. Efter hemkomsten ägnade han sig huvudsakligen åt synbanans kopplingar i hjärnan men senare även åt de sensoriska mekanismerna för kontroll av urinblåsan hos djur och människa. Arbetet utfördes från början i Göteborg och fortsattes efter det att han blivit professor i fysiologi vid Linköpings Universitet.

Två forskare, som disputerade på Lundbergs avdelning, hade sin grundläggande forskarutbildning annorstädes. Den ene, Göran Steg hade arbetat hos Nobelpristagaren Ragnar Granit på Karolinska Institutet. Steg var kliniker och intresserad av Parkinsons sjukdom. Intresset kvarstod efter återgång till kliniken och han blev professor i neurologi vid Göteborgs Universitet. Den andre, Sven A. Andersson, hade arbetat hos Vernon B. Mountcastle på Johns Hopkins University i Maryland. Hans huvudintresse gällde hudsinnen, från början beröring, men senare huvudsakligen smärta. Han fick tidigt en permanent tjänst som forskardocent och befordrades därigenom efter omorganisation av fakulteten till en professur i fysiologi vid Göteborgs Universitet. Sven Anderssons arbete kom att omfatta både teoretiska och kliniska frågeställningar. Hans mest kända insats blev olika vetenskapliga utredningar och undervisning om Akupunktur, som hade utgångspunkt i studieresor till Kina för detta ändamål.

Anders Lundberg fortsatte att arbeta på neuroavdelningen nästan ända till sin död 2009. Efter pensioneringen 1985 efterträddes han av Åke Vallbo, som tidigare varit professor dels på Umeå Universitet, dels på Karolinska Institutet. Han är internationellt känd för att ha uppfunnit och utvecklat den nyskapande, mikroneurografiska tekniken. Den har gjort det möjligt att undersöka känsligheten hos olika receptorer i hud och muskler rakt på sak hos vakna människor. Den har också erbjudit möjlighet att undersöka enskilda receptors bidrag till människors subjektiva upplevelser och till förändringar i det autonoma nervsystemet hos människa i olika situationer. En av hans doktorander professor Johan Wessberg är verksam på Institutionen för neurovetenskap och fysiologi på Sahlgrenska akademien, där den ursprungliga neuroavdelningen utgör en delsektion.

Den verksamhet som sattes igång i.o.m. bildandet av neuroavdelningen vid den fysiologiska institutionen 1961 har fortsatt och utvidgats. Av utrymmesskäl har inte all verksamhet kunnat redovisas, men den intresserade kan finna ytterligare uppgifter i den utpekade artikeln av Stuart

och Hultborn (2008). Elever till f.d. gästforskare och doktorander vid avdelningen återfinns idag vid ett stort antal universitet fr.a. i Norden, Västeuropa och USA.

Grundutbildning

När det gällde grundutbildning var den fysiologiska institutionens uppdrag 1961 att meddela en kurs i humanfysiologi för läkarstuderande, som omfattade en termin. För ändamålet fanns då två fasta tjänster, som utökades till tre efter ett år (två professorer, en laborator). Anledningen var att antalet grundutbildningsplatser då hade utökats med två tredjedelar. Det fanns också vid den tiden minst en disputerad, docentkompetent lärare som var korttidsanställd. Det fanns dessutom en större grupp av odisputerade lärare som bestod av medicine kandidater som tilldelats assistent- eller amanuensjänster för en termin i taget. Denna odisputerade grupp skötte i första hand ett stort antal seminarieövningar och studentlaborationer. Äldre assistenter, som befann sig nära sin disputation hjälpte också ibland till med den katedrala undervisningen. Denna sköttes emellertid i princip av de fast anställda lärarna inom vars och ens egen specialitet. Eftersom det uteslutande var dessa som var berättigade att genomföra sluttentamina, som omfattade hela ämnet, så måste de ha nödvändiga kunskaper för ändamålet. Den konkreta gången som fysiologilärare, från amanuens till disputerad docent i fysiologi, gjorde också att detta blev en naturlig följd på den tiden.

Under de 50 år som passerat har utvecklingen gjort att neuroforskningen blivit en egen specialitet vid sidan av det som tidigare omfattades av ämnet fysiologi. Den Fysiologiska Institutionen har blivit en avdelning vid Institutionen för Neurovetenskap och Fysiologi, men finns kvar på samma plats. Neuroavdelningen finns också kvar på samma plats, men dess medlemmar är mer specialiserade, vilket alltid sker när kunskapsmängden ökar. Kontakterna finns liksom tidigare till olika utländska laboratorier, men också i större utsträckning än tidigare till kliniska avdelningar på Sahlgrenska sjukhuset.

REFERENSER

Alstermark B et al. (2010). Anders Lundberg (1920-2009) OBITUARY. *Exp Brain Res* 200(3-4):193-195

Stuart D G, Hultborn H (2008). Thomas Graham Brown (1882–1965), Anders Lundberg (1920–), and the neural control of stepping. *Brain Res Brain Res Rev* 59(1):74-95

Psykologi

Sven G. Carlsson och Joseph Schaller

Institutionens förhistoria

Strikt formellt kan psykologiska institutionens ursprung dateras till 1956; då delades den befintliga institutionen i Psykologi och pedagogik i två, med beteckningarna Psykologiska institutionen och Pedagogiska institutionen. John Elmgren (1904-1990), som vid delningen var professor i Psykologi och pedagogik, gavs möjligheten att välja och valde att fortsättningsvis förestå den psykologiska institutionen. Som professor i pedagogik tillsattes så småningom Kjell Härnqvist.

John Elmgren förordnades 1939 till professor i psykologi och pedagogik. Hans inriktning var tydligt psykologisk, och informellt användes beteckningen Psykologiska institutionen redan från hans tillträde. Den psykologiska inriktningen var lika tydlig hos hans föregångare, Gustav Jaederholm (1882-1936), som var verksam som professor från 1919 till sin död 1936 i ett ämne som kallades Filosofi och pedagogik (beteckningen ändrades 1937 till Psykologi och pedagogik). Den psykologiska forskningen i Göteborg har alltså en lång historia före psykologiinstitutionens formella tillblivelse 1956 (Nilsson, 2006).

Det är förvånande lätt att finna paralleller mellan institutionens senare forskningshistoria och den forskning som leddes av Jaederholm under hans tid som professor 1919-1936. Många av hans forskningsområden har kommit att bestå eller i något fall återuppstå vid institutionen. På ett mer övergripande plan kan man se likheter mellan Jaederholms (och Elmgrens) preferenser och institutionens senare aktiviteter. Om något särskiljer vår institution från landets övriga institutioner så vågar vi påstå att det är en tydlig orientering mot samhällsliga tillämpningar av psykologisk kunskap. Detta gäller givetvis den kliniskt orienterade forskningen och den omfattande verksamheten inom det arbets- och organisationspsykologiska området, men också, mer förvånande, den kognitiva psykologi som kom att spela en allt viktigare roll vid institutionen från omkring år 1970.

John Elmgren

John Elmgren, som var den ende adept som Jaederholm handledde fram till disputation, var tydligt påverkad av sin handledare. Elmgren delade Jaederholms intresse för fransk psykologi (speciellt Pierre Janet), experimentell psykologi, intelligensforskning och psykoteknik. Hans gradualavhandling från 1934 bar titeln *Minnets struktur, funktion och utveckling*.

På ett tidigt stadium i sin forskarkarriär kom Elmgren i kontakt med en ny teknik att med hjälp av elektrisk avledning registrera hjärnans aktivitet. Elektroencefalografen (EEG) hade väckt stort intresse i psykologiska kretsar, här tycktes ju finnas en möjlighet att objektivt studera psykisk aktivitet. (Man kan se en parallell under senare år i det enorma intresset bland psykologer för "brain imaging" med hjälp av t.ex. positron-emissions-tomografi.) Elmgren tänkte sig att analysera data från EEG-registreringar med hjälp av en komplicerad matematisk korrelationsmetodik, faktoranalys, som han runt 1940 introducerade i vårt land. Faktoranalysen har blivit en standardmetod inom psykologin och används när man vill påvisa "underliggande" faktorer bakom ett komplicerat mönster av förmågor, egenskaper eller beteenden. Bland de första faktoranalytiska tillämpningarna var försöken att påvisa grundläggande begåvningsfaktorer

bakom varierande typer av testprestationer; föreställningen om en generell intelligensfaktor, ”g-faktorn”, härrör från faktoranalytiska studier av intelligensmätningar. Redan på 40-talet använde sig flera av Elmgrens doktorander av denna metod i sina avhandlingar, och faktoranalys ingick även i institutionens grundutbildning, där man under många år använde en lärobok som Elmgren författat (Elmgren, 1956). Elmgrens mest omfattande insatser ligger inom testmetodik och skolpsykologin. Han hade på 40-talet ett omfattande uppdrag inom den s.k. Skolkommissionen, och flera av de avhandlingar som lades fram under 40-talet hade skolpsykologisk inriktning. Han tog på 40-talet initiativ till bildandet av ett Psykotekniskt institut, som i nära anslutning till institutionen bedrev tillämpad psykologisk verksamhet i form av bl.a. anlagsprövningar. Elmgrens vetenskapliga produktion mattades efterhand och var ganska obetydlig efter 1956, institutionens formella födelseår.

Arbetspsykologi, djurstudier och åldrande

Sigvard Rubenowitz (1925-2010) var en av flera doktorander som under Elmgrens tid började arbeta med faktoranalytisk metodik. Rubenowitz var civilingenjör, men bytte inriktning efter att ha åhört John Elmgrens gästföreläsningar vid Chalmers i arbetspsykologi. I sin avhandling från 1963 redovisade han faktoranalytiska studier av ett personlighetsbegrepp med stor aktualitet vid denna tid: flexibilitet-rigiditet. År 1970 erhöll han en nyrättad professur i Tillämpad psykologi. Under åren fram till pensioneringen i mitten på 1990-talet utvecklade Rubenowitz en omfattande och praktiskt orienterad arbets- och organisationspsykologisk verksamhet i nära samarbete med företag och förvaltningar. Denna närhet till ”praktiken” kom att prägla arbets- och organisationspsykologi exempelvis när det gäller tvärprofessionellt arbete inom välfärdsorganisationer (Ingela Thylefors och Olle Persson), effekter av stresspreventionsgrupper (Christian Jacobsson och Anders Pousette), värdeskapande och hållbart arbete inom sjukvården (Jan Johansson Hanse), förändringsstrategiers effektivitet (Flemming Norrgren och Joseph Schaller) och projektpsykologi (Max Rapp Ricciardi).

En för landet unik forskningsverksamhet tog sin början när Knut Larsson i början av 50-talet gjorde sin entré vid institutionen. Hans bakgrund var snarast filosofisk: han fattade tidigt intresse för de klassiska frågeställningarna om relationen mellan själsliga och kroppsliga fenomen, och hans tänkande tog sig småningom uttryck i en önskan att angripa kropp-själ – problemen empiriskt. Efterhand utmynnade hans tänkande i valet att studera ett genuint och betydelsefullt beteende hos en art där risken för komplicerande bieffekter var mindre än hos människan; valet föll på det sexuella beteendet hos råttor. I hans avhandling, *Conditioning and sexual behavior in the male albino rat* (1956), presenterades en utförlig beskrivning av detta specifika beteendes alla detaljer. Till kravet att ett forskningsvärt beteende skulle vara specifikt och väsentligt för en viss art fogades snart en strävan efter att knyta beteendet till dess fysiologiska bakgrund: endast på detta sätt, menade Knut Larsson, var det möjligt att generalisera från en art till en annan, t.ex. från råttor till människa. Denna övertygelse ledde till omfattande experimentella studier av den neurofysiologiska och biokemiska bakgrunden till det sexuella beteendet, och ett djupgående samarbete med medicinsk expertis.

Knut Larssons humanforskning var inte så omfattande, men forskare som han handlett har etablerat verksamheter inom flera psykobiologiska tillämpningsområden, t.ex. neuropsykologi, sexologi, beroendeforskning och fobibehandling. Denna ökade inriktning mot humanpsykologi skedde ganska naturligt, men den direkta orsaken var av praktisk natur. Den djurexperimentella verksamheten kunde inte beredas plats i de nya lokaler vid Linnéplatsen, dit institutionen flyttade 1995, och ett övergångsarrangemang med lokaler i ett institutionsgemensamt ”djurhus”

på Medicinareberget fick avslutas år 2006 av ekonomiska skäl. De forskare som då ännu arbetade med djurexperimentell verksamhet, bl.a. Knut Larssons efterträdare Trevor Archer, fick avbryta denna för svensk psykologi tämligen unika verksamhet. Ett område som kom att expandera de följande åren var forskning kring beroende/missbruk, framförallt av alkohol, med en tvärvetenskaplig centrubildning, Centrum för forskning och utbildning kring Riskbruk, Missbruk och Beroende (CERA), under ledning av professor Claudia Fahlke. Redan betydligt tidigare hade en annan forskare med djurexperimentell bakgrund, Sven Carlsson, etablerat kliniskt orienterade forskningssamarbeten med medicinska och odontologiska verksamheter.

Jan Helander (1930-2008), som var verksam vid institutionen från början av 60-talet, lade 1967 fram en avhandling med titeln *On age and mental test behaviour*, där han redovisar sin forskning om psykologiska aspekter på åldrandet och på den åldrande människan. Det var landets första psykologiska avhandling med ”gerontologisk” inriktning, och den kan sägas vara inledningen på ett fortfarande vitalt forskningsområde vid institutionen. Flera avhandlingar kom att presenteras inom gerontologisk psykologi, något som bidrog till att institutionen fick en professur i åldrandets psykologi vars förste innehavare, från 1993, blev Lars Bäckman. I fokus för hans forskning stod olika minnesfunktioners utveckling vid åldrande, alltså en kognitiv inriktning, men också med en biologisk anknytning genom att han engagerade sig i tvärvetenskapliga studier av förändringarnas hjärnfysiologiska korrelat. Tjänstens näste innehavare, från 2001, blev Boo Johansson. Hans gerontologiska forskning bedrivs i nära samarbete med flera andra discipliner, främst medicinska. Med ett biopsykosocialt perspektiv undersöker han på ett mångfasetterat sätt hur de psykologiska funktionerna förändras vid stigande ålder.

Den kognitiva psykologins genombrott i Göteborg

Mot slutet av 60-talet etablerades internationellt ett nytt psykologiskt forskningsperspektiv, den kognitiva psykologin, delvis som en reaktion mot behaviorismen. Den kognitiva psykologins studieobjekt är inte människans beteende utan hennes mentala aktiviteter: hur information inhämtas, hur den bearbetas, hur den utnyttjas, hur den lagras och hur den tas fram ur minnet. I och med att John Elmgren 1970 efterträddes av Lennart Sjöberg kan man säga att den kognitiva psykologin nådde vår institution. Den har alltsedan dess utgjort en väsentlig del av institutionens vetenskapliga verksamhet, något som avspeglas i mängden avhandlingar och publikationer, och inte minst i en växande mängd medarbetare. Bland de forskningsinriktningar som utvecklades spelade studier av *beslutsfattande* en stor roll. *Risikoforskning* var också ett viktigt forskningsområde, som fick stor betydelse bland annat genom att Lennart Sjöberg engagerades i statliga kommissioner och kommittéer som hade till uppgift att analysera hur kärnkraftens risker skulle bedömas och hanteras. Överhuvudtaget kan man konstatera att den tillämpade forskningen kom att dominera över den laboratoriemässiga och teoretiska, något som var långt ifrån självklart med tanke på den kognitiva psykologins starkt teoretiska rötter.

Den kognitionspsykologiska forskningen kom efterhand att omfatta en rad inriktningar. Centrala insatser, delvis i Lennart Sjöbergs efterföljd, har t.ex. gjorts av professorerna Henry Montgomery och Carl-Martin Allwood. Under senare år har en starkt expanderande forskning i rättspsykologi utvecklats under ledning av professor Pär-Anders Granhag. Verksamheten är baserad på kognitiv teori, framförallt minnespsykologi, men har en påtagligt praktisk inriktning mot frågeställningar som är aktuella inom rättsväsendet. Forskningsgruppens kompetens och forskningsresultat har rönt stort intresse inom t.ex. polis- och domstolsväsendet. En annan expansiv tillämpad gren av den kognitiva psykologin är den forskning om ekonomiskt beslutsfattande som letts av professor Tommy Gärling. Erland Hjelmquist, som 1994 fick en

nyinrättad professur i handikappforskning med beteendevetenskaplig inriktning, har sysslat med mänsklig kommunikation, framförallt de inskränkningar i kommunikationsförmågan som karakteriserar olika former av utvecklingsstörningar och funktionsbegränsningar.

Disputationer

Under 1930-talet genomfördes en enda disputation i psykologi och även under de tre närmast följande decennierna var det förhållandevis få disputationer – på 40-talet var det fem disputationer, på 50-talet var det nio och på 60-talet fem disputationer. I början på 70-talet pensionerades Elmgren och det tillsattes tre professorer – Lennart Sjöberg i psykologi, Sigvard Rubenowitz i tillämpad psykologi och Knut Larsson i komparativ fysiologisk psykologi. Med tre professorer som handledare och examinatorer, i kombination med 1969 års reform av forskarutbildningen, blev förutsättningarna för forskarutbildningen klart bättre. Under 70- och 80-talet steg antalet disputationer till en högre nivå än tidigare med 26 respektive 29 disputationer.

I slutet av 1980-talet och en bit in på 1990-talet skedde stora förändringar inom forskarutbildningen då en ny generation professorer trädde till. Knut Larsson efterträddes av Trevor Archer, Lennart Sjöberg av Tommy Gärling,¹ Sigvard Rubenowitz av Philip Hwang. Under 90-talet tillträdde dessutom Erland Hjelmquist en ny professur i handikappforskning med beteendevetenskaplig inriktning och Lars Bäckman² en nyinrättad professur i psykologi med inriktning mot äldre. Denna professorsgrupp kompletterades med ett betydande antal docenter som var aktiva handledare på forskarutbildningen. Från slutet av 90-talet infördes möjligheten för lektorer att efter kompetensprövning befordras till professor. För närvarande finns 12 befordrade professorer i tjänst vid institutionen. Dessa förändringar bidrog till en markant ökning av antalet disputationer som på 90-talet uppgick till 46 och på 00-talet till 81.

Man kan naturligtvis fråga sig om det i längden är möjligt att hålla en så hög disputationstakt. Vad som talar för att det kan vara möjligt är den mycket goda tillgången på kvalificerade handledare på forskarutbildningen. I institutionens forskarutbildningsberedning (FUB) ingår för närvarande 17 professorer och förutom dessa finns det många docenter som handleder forskarstudier.

Ett annat sätt att beskriva utvecklingen inom forskarutbildningen är att ange hur många år det tidigare har krävts för att ”producera” 50 avhandlingar. För att komma upp till den 50:e avhandlingen (som nåddes 1980) krävdes det 46 år, avhandling nr 100 uppnåddes efter ytterligare 17 år (1997), avhandling nr 150 efter 6 år (2003) och avhandling nr 200 också efter 6 år (2009).

En uppföljning av fyra ”kullar” nya doktorer från i början av det nya seklet visar att närmare två av tre (64 procent) är verksamma i den akademiska världen och drygt var femte (21 procent) arbetar som psykolog.

Forskningsorganisation

Från och med början av 1970-talet bedrevs forskningen under ledning av tre professorer inom tre avdelningar – den allmänna, den tillämpade och den psykobiologiska. Separata forskningsseminarier hölls på respektive avdelningar. Den forskning som bedrevs var dock inte alltid särskiljbar utifrån professorernas inriktning. Visserligen kunde huvudparten av

¹ Tommy Gärling efterträddes av Carl Martin Allwood 2008.

² Lars Bäckman efterträddes av Boo Johansson 2001.

forskningen på den tillämpade avdelningen klassificeras som tillämpad psykologi, främst arbets- och organisationspsykologi, men forskningen på den allmänna avdelningen spände över hela fältet psykologi – inklusive tillämpad psykologi. Inom den psykobiologiska avdelningen där forskningsfrågorna av tradition besvarades genom experimentella studier på försöksdjur (råttor) dök det under 1970- och 1980-talet upp fyra humanpsykologiska avhandlingar som lika gärna kunde ha tillkommit på någon av de andra avdelningarna. Efter att Sigvard Rubenowitz och Lennart Sjöberg har efterträtt av nya professorer har det inte ansetts finnas anledning att särskilja tillämpad psykologi från psykologi.

Efter flytten till de nuvarande lokalerna vid Linnéplatsen ersattes de tre avdelningarna med fem områdesgrupper kring gemensam undervisning och forskning. Det blev naturligt att var och en själv skulle bestämma vilken grupp man ville tillhöra. Det visade sig dock med tiden att den allt mer diversifierade forskningen ledde till att det fanns önskemål om utökning av antalet forskningsgrupper. Numera utförs en stor del av institutionens forskning inom elva olika forskningsområden och arbetet bedrivs i forskargrupper på institutionen och i tvärvetenskapliga centrumbildningar. Följande elva forskargrupper finns för närvarande: *Arbets- och organisationspsykologi* (11 medlemmar), *Bedömning och beslutsfattande i sociala sammanhang* (11 medlemmar), *Barn, ungdomar och unga vuxna – utvecklingspsykologi* (12 medlemmar), *Barns och ungdomars psykiska ohälsa och funktionshinder – att förebygga och behandla* (20 medlemmar), *Funktionsnedläggningar och psykisk hälsa* (20 medlemmar), *Innovations- och ledningspsykologi* (8 medlemmar), *Miljöpsykologi* (11 medlemmar), *Misbrukspsykologi* (21 medlemmar), *Psykiskt lidande: bakgrundsmekanismer och behandling* (8 medlemmar), *Rättpsykologi* (23 medlemmar) samt *Åldrande och psykisk hälsa* (11 medlemmar).

Rapportserier

Under 1970-talet startades tre rapportserier på institutionen. En engelskspråkig rapportserie, Göteborg Psychological Reports, (allmänt kallad ”blå rapportserien”), utkom med sitt första nummer 1971. Det var alldeles tydligt att rapportserien mötte ett uppdämt behov: under de två första åren utkom 33 nummer. Till det flitiga författandet bidrog det faktum att även mindre vana skribenter kunde få respons på sina alster innan de tog steget till att i omarbetad form sända manuset till någon internationell tidskrift med hopp om kommande publikation. Aktivitetsnivån var mycket hög under de därpå följande åren vilket resulterade i 167 rapporter under de första tio åren av rapportseriens existens. Men redan från 1980-talet hamnade rapportserien på ett sluttande plan - under 80-talet utkom 91 rapporter, under 90-talet 60 rapporter, under 00-talet 53 rapporter och fram tills nu på 10-talet endast två rapporter – båda utkom 2010. Nedgången av rapporter sammanfaller med uppgången av publikationer i internationella tidskrifter. Doktorander blev allt snabbare inskolade i internationella publikationer genom att publicera åtminstone ett par av sina arbeten tillsammans med sina handledare.

1971 startades även en svenskspråkig rapportserie, *Rapport från Psykologiska Institutionen*, Göteborgs Universitet (allmänt kallad ”röda rapportserien”). Motivet för dess tillkomst var mindre tydligt, men serien skulle vända sig till en bredare allmänhet och fylla en del av den tredje uppgiften. Till den bristande tydligheten bidrog också att förutom nyskrivna rapporter ingick i rapportserien även många psykologexamensuppsatser och licentiatuppsatser. Då dessa i vissa fall var mycket omfattande är det svårt att bedöma hur den tilltänkta läsekretsen tog till sig rapporterna. Under 70-talet utkom i rask takt 88 röda rapporter, men det gick relativt snabbt utför med rapportserien – under 80-talet utkom 36 nummer, under 90-talet 28 nummer och under 00-talet 3 nummer. Det sista numret utkom 2002.

Publikationer

Fram till en bit in på 1970-talet var det förutom inom biologisk psykologi få vetenskapliga publikationer som nådde en större internationell läsekrets. Under 70-talet publicerades 18 artiklar i genomsnitt per år i internationella referentgranskade tidskrifter. Antalet steg till 22 per år på 80-talet, 42 per år på 90-talet, 61 per år på 00-talet och 107 per år under 2010-2014.

En enskild starkt bidragande faktor till den snabba ökningen av internationella publikationer är troligtvis synen på doktorsavhandlingars form. Med få undantag är doktorsavhandlingarna av sammanläggningstyp – vanligtvis fyra skrifter plus ”kappa”. Varje avhandling innehåller minst en, men vanligtvis fler publicerade (eller accepterade) artiklar. Bland 20 slumpmässigt valda avhandlingar från de senaste 20 åren var samtliga av sammanläggningstyp och innehöll fyra empiriska arbeten. I två avhandlingar fanns 1 publicerat arbete, i sex avhandlingar fanns 2 publicerade (eller accepterade) arbeten, i nio avhandlingar fanns 3 sådana arbeten och i tre avhandlingar var samtliga fyra skrifter publicerade eller accepterade för publikation. Övriga arbeten förelåg i manusform, i allmänhet avsedda att publiceras i efterhand.

För att ge en bild av hur det kan se ut under ett visst år presenteras här en sammanfattning av publikationerna för 2014. Under året publicerades 117 artiklar i referentgranskade internationella tidskrifter, 51 konferensbidrag, 42 konferensbidrag med referentgranskade abstracts, 10 övriga tidskriftsartiklar, sju rapporter och en övrig publikation. Dessutom producerades under året 4 böcker och 13 bokkapitel.

Eftersom det huvudsakliga forskningsarbetet bedrivs i team är det naturligt att även resultatet av forskningen presenteras av ett team och det är relativt ovanligt att publikationer i internationella referentgranskade tidskrifter är skrivna av en ensam forskare. Antalet författare för de 117 artiklarna under 2014 fördelar sig på följande sätt: 4 procent har en författare, 15 procent har två, 35 procent har tre, 15 procent har fyra, 13 procent har fem och 18 procent har fler än 5 författare.

Psykologutbildning

Psykologyrket i Sverige började etableras på 1940-talet, men det var få som läste psykologi. Det dryga tiotal som på 40-talet deltog i undervisningen på ett-betygsnivån i Göteborg var huvudsakligen lärare eller socialarbetare och de läste inte med tanke på att bli psykologer. Någon regelrätt psykologutbildning fanns heller inte vid denna tidpunkt. Först 1958 gav regeringen universitetskanslern i uppdrag att utarbeta studieplaner för en psykologutbildning som skulle ha sin grund i ämnena psykologi, pedagogik och sociologi. Fil. kand. examen i dessa ämnen och sex månaders praktik efter avlagd examen ledde till den lägre psykologbehörigheten ”biträdande psykolog” och fil lic. examen i psykologi eller pedagogik och yrkesarbete under ett år (efter avlagd examen) ledde till den högre behörigheten ”självständig psykolog”. Psykologförbundet fastslog principerna för handledd praktik och utfärdade behörighetsbevis.

När psykologutbildningen väl var etablerad följde förändringar slag i slag och varje förändring var ett steg mot en mer enhetlig psykologutbildning. Praktiken blev inbyggd i utbildningen och licentiatexamen ersattes med en provisorisk psykologexamen (tvåårig utbildning efter grundexamen) redan i början på 70-talet. Bara några år senare blev både kandidatutbildningen och den tvååriga påbyggnadsutbildningen mer tydligt yrkesfokuserade och för att ytterligare efter ett par förändringar utmytna 1993 i ett femårigt, sammanhållet psykologprogram. Alltsedan sin tillkomst har psykologprogrammet haft ett mycket högt sökandetryck.

Den nuvarande psykologutbildningens fem utbildningsår omfattar teoretiska avsnitt som behandlar psykologins viktigaste delområden, t.ex. utvecklingspsykologi och personlighetspsykologi. Men utbildningen ska också ge en grundläggande praktisk träning i de arbetsuppgifter som möter den utexaminerade psykologen. Arbets- och organisationspsykologi är ett sådant område där eleverna ges färdighetsträning. Det mest resurskrävande på det praktiska området är dock den träning i klinisk psykologi som introducerades vid institutionen när en yrkesinriktad psykologutbildning fick sin trevande start i början av 70-talet. Studentkliniken kräver medverkan av erfarna kliniska psykologer som bland alla patienter som remitteras till kliniken eller själva söker hjälp väljer dem som lämpar sig för sådan terapi som psykologelever under handledning kan ge. Genom att ett stort antal elever, för närvarande ca 90 per läsår, ska ge längre och kortare handledd terapi åt flera patienter, är verksamheten omfattande både när det gäller utrymme och personal. På kliniken (som disponerar ett halvt våningsplan av institutionsbyggnaden) ges cirka 10000 terapisesessioner per läsår, något som givetvis också är ett märkbart tillskott till den psykiska hälsovården i vår region.

Inom psykologprogrammet förekom under en period ett intressant nordiskt samarbete. Genom samarbete med universitetet i Bergen fick institutionen en uppdragsutbildning, som innebar att fyra omgångar med tio studenter vardera, skulle genomgå den femåriga psykologutbildningen i Göteborg. Åren 1995 – 2002 var ”svorsk” ett allmänt talat språk på institutionen. Några av de norska studenterna blev kvar i Sverige samtidigt som några av de svenska studenterna följde med till Norge. Troligtvis blev utfallet positivt för båda länderna.

Fristående kurser

Utbudet av fristående kurser under de senaste trettio åren har varit betydande. Utbudet har ökat genom åren, många kurser är tillämpningsinriktade och kursutbudet har blivit allt mer differentierat. Samtidigt kan det konstateras att det finns kurser som har varit kontinuerligt eftersökta under de senaste tre decennierna. Till dessa hör Psykologi (”Allmän” psykologi), Arbets- och organisationspsykologi, Barn- och ungdomspsykologi samt Sexologi.

Från och med 1960-talet har institutionen sökt möta de behov och önskemål om psykologisk kunskap som yrkesverksamma personer har efterfrågat. Därför har många kurser genomförts på halvfart. Genom åren har tre av fyra studerande på fristående kurser bedrivit sina studier på halvfart.

Inom flera kunskapsområden finns möjligheter till fördjupning. Inom områdena Arbets- och organisationspsykologi, Barn- och ungdomspsykologi, Sexologi, Rättspsykologi och Neuropsykologi kan man läsa upp till 60 högskolepoäng och inom Missbrukspsykologi upp till 45 poäng.

Efter kandidatexamen finns det numera möjligheter att avlägga masterexamen inom fyra olika riktningar: med huvudområdet *psykologi*, med huvudområdet *psykologi med inriktning mot arbets- och organisationspsykologi*, med huvudområdet *psykologi med inriktning mot samhällspsykologi* samt med huvudområdet *missbruks- och beroendevetenskap med inriktning mot psykologi*.

Slutord

Psykologiska institutionen har under den tid vi kan överblicka genomgått en enorm utveckling. Det gäller såväl forskning som utbildning. Från en ensam professor fram till 1970, till dagens 17 (varav 12 befordrade), plus några fortfarande aktiva emeriti; från enstaka avhandlingar till ett tiotal per år; från en heterogen och splittrad utbildning till dagens utbildningsprogram och noga övervägda fristående kurser med god anknytning till institutionens forskning.

Ska man försöka sig på en övergripande karakteristik av institutionens verksamhetsinriktning så slås man av en tydlig strävan efter att utveckla forskning och undervisning med samhällsrelevans. Detta medför också samverkan med andra vetenskaper, och med en rad samhällsorgan, inom hälsovård, rättsväsende och mycket annat. Vi tror att institutionen skiljer sig i detta avseende från landets övriga psykologiinstitutioner. Vi har också visat att denna verksamhetsinriktning går att spåra bakåt i tiden till de första företrädarna för psykologin i institutionens förhistoria.

Och ser man på de yttre förutsättningarna i form av de lokaler som hyst verksamheten får utvecklingen en konkret parallell. Från ett par rum i Universitetets huvudbyggnad tilläts institutionens lokaler expandera med en gammal enfamiljsvilla på Södra Vägen, där Knut Larssons djurlaboratorium huserade i källaren, Psykotekniska institutet i en del av övervåningen och själva institutionen i de övriga utrymmena. Nästa station var ett halvt plan av en kontorsbyggnad på Mölndalsvägen, så småningom kompletterad med delar av en fallfärdig träkåk på närbelägna Almedalsvägen. Denna flyttning innebar att djurlaboratoriet tvingades låna lokaler vid Anatomiska institutionen på Medicinarberget. Några år senare var det dags för nästa provisorium, då institutionen (exklusive djurlaboratoriet) inhystes i ett antal bostadslägenheter vid Bangatan i Majorna. Djurlaboratoriet fick nu improviserade lokaler i Carnegie gamla sockerbruk vid Klippan. Antalet studenter hade vid denna tid ökat så starkt att undervisningslokaler fick sökas med ljus och lykta över hela staden. Författarna till denna skrift har föreläst i biografier, tomma parkeringsgarage, nykterhetsloger och missionskyrkor. Men 1972 fick institutionen flytta till en ombyggd konfektfabrik vid Almedalsvägen. Där fick hela institutionen plats, inklusive djurlaboratoriet. Detta var ett stort framsteg, och det dröjde till 1995 innan det var dags för nästa förflyttning, då vi fick vår nuvarande byggnad vid Linnéplatsen.

REFERENSER

Elmgren, J. (1956). *Psykologisk faktoranalys*. Stockholm: Natur och Kultur.

Nilsson, I. (2006). *Pedagogiken och psykologin i Göteborg fram till 1956*. Kapitel ur: Fahlke C, Hjelmquist E, Lundberg I, Nilsson I, Persson O, Tjus T (red.): *Ett ämne blir till. Psykologi i Göteborg – en kort historia med ett långt förflutet, 1956-2006*. Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet, 2006 (ISBN-13: 978-91-631-9500-6).

Statsvetenskap

Gunnar Falkemark

I Sverige är statsvetenskapen det äldsta samhällsvetenskapliga ämnet. Men inte nog härmed. Professuren i Uppsala, som tillkom 1622, är den äldsta lärostolen i världen. Bakgrunden till dess inrättande var en donation av riksrådet Johan Skytte. Syftet med denna donation, som möjliggjorde inrättandet av en professur i ”statskunskap och vältalighet”, var uttalat praktiskt. Statsmakten började betrakta universiteten från nyttsynpunkt. Sverige som en stormakt i vardande behövde välutbildade administratörer och diplomater som på bästa sätt kunde förvalta de militära segrar på slagfälten som man förväntade sig.

Jag började år 1966 läsa grundkursen – ettbetygskursen – i det ämne som då fortfarande hette ”statskunskap”. Att detta ämne hade stolta traditioner i Sverige var för mig då helt obekant. Vad jag däremot kände till var att den uppburne publicisten och TV-kändisen Herbert Tingsten hade sin akademiska bakgrund som professor i statsvetenskap. Hans självbiografi – nu ansedd som en av de mest framstående i den svenska 1900-talslitteraturen – hade fångat mig.

Något som jag uppskattade hos Tingsten var hans skarpa personporträtt. En som intog en framträdande plats i porträttsamlingen var hans lärare i statsvetenskap i Uppsala Rudolf Kjellén. Han beskrevs som en mycket ämabel person men som forskare som ”en våldsamt feltänkare”. Att Tingstens förkastelse över Kjellén inte var alldeles rättvis föll mig naturligtvis inte in.

Vem var då denne Kjellén? När Göteborgs högskola tillkom 1891 inrättades sju lärostolar och en docenttjänst. Den senare gällde statskunskap och geografi. Det var till denna tjänst som Kjellén rekryterades från Uppsala. Född 1864 på Torsö i Vänern hade han 1890 disputerat på en avhandling om ministeransvarigheten.

Innan Kjellén kom till Göteborg hade han ingen kunskap inom ämnet geografi. Denna brist komparerade han snabbt. Han satte sig med förvånansvärd hastighet in i geografifämnets olika aspekter – från ren naturgeografi till kulturgeografi.

Kjellén slog två flugor i en smäll genom en lyckosam teoretisk konstruktion som inbegrep studiet av både statsvetenskap och geografi, nämligen geopolitiken. Det var i själva verket Kjellén som myntade den nu internationellt gångbara termen ”geopolitik”. Så skedde i den geografiska tidskriften Ymer år 1899. Denna term finns nu på en stor mängd språk och används inte sällan på ett uppseendeväckande sätt. Ett exempel är den nuvarande ryske presidenten Putin som för några år sedan beskrev Sovjetunionens upplösning som ”1900-talets värsta geopolitiska katastrof”.

Geopolitik kan enkelt uttryckt sägas vara ett studium av de geografiska faktorernas politiska betydelse. Kjellén tillämpade geopolitiken i ett antal skrifter om stormaktspolitiken under perioden före det första världskriget. I synnerhet i Tyskland gick dessa skrifter ut i stora upplagor. Kjellén framhöll så ofta under sina föreläsningar i Göteborg att en planetarisk situation hade uppstått inom stormaktspolitiken, att han av studenterna kallades ”den planetariske professorn”.

När den välrenommerade geografen Peter Haggett genomförde en översikt över två seklers geografiska forskning tilldelade han Kjellén en hedersplats bland förra seklets ledande geografer.

Utöver Kjellén är det bara en svensk, Lundaprofessorn Torsten Hägerstrand, som vederfarits samma ära.

Vid sidan av sin akademiska karriär – som kröns 1916 när han kallas till den skytteanska professuren i Uppsala – var Kjellén verksam som politiker. I ett par omgångar under det nya seklets två första decennier finner vi honom som konservativ representant i riksdagen. Han utvecklar här en icke-demokratisk ideologi med korporativa förtecken. Kjellén önskar att klassmotsättningarna underordnas en gemensam strävan för nationens bästa. Som en viktig del av denna strävan lanserar han idén om ett ”folkhem” – en term som socialdemokratins ledare Per-Albin Hansson fångar upp i slutet av 1920-talet (och ger ett delvis nytt innehåll).

Kjellén har efter sin död (1922) fått utstå hård kritik. Han har bland annat anklagats för att inte kunna hålla isär vetenskaplig analys och politisk propaganda. Det har också hävdats att hans stormaktspolitiska förutsägelser varit katastrofalt felaktiga. I samband med att jag i början av 1990-talet arbetade på en av mig editerad bok om svenska statsvetare under 350 år - Statsvetarporträtt (SNS Förlag, 1992) - granskade jag dessa anklagelsepunkter lite noggrannare. Min slutsats kom att bli att dessa antingen var felaktiga eller mycket överdrivna. Till min egen överraskning fann jag att exempelvis Kjelléns skrifter om den internationella politiken före 1914 fortfarande hade ett betydande läsvärde.

Georg Andrén tillträdde som professor i statsvetenskap i Göteborg 1929. Som trogen elev till Kjellén handlade Andrénns första större arbeten om tyskt författningssliv. Hans avhandling bar titeln Federalismen i den tyska riksorganisationen 1871-1914 och behandlade Bismarcks och kejsartidens Tyskland, ett område som låg Kjellén varmt om hjärtat. Intresset för Tyskland kom emellertid så småningom att förskjutas till ett annat land, nämligen Storbritannien. Om detta senare lands författningshistoria var det i synnerhet parlamentarismens historia under 1800-talet som fångade Andrénns forskarhåg. Först under 1930-talet kom han att författa ett större verk om Sverige, nämligen Tvåkammarssystemets tillkomst och utveckling.

Andrén kom tidigt att utveckla ett partipolitiskt engagemang som redan i mitten av 1920-talet ledde till en plats i riksdagen. Han representerade högerpartiet, som efter den politiska turbulensen i slutskedet av 1910-talet hade kommit att acceptera demokratin. När sympatierna för nazismen växte fram tillhörde Andrén dem som kraftigt tog avstånd från den nya totalitära ideologin.

När högerledaren Gösta Bagge på hösten 1944 lämnade samlingsregeringen kom Andrén att efterträda honom som ecklesiastikminister. Hans tid som statsråd blev dock kort. När världskriget tog slut försvann motiven till samlingsregering och på sommaren 1945 tillträdde en rent socialdemokratisk ministär. Några år senare utnämndes Andrén till landshövding i Uppsala.

Jörgen Westerståhl beskriver Andrén sammanfattningsvis som ”en skicklig forskare, en fångslände föreläsare och en glänsande debattör”.

Under mer än trettio år kom Jörgen Westerståhl att vara den ledande personligheten på statsvetenskapliga institutionen. När jag kom till institutionen (1966) var emellertid professorn i ämnet någon som man hört talas om men knappast hade sett. Vid denna tid ingick statsvetenskapen som ett obligatoriskt inslag i den populära pol. mag-examen. Studentantalet på grundkursen torde ha rört sig om cirka 400. Endast vid ett tillfälle kom professorn ner från sina olympiska höjder till oss nybörjarstudenter och höll en kort föreläsning. I samband härmed

tackade han oss för den gåva han fått på sin nyss timade 50 årsdag. Vi hade nämligen skänkt en krona var till denna begivenhet.

Westerståhl tillträdde den Röhsska professuren 1952. Han hade 1945 disputerat i Stockholm på en avhandling om den svenska fackföreningsrörelsens historia. Westerståhls forskning kom att handla om den moderna demokratins grundläggande problem. Bland de frågor som sysselsatte honom finner vi bland andra: Vilken betydelse har intressegrupper i ett demokratiskt samhälle? Vilken plats intar den lokala självstyrelsen i en enhetsstat som Sverige? Vilken roll spelar massmedierna för opinionsbildningen? Hur stort inflytande har egentligen väljarna i en representativ demokrati som den svenska?

Redan under sitt första år som professor började Westerståhl att planera för en egen valundersökning. Han formulerade ett forskningsprogram som avsåg att studera valpropagandans faktiska betydelse. En första mindre studie skedde i samband med kommunalvalet 1954. Denna första studie kom att följas av många andra och mer omfattande valundersökningar. Tidigt knöts Bo Särilvik som Westerståhls assistent till dessa undersökningar. Särilvik kom för övrigt att cirka 30 år senare, efter en sejour som professor i England, efterträda Westerståhl som Röhssk professor i statsvetenskap.

Ett annat stort forskningsprogram som Westerståhl initierade i mitten av 1960-talet gäller studier av kommunal självstyrelse och kommunal indelning. Det stora antalet kommuner uppvisade en variationsrikedom som tycktes erbjuda forskarna något som liknar en experimentsituation. Riksbankens Jubileumsfond finansierade ett mångårigt projekt som kom att involvera samtliga statsvetenskapliga institutioner i Sverige.

Kommunalforskningsprojektet möjliggjorde för oräkneliga studenter runt om i Sverige att finna hanterbara uppsatsämnen. Personligen utrustades jag med ett frågeformulär och skickades iväg till en randkommun utanför Göteborg – Källered som senare kom att inkorporeras i Mölndal - för att intervjua ett antal lokala politiker.

Westerståhl anslöt sig till en positivistisk vetenskapssyn. Denna innebar, förutom en förkärlek för stora kvantitativa studier, att man som forskare gjorde en skarp åtskillnad mellan faktapåståenden och värdepåståenden. Trogen denna vetenskapsfilosofi inskräpte Westerståhl att statsvetenskapen är en vetenskap ”om politik och inte i politik”.

I lite mer personliga sammanhang kunde Westerståhl dock erkänna att denna stränga åtskillnad mellan fakta och värdering kunde bli problematisk. Som statsvetare kunde man ju inte med gott vetenskapligt samvete påstå exempelvis att demokrati är bättre än diktatur. En gång blev detta ett problem för honom, berättade han. När han skrev en lärobok i samhällskunskap kunde han inte utan vidare hävda denna värdering – som i skolan var en del av vad vi idag kallar ”värdegrunden”. Han löste denna kniviga situation genom att för diktaturens del särskilt lyfta fram sådana empiriska sakförhållanden som normalt uppfattas som negativa.

Det bör påpekas att dagens statsvetare inte lika ängsligt håller sig till rena faktapåståenden. Få svenska statsvetare skulle idag tveka att hävda värdepåståendet att demokrati är bättre än diktatur. Normativa studier anses numera vara vetenskapligt legitima.

Den statsvetenskapliga institutionen i Göteborg har de senaste decennierna växt mycket kraftigt. När Westerståhl tillträdde sin tjänst i början av 1950-talet var statsvetenskapen ett litet ämne

som sköttes av professorn, ett par timanställda lärare och några stipendiater. När Westerståhl avgick med pension trettio år senare skedde en snabb ökning av antalet professorer. Vid sidan av den Röhsska professuren inrättades inom de närmaste åren professorer i massmedieforskning, offentlig förvaltning, valforskning samt i journalistik. (Sedermera har ett par av dessa professorer avknoppats och bildat egna institutioner.)

Bo Rothstein kom till statsvetenskapliga institutionen 1995 som innehavare av Röhss professur. Han hade då bakom sig flera uppmärksammade vetenskapliga verk. Bland dessa kan nämnas avhandlingen Den socialdemokratiska staten och Den korporativa staten och Vad bör staten göra? Utöver verk på svenska har Rothstein publicerat åtskilligt på engelska. Bland hans mest kända böcker här finner vi Just institutions matter och The Quality of Government. Bo Rothsteins mångsidiga och högkvalitativa forskning har skänkt honom en betydande internationell ryktbarhet.

*

Forskare vid statsvetenskapliga institutionen har byggt upp olika institut för att främja en samhällsrelevant forskning. Ett av de mer kända av dessa är SOM-institutet. Institutets namn är förkortning av ”Samhälle, Opinion och Medier”. År 1986 tog två empiriskt inriktade forskare – Sören Holmberg och Lennart Weibull – initiativ till regelbundna och omfattande studier av svenska folkets attityder och beteenden. Ett exempel är de regelbundna mätningarna av svenska folkets förtroende för olika samhälleliga institutioner. Sedan starten har en stor mängd böcker och rapporter publicerats, vilka brukar få ett icke obetydligt massmedialt genomslag.

SOM-institutets huvudmän är nu statsvetenskapliga institutionen och institutionen för journalistik, medier och kommunikation. Från och med 2010 är Henrik Oscarsson, professor i statsvetenskap, föreståndare för institutet.

Vid statsvetenskapliga institutionen förekommer flera omfattande forskningsprojekt. Jag nöjer mig med att här ta upp ett av dessa som är av särskild betydelse och som formellt är ett oberoende institut. Det gäller QOG-Institutet (”QOG” står för ”Quality of Government”).

QOG-Institutet startades 2004 av professorerna Bo Rothstein och Sören Holmberg i syfte att bedriva forskning om betydelsen av pålitliga, opartiska, icke-korrupta, icke-diskriminerande och kompetenta offentliga institutioner. Tio år senare har institutet cirka 25 forskare. Forskargruppen är multinationell och representerar tillsammans ett flertal olika samhällsvetenskapliga discipliner.

Själva utgångspunkten för detta institut är att korruption är ett gigantiskt globalt problem. Man beräknar att varje år betalas mer än 1.000 miljarder dollar i mutor över hela världen. Cirka 80 procent av världens befolkning lever i länder med mycket hög eller hög korruption, inklusive avsaknad av vad vi kallar rättsstat.

Låt mig ge några exempel som belyser de problem forskarna inom QOG-Institutet uppmärksammar. Enligt WHO:s försiktiga uppskattningar saknar 1.3 miljarder av världens befolkning tillgång till rent vatten. Och 80 procent av alla sjukdomar i u-världen sprids genom vatten. Man uppskattar att minst 12.000 personer om dagen dör på grund av förorenat vatten. Men – och nu kommer det uppseendeväckande – orsaken till detta sorgliga faktum är inte främst avsaknad av vattenreningsteknik eller brunnar. Istället är det bristande administration av vattenförsörjningen, till exempel på grund av omfattande korruption, som orsakar dödsfallen.

I en statistisk studie inom QOG-Institutet har man, med data från 180 länder, undersökt sambandet mellan god kvalitet på offentliga institutioner och folkhälsa. Det framkommer här ett tydligt samband. Länder med lägre grad av korruption har, exempelvis, klart längre livslängd, lägre spädbarnsdödlighet och färre mödrar som avlider i barnsäng.

Ett förvånansvärt empiriskt resultat är att representativ demokrati inte tycks utgöra något botemedel mot korruption. Man kan exempelvis jämföra två tidigare brittiska kolonier som vann nationellt självbestämmande i början av 1960-talet – Jamaica och Singapore. Jamaica, som varit en demokrati sedan slutet av 1950-talet, lider av svårartad korruption och som dessutom har förvärrats de senaste åren. Singapore, å andra sidan, har aldrig varit någon demokrati. Likväl har landet en mycket låg grad av korruption. Studerar man en lista över världens mest och minst korrupta länder visar det sig att Singapore är det tredje minst korrupta landet i världen. Dessutom kan landet uppvisa en formidabelt hög ekonomisk tillväxt.

Vad kan man då göra åt korruptionen? En tydlig policyrekommendation som framgår av forskningen har att göra med hur tjänster inom den offentliga sektorn tillsätts. Det gäller att här komma bort från nepotism och andra korrupta praktiker. Att tjänster utlyses i öppen konkurrens och tillsätts efter saklig kompetens är utomordentligt viktigt.

Vårdvetenskap

Ingegerd Bergbom, Ella Danielson, Anna-Lena Hellström

Bakgrund

Grunden för akademisk utbildning av sjuksköterskor i Göteborg lades under tidigt 1960-tal vid Statens institut för högre utbildning av sjuksköterskor (SIHUS) av Ingegerd Eriksson, sedermera hedersdoktor vid Sahlgrenska akademien. Vid SIHUS fanns en stimulerande miljö med lärare som var sjuksköterskor med akademisk utbildning från Sverige och USA. I denna miljö fanns ett för landet unikt bibliotek med böcker och internationella tidskrifter.

Genom högskolereformen 1977 fördes delar av SIHUS in under Göteborgs universitet och blev en egen institution med benämningen Institutionen för vårdlärarutbildning (VLI). Denna inrättades vid den Samhällsvetenskapliga fakulteten och placerades vid Lärarhögskolan i Mölndal där även ämnet pedagogik fanns. Vid VLI utbildades lärare för vård och omvårdnad. Vid institutionen fanns de sjuksköterskor som blev de första att doktorera, såsom Britt Johansson, Ullabeth Sätterlund Larsson och Ella Danielson inom pedagogik, samt May-Ethel Larsson och Fannie Gaston Johansson inom medicin. Förutom lärarutbildningen gavs vid institutionen överbyggande kurser i forskningsmetodik och omvårdnad för sjuksköterskor och andra yrkesgrupper inom vårdområdet som behövde bredda eller fördjupa sin vårdutbildning och/eller hade för avsikt att söka forskarutbildning.

Genom samma högskolereform blev sjuksköterskeutbildningen högskoleutbildning och placerades vid Vårdhögskolan. Här fanns även andra högskoleutbildningar som gav behörighet till yrken såsom arbetsterapeut, sjukgymnast, logoped, biomedicinsk analytiker och yrken inom social omsorg.

Substansen i ämnet omvårdnad fanns sedan lång tid tillbaka, men det nya var den akademisering som skedde efter 1977 i syfte att beskriva ett eget ämne och uppnå en självständig profession för sjuksköterskor. Ämnet omvårdnad behövde alltså tid för utveckling genom formulering av begrepp, struktur och substans.

Första lektoratet inom ämnet vårdpedagogik inrättades vid VLI under 1980-talet Britt Johansson, som då disputerat inom ämnet pedagogik, var den första sjuksköterskan som fick ett sådant lektorat. Hon blev sedermera professor i vårdpedagogik 1993.

Under 1980-talet fortsatte ämnet omvårdnad att utvecklas vid Vårdhögskolan i Göteborg och forskningsanknytningen i utbildningen blev tydlig efterhand som fler lärare med forskarutbildning anställdes. Det var disputerade sjuksköterskor från medicin, pedagogik och sociologi samt andra disputerade med intresse för vårdområdet som bidrog med sina erfarenheter. Lektorat kunde inrättas först under 1990-talet.

Vårdpedagogik utgjorde ett forskarutbildningsämne fr.o.m. 1995 vid Göteborgs universitet. Ämnena omvårdnad och vårdpedagogik med inriktning vård och omsorg inrättades 1999 vid vår institution.

I början av 1990 förlades sjuksköterskeutbildningen till Billerudsgatan, nära Östra sjukhuset.

I slutet på 1990-talet bildades en sektionsnämnd som inordnades i Medicinska fakulteten vid Göteborgs universitet. Syftet med denna nämnd var att förbereda Vårdhögskolans integration i Göteborgs universitet. I nämndens ansvar låg även förberedelser inför forskarutbildning.

Utbildning på kandidatnivå kom till stånd i mitten på 1990-talet. I förberedelser för utveckling av forskarutbildning inom ämnet omvårdnad tog preses Göran Bondjers och prefekt Catharina Welin kontakt med Johns Hopkins University, USA, för att rekrytera en professor med erfarenhet av forskning och forskarutbildning.

År 2001 startade Sahlgrenska akademien som en hälsoakademi med tre fakulteter: den medicinska, den odontologiska och den vårdvetenskapliga. Den vårdvetenskapliga fakulteten var den första och enda i landet. Fakulteten bestod av tre institutioner: Institutionen för omvårdnad, för vårdpedagogik och Institutionen för arbetsterapi och sjukgymnastik. Före detta Vårdhögskolan i Göteborg var härmed – genom institutionerna för omvårdnad respektive arbetsterapi och sjukgymnastik - i sin helhet integrerad i Sahlgrenska akademien sommaren 2001 under ledning av dekanen för den vårdvetenskapliga fakulteten Fannie Gaston Johansson och prefekten Ingegerd Bergbom för Institutionen för omvårdnad.

Ett ämnesråd bildades under samma år och utvecklades till att vara ett slags ”core-curriculum” för granskning och bearbetning av kursplaner inom ämnet omvårdnad. Institutionen för omvårdnad hade fyra sektioner där en sektion - inledningsvis kallades sektionen för forskarutbildning - hade som uppgift att stödja forskarutbildningen. Det skedde en stark utveckling och kontinuerlig kvalitetssäkring av ämnet. Vid denna tid utvecklades även magisterutbildning i ämnet omvårdnad kombinerad med specialistutbildning för sjuksköterskor.

Vårdvetenskap med inriktning mot reproduktiv och perinatal hälsa inrättades som ämne 2003. Senare kom det att benämnas enbart reproduktiv och perinatal hälsa och finns nu upp till masterexamen. För att tillgodose behovet av akademisk kompetensutveckling för framför allt sjuksköterskor med tidigare studiegång, och som inte hade en kandidatexamen, erbjöd institutionen utöver sitt nationella utbildningsuppdrag ett stort antal fristående kurser och uppdragsutbildningar fram till år 2010.

Sjuksköterskeutbildningen i Göteborg kunde nu erbjuda en utbildning från grundnivå till forskarnivå med filosofie doktorsexamen i omvårdnad. Att äntligen fått en sammanhängande utbildning i omvårdnad utgjorde en stor möjlighet att integrera forskning och undervisning som kunde utgöra en plattform för en samlad forskningsprofil. För att utveckla forskningen inom ämnet behövde disputerade sjuksköterskor arbeta med att fördjupa ämnet omvårdnad och forskarutbildningen fick allra största prioritet för de seniora forskarna på institutionen.

Forskarutbildning i ämnet omvårdnad

Inför integreringen i Göteborgs universitet 2001 startades redan året innan, forskarutbildning inom ämnet omvårdnad. Denna leddes till en början av professor Gaston Johansson och docent Ingegerd Bergbom, men med stora insatser av alla de disputerade sjuksköterskor och lärare som fanns vid institutionen. År 1999 inrättades som framgått ovan ämnet omvårdnad av den medicinska fakultetsnämnden på förslag av den vårdvetenskapliga sektionen.

Forskarutbildningsämnet beskrevs enligt följande: Inom disciplinen omvårdnad utvecklas kunskap om hälsa, ett gott liv trots sjukdom eller funktionshinder och om fridfull och värdig

död. Omvårdnad utgår från behov och problem relaterade till hälsa och ohälsa och till det dagliga livet men också till människors resurser att hantera problem. Behoven och problemen kan både ha biologiska, psykologiska, sociokulturella, politiska, intellektuella och andliga/existentiella dimensioner. I omvårdnad är det inte hälsa/sjukdom/funktionshinder i sig, utan människors reaktioner och tolkning av detta, som är i fokus. Vård och vårdande är viktigt för allt mänskligt liv, och omvårdnaden har en naturlig professionell dimension. När den naturliga omvårdnaden, den som regel är i familjen, inte räcker till, krävs professionell omvårdnad. Den professionella omvårdnaden består av en allmän omvårdnad, som är relaterad till behov/problem i det dagliga livet och specifik omvårdnad, som är relaterad till hälsa/sjukdom/funktionshinder.

Centralt i omvårdnaden är en nära relation mellan sjuksköterska, patient, närstående eller grupper. Relationen präglas av empati, förståelse och respekt och bygger på kontinuitet, trygghet, tillit och bevarande av integritet. Den bygger också på en etisk och pedagogisk medvetenhet. Centralt i omvårdnaden är också de handlingar/åtgärder vilka baseras på analys av patientens behov, problem och önskemål och som sedan planeras, genomförs och utvärderas. Vårdhandlingarna kan vara av varierande art; syftet är att minska lidande, befrämja och stärka hälsa. Omvårdnad som ämne anknyter till medicinsk vetenskap, psykologi, sociologi, pedagogik, filosofi, antropologi samt till arbetsterapi, fysioterapi och social omsorg/socialt arbete.

Omvårdnadsforskningen skapar kunskap om individers, grupper och samhällets tolkningar av och reaktioner på hälsa och sjukdom, hot om sjukdom samt funktionshinder och förser det praktiska omvårdnadsarbetet med evidensbaserad kunskap. Andra forskningsområden som är väsentliga är samspelet mellan sjuksköterska, patient, förutsättningar för att ge god vård, vidta omvårdnadsåtgärder samt de miljöfaktorer som påverkar människans hälsa. Ämnet utgör kunskapsbas för sjuksköterskans självständiga yrkesutövning.

Forskarutbildningen i omvårdnad utvecklades efter den amerikanska forskarutbildningen i "nursing" vid Johns Hopkins University i Baltimore som modell. Kännetecknande för utbildningen var ett omfattande kursprogram samt kontinuerliga seminarier vid sidan av avhandlingsarbetet som pågick under hela utbildningen. Följande kurser i forskarutbildningen var obligatoriska: Omvårdnadens teoretiska och filosofiska perspektiv, Forskningsdesign, statistik och mätprocess, Teorier och begrepp om hälsa och ohälsa, Etik i omvårdnadsforskning, Kvalitativa metoder och kvantitativa metoder. Detta motsvarade 90 obligatoriska högskolepoäng. Därutöver fanns valbara kurser, framför allt metodkurser, såsom Kvalitativ innehållsanalys, Hermeneutik, Grounded theory, Hälsorelaterad livskvalitetsmätning och avancerad statistik. Flera metodkurser hölls i samverkan med de två övriga institutionerna vid den vårdvetenskapliga fakulteten.

Under året 2002 omorganiserades Institutionen för omvårdnad på uppdrag av den dåvarande dekanen för den vårdvetenskapliga fakulteten. I samband med detta inrättades en forskningsenhet som kallades Forskningscentrum. Syftet var att stödja lärare och doktorander att skriva forskningsansökningar samt att anordna seminarier. Det var en hög aktivitet, med veckoblad innehållande information om annonserade forskningsmedel, kurser, konferenser, seminarier och anslag. Under våren 2004 gick Institutionen för vårdpedagogik (tidigare VLI) in i Institutionen för omvårdnad, som en följd av att vårdlärarutbildningen upphörde. Institutionen för omvårdnad hade därmed två olika forskarutbildningsämnen, nämligen omvårdnad och vårdpedagogik. Ett stöd och stimulans till forskande lärare var de "ryggsäckar" som nyblivna docenter och professorer fick under en tid. Dessa "ryggsäckar" omfattade dels forskningstid för att kunna starta forskningsprojekt, dels ekonomiska medel bland annat för språk- och statistikonsultationer.

Finansieringen av doktorandernas försörjning var till en början oklar. Även om institutionen krävde garantier för att den studerande hade lön eller försörjning från sin arbetsgivare, uppfylldes dessa inte alltid fullt ut. Efter år 2006 krävdes att finansiering skulle garanteras antingen som projektanställning på externa medel eller genom fakultetsgemensamma doktorandtjänstmedel eller institutionens egna medel. Dessutom krävdes att de antagna doktoranderna skulle genomföra sina studier på 4 år som heltidsanställda eller på 5 år med 20 % institutionstjänstgöring eller på 50 % på åtta år. Även de som var antagna på de tidigare premisserna skulle uppfylla dessa krav för att få handledning.

Målet för forskarutbildningen i omvårdnad vid Sahlgrenska akademien var att utbilda en relativt stor grupp doktorander per år under en tio-års-period för att få en kritisk massa och en bra grund av lärare och forskare. Doktorander som antogs anslöts till pågående forskningsprojekt eller kom med egna förslag till forskningsprojekt ofta med stöd från sina arbetsgivare. Vissa landsting bidrog med medel, men en stor del av doktorandens och handledarens tid gick åt till ansökningar av medel. Flertalet doktorander studerade på 50 eller 80 % och arbetade antingen inom hälso- och sjukvården eller inom högskola/universitet. Doktoranderna antogs i grupper med 15 första året och därefter i något mindre grupper de följande åren.

Doktorandprojekten resulterade vanligtvis i sammanläggningsavhandlingar från att tidigare på Vårdpedagogiska institutionen varit monografier. Doktoranderna fick oftast vara förste författare och handledarna var andra eller sista författare. Inledningsvis fanns det vid institutionen få seniora forskare/lärare. De som fanns var Fannie Gaston Johansson, Ingegerd Bergbom, Ella Danielson, Anna-Lena Hellström och Lasse Person.

De första studierektorerna för forskarutbildningen vid institutionen för omvårdnad var lektor Marianne Gustafsson och senare lektor Catharina Welin. Det lades en grund och allteftersom blev mer erfarna forskare/lärare docenter. Nära ett tjugotal docenter tillkom på relativt kort tid och flera docenter blev professorer under åren 2005-2010.

År 2007 förändrades forskarutbildningen till att bli en gemensam utbildning för hela Sahlgrenska akademien. Detta som ett resultat av att Sahlgrenska akademien år 2006 blev en enda fakultet med sex institutioner från att tidigare ha varit sexton. Därmed inrättades forskarutbildningsämnet vårdvetenskap som huvudämne och i ämnet ingick både vårdpedagogik och omvårdnad. Sahlgrenska akademien utformade från år 2007 gemensamma forskarutbildningskurser vilket innebar att både vårdpedagogik och omvårdnad fick lägga ner de egna kurserna. De tidigare obligatoriska teoretiska kurserna minskade härmed från 90 hp till 30 hp.

Svårigheter uppstod till en början då medicin, odontologi och vårdvetenskap med sina olika kulturer skulle utveckla kurser tillsammans. En fördel var att doktorander och lärare fick en inblick i varandras forskningsfält till gagn för framtida tvärvetenskapligt samarbete.

Till hjälp för en vidare utveckling av forskarutbildningen fanns och finns utvärderingar av forskarutbildningen att falla tillbaka på. Inom omvårdnad hade två internationella utvärderingar gjorts 2002 och 2005. I utvärderingen granskades både utbildningsprogram och de lärare som var handledare och/eller undervisade i de kurser som ingick i utbildningen. Som helhet fick programmet bra omdöme. Viss kritik gavs mot att flera lärare i forskarutbildningen inte hade egna projekt. Det kunde förklaras med att de seniora lärarna som var handledare var så upptagna i forskarutbildningen att den egna forskningen fick hållas tillbaka. Behovet av mer externa forskningsmedel påpekades.

Den första avhandlingen inom ämnet omvårdnad försvarades 2002 på Institutionen för omvårdnad, Sahlgrenska akademien, Göteborgs universitet. Antalet doktorsavhandlingar nådde sina toppar 2007-2008 och 2009-2010 med 13 respektive 19 disputationer. Hitintills har 83 doktorsavhandlingar försvarats och doktorander examinerats inom först ämnena vårdpedagogik och omvårdnad och senare i ämnet vårdvetenskap.

Vårdalinstitutet och annat samarbete

I slutet av 1990-talet, då den vårdvetenskapliga sektionsnämnden hade tillskapats och dåvarande docent Lena Nordholm utsetts till ordförande, påbörjades arbetet med en ansökan om att tillsammans med Lunds universitet få inrätta Vårdalinstitutet. Vårdalstiftelsen hade tillkommit som en viljeytring från riksdagen att satsningar skulle göras på vårdforskning i Sverige. En arbetsgrupp tillsattes med representanter från båda universiteten, bl. a. deltog från Göteborgs universitet professor Göran Bondjers, docent Lena Nordholm och docent Ingegerd Bergbom. Eftersom både Göteborg och Lund erhöll medel inrättades Vårdalinstitutet med lokaler både i Lund och på dåvarande Institutionen för omvårdnad. Vårdalinstitutet var en nationell angelägenhet och en forskarskola inrättades, där doktorander antogs från hela landet. Vårdalinstitutet hade en livlig seminarieverksamhet och ett omfattande kursutbud och flera av de nuvarande lektorerna vid institutionen har haft doktorandbidrag från Vårdalinstitutet samt en s.k. ryggsäck med medel som doktoranderna fritt kunde förfoga över. Förutsättningarna för dessa doktorander skilde sig åt i jämförelse med doktorander som antogs vid institutionens forskarutbildning. De förra ingick i institutionens program för forskarutbildning, men hade vissa kurser och kontinuerliga seminarier vid Vårdalinstitutet. Genom stöd från Vårdalinstitutet kunde vissa lektorer utveckla långsiktiga forskningsprogram i samverkan med flera fakulteter vid Göteborgs universitet. I dessa program fanns också möjligheter att rekrytera såväl doktorander som post.doc.

Internationellt samarbete

Institutionen har sedan 1990-talet ett omfattande internationellt samarbete via program som Erasmus, Nordplus och Linnaeus-Palme. Detta möjliggjorde att Göteborgs universitet och Hanoi Medical University i samarbete kunde skapa den första masterutbildningen i ämnet omvårdnad 2005. Detta gäller också universitet i Jordanien där det tidigt fanns ett samarbete både vad gäller forskning och lärar- och studentutbyte. En av lärarna från Jordanien och en av masterstudenterna från Hanoi fullföljde sedan sin forskarutbildning vid vår institution.

Efterhand har samarbete med stora universitet etablerats i USA såväl som i Australien. För att förstärka det internationella forskningssamarbetet, kan som exempel nämnas inrättades en gästprofessur på institutionen för professor Wendy Chaboyer från Brisbane University i Australien baserad på tidigare samarbete. Detta samarbete (och gästprofessur) har resulterat i gemensamma forskningsprojekt inom framför allt intensivvårdsområdet.

Ett stort problem under uppbyggnaden har varit och är bristen på externa forskningsmedel, som är avsedda för forskning inom omvårdnad och vårdande och dess betydelse för människors välbefinnande och återhämtning efter sjukdom, samt vid långvariga sjukdomstillstånd. Likaså har en ytterst liten andel av fasta forskningsmedel (fakultetsmedel) tilldelats institutionen trots omfattande utbildningsuppdrag. Samtidigt har olika organisationer och föreningar på nationell nivå framhållit att omvårdnadsforskningen skall fokusera på icke specifika områden utan mera på generella omvårdnadsfrågor och problem. Detta sammantaget har gjort att forskning med

inriktning mot de specifika kontexter som är i linje med specialistutbildningarna på avancerad nivå enbart har kunnat bedrivas i liten omfattning.

Bristen på forskningsmedel är ett ständigt pågående hinder att hantera. Vi ser dock att institutionens forskare lyckas allt mer att attrahera forskningsmedel. Ett gott exempel är GPCC, som är en centrubildning för personcentrerad vård inom Göteborgs universitet, där professor Inger Ekman, tidigare prefekt på vår institution, är centrumföreståndare och initiativtagare till projektet. En hel del av GPCCs forskare finns på vår institution.

Institutionens forskningsområden idag är förutom personcentrerad vård, barnafödande, vårdmiljö, palliativ vård, lärande och ledarskap, vård i samband med akuta och kritiska tillstånd.

Sammanfattning

Den grund som lades för ämnena omvårdnad och vårdpedagogik och för forskarutbildningsämnet vårdvetenskap under sent 1990-tal och början på 2000-talet har visat sig vara både stabil, välgrundad och framgångsrik med tanke på antalet doktorsavhandlingar och den bredd och de djup av ämnet som dessa bidrar med. Den satsning och de ansträngningar som gjordes av de tidigt utbildade doktorerna i ämnet har haft stor betydelse för förstärkningar av kvaliteten i grund- och specialistutbildningarna samt för forskarutbildningen. Institutionens lärare och forskare har varit produktiva när det gäller artiklar i internationella vetenskapliga tidskrifter, men också när det gäller populärvetenskapliga publikationer, böcker och bokkapitel.

Ämnet är idag etablerat i den akademiska världen, såväl i sjukvårdssammanhang som hos människor i allmänhet. Forskningen uppnår målen till gagn för patienter och närstående. Vår institution har en högt rankad grund- och forskarutbildning och forskargrupper stärks alltmer i takt med ökade externa forskningsmedel.

Det har varit ett privilegium att ha varit en del av denna utveckling och all lycka önskas institutionen för framtiden.

Medverkande

Bo Andersson, född i Karlstad 1940, är professor emeritus i ämnesdidaktik, särskilt historia. Han disputerade vid Göteborgs universitet år 1980, tjänstgjorde som amanuens, forskningsassistent och docent under 16 år i en följd vid Historiska institutionen i Göteborg för att återkomma på 1990-talet efter tjänstgöring vid annat lärosäte. Han har vid sidan av dessa arbeten varit föreståndare och vetenskaplig ledare för ett lokalhistoriskt institut vid Högskolan i Sundsvall och Härnösand och ett centrum för värdegrundsstudier vid Göteborgs universitet.

Ingegerd Bergbom, född 1947 är professor emerita vid Institutionen för vårdvetenskap och hälsa, Sahlgrenska akademien vid Göteborgs universitet. Forsvarade en doktorsavhandling vid Medicinska fakulteten vid Göteborgs universitet 1989 om patienters upplevelser av respiratorbehandling. Erhöll en docentur i intensivvård med inriktning mot omvårdnad och ett deltidslektorat 1997. Anställdes som professor 2001 och var prefekt vid dåvarande Vårdvetenskapliga fakulteten mellan 2001-2005. Under åren 2006-2012 var Ingegerd Bergbom chefsredaktör för den vetenskapliga tidskriften *Scandinavian Journal of Caring Sciences*.

Sven G. Carlsson, född 1935, fil.dr. 1977, docent 1978, leg. psykolog 1979, biträdande professor 1995, professor 1999. Forskningen var tidigt djurexperimentell, efter 1970 inriktad mot kliniska problem med anknytning till psykoterapi och psykosomatik. Mångårigt samarbete med odontologisk och medicinsk expertis. Hedersdoktor i odontologi vid Sahlgrenska akademien 2009. Institutionens prefekt 1985-1988.

Ella Danielson, född 1942 är professor emerita vid Institutionen för vårdvetenskap och hälsa, Sahlgrenska akademien vid Göteborgs universitet. Var tidigare anställd vid Institutionen för vårdlärarutbildning. Disputerade 1992 i pedagogik vid Samhällsvetenskapliga fakulteten på avhandlingen *Omvårdnad och dess psykosociala inslag*. Blev antagen som docent i omvårdnad vid Umeå universitet 2000. Anställdes i forskarutbildningen inom omvårdnad, Vårdvetenskapliga fakulteten, Göteborgs universitet 2001 och har sedan 2006 varit professor. Forskningen har främst haft fokus på att leva med en långvarig sjukdom från patienters, närståendes och vårdpersonalens perspektiv.

Gunnar Falkemark, född 1946, är seniorprofessor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Han inledde sina högre akademiska studier som doktorand i teoretisk filosofi vid Lunds universitet. I samband med disputationen 1982 övergick han till statsvetenskapen. Under läsåret 1982/1983 var han gästforskare vid Department of Government, Harvard University i USA. Under åren har han forskat om så olika områden som den samhällsvetenskapliga maktteorins filosofiska grunder, Tysklands utrikespolitik före det första världskriget och beslutsprocesser vad avser stora investeringar inom infrastrukturen. Han har erhållit ett flertal pedagogiska priser, bland annat Göteborgs universitets individuella pedagogiska pris.

Anna-Lena Hellström, född 1946 är professor emerita vid Institutionen för vårdvetenskap och hälsa, Sahlgrenska akademien vid Göteborgs universitet. Anställdes på Vårdhögskolan, Göteborg som FOU-lärare 1990 efter doktorsexamen i med vetenskap, docent 2000 och professor 2010. Har haft en klinisk kombinationstjänst som uroterapeut på Drottning Silvias barn och ungdomssjukhus. Forskningen har till stor del handlat om urinblåsans funktion hos barn; utveckling till kontroll och problem med detta. Vid tiden för inträde i Göteborgs universitet och Sahlgrenska akademien, lektor i omvårdnad och en del av institutionens ledningsgrupp.

Ingemar Kjellmer, född 1935, student Hvitfeldtska, Göteborg, 1954. Medicinska studier Göteborg, samma år. Amanuens vid Fysiologiska institutionen från 1956. Med dr och docent i Fysiologi 1965. Med lic och legitimerad läkare 1965. Fr o m detta år läkare vid Barnmedicinska kliniken. Docentur i Pediatrik 1973, professor i Pediatrik, särskilt Neonatologi 1985-2000. Vetenskapligt råd i neonatologi vid Socialstyrelsen 1984-2000. Efter övergången från Fysiologiska institutionen till Pediatriken fortsatt tillgång till djurexperimentellt laboratorium med personal anställd via dåvarande Medicinska Forskningsrådet.Handledare för ett tjugotal doktorander från pediatrik, obstetrik, fysiologi och anesthesiologi/intensivvård. Publicerat artiklar och bokkapitel främst inom områdena perinatal fysiologi, fosterövervakning, hjärnskademe-kanismer hos foster, socialpediatrik.

Louise Limberg, född 1942 i Göteborg, verksam som lärare vid Bibliotekshögskolan sedan tidigt 1980-tal. Hon har varit adjunkt, doktorand, lektor och, från 2004, professor i biblioteks- och informationsvetenskap vid Högskolan i Borås. Hon disputerade 1998 på avhandlingen *Att söka information för att lära* och har sedan dess lett och genomfört ett stort antal forskningsprojekt med inriktning på frågor om samspel mellan informationssökning, informationsanvändning och lärande. Olika projekt har finansierats av bl.a. Vetenskapsrådet, Myndigheten för skolutveckling, Skolverket samt KK-stiftelsen. 2010-2012 var hon gästprofessor vid både Queensland University of Technology, Brisbane och Charles Sturt University, Wagga Wagga, NSW. Hon är fortfarande aktiv som senior professor vid Högskolan i Borås.

Thomas Magnusson, född den 7 januari 1946. Fil. kand. och fil mag.-examina under 1970-talet, antagen till forskarutbildning i historia 1974, därefter anställd vid Historiska institutionen från ca 1980. Disputerade 1987 i historia på en avhandling om frihetstidens värvade armé och dess komplicerade växelspel med det omgivande samhället. Har därefter skrivit ytterligare ett par monografier, om fattigvårdsdebatten och de sociala realiteterna under 1800-talets första hälft samt om konflikten om det svenska ostindiska kompaniet under 1730- och 1740-talen. Han har som historiker i forskningen tagit utgångspunkt i den omfattande internationella debatten om drivkrafterna bakom omvälvningen från feodalism till kapitalism och som förebilder haft Christer Winberg, Eric Hobsbawm, E P Thompson och Christopher Hill.

Ulf Norrsell, född 1937 i Vadstena. Student i Umeå 1955. Medicinstudier och påbörjad doktorandutbildning i Lund och Warszawa 1955-61. Fortsatte doktorandutbildningen i Göteborg och disputerade 1966. Utnämndes till docent i fysiologi vid den medicinska fakulteten, Göteborgs Universitet 1967. Verksam som *International Research Fellow* vid *Department of Psychobiology, California Institute of Technology* 1968-69. Genomförde all senare tjänstgöring vid den fysiologiska institutionen i Göteborg och erhöll en personlig professur i psykobiologi

vid den medicinska fakulteten 1984. Verksamheten har vid sidan av grundforskning omfattat grundutbildning i fysiologi och neuropsykologi för studenter inom fysiologi, odontologi, logopedi och neurologi. Emeritus 2002.

Mats Oscarson, född 1939, student i Filipstad 1960, fil. mag. i engelska, psykologi, nordiska språk och pedagogik 1964. Praktisk lärarutbildning, Lärarhögskolan i Gbg 1966. Lärartjänst vid Dalslands folkhögskola 1965, 1967. Fil dr i engelska vid GU 1972. Docent i engelska 1973. Eo universitetslektor och forskare vid Lärarhögskolan i Göteborg 1970-77, ledare för utbildningsvetenskapliga projekt vid Pedagogiska institutionen, GU, 1977-2001. Har sedan 1970-talet medverkat aktivt i flera större internationella språkprojekt initierade av Europarådet och EU. Innehade 1996 ett Research Fellowship vid The National Foreign Language Center, Johns Hopkins University, Washington D.C. Professor i pedagogik med inriktning mot engelska språket, 2001. Emeritus 2006.

Joseph Schaller, född 1942, fil.kand. 1965, fil.lic. 1972, fil.dr. 1974, docent 1978, legitimerad psykolog 1978, professor 2007. Huvudsaklig forskningsinriktning: psykosocial arbetsmiljö, förändringsarbete och förändringsstrategier. Medverkat i ett antal arbetsmiljöundersökningar vid Göteborgs universitet. Institutionens prefekt och stf prefekt under olika perioder. Olika lärarbefattningar sedan 1965.

Lena Skoglund, född i Örnköldsvik 1943, var lektor vid Bibliotekshögskolan 1975-1989 och har därefter varit chef för olika kulturinstitutioner, bl.a. stads- och länsbiblioteket i Örebro län från 1989 och kulturchef i Örebro kommun fram till och med 1996, vice VD Malmö Musik och Opera 1997-1998, samt förvaltningschef Regionbibliotek Västra Götaland 1999-2008. Parallellt med dessa tjänster har hon haft uppdrag som expert för Folkbiblioteksutredningen 1980-85. Vidare har hon varit styrelseledamot i Kulturrådet 1987-1996, Bibliotekstjänst AB 1991-95, Bok & Bibliotek i Norden AB 2000-2011, Sveriges författarfond 2006-2012, samt i FoU-nämnden Högskolan i Borås 2006-2009. Hon var ordförande i styrelsen för Institutionen Biblioteks- och informationsvetenskap, Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås 2008-2014.

Mall Stålhammar, född Mölder i Tallinn, Estland 1943. Student i Göteborg 1963. Studier vid Handelshögskolan 1963-64. Fil.kand. i franska och engelska vid Göteborgs universitet 1968, fil.dr. i engelska vid GU 1977, docent i engelska vid GU 1997. Professor i engelska med fackspråklig inriktning 2004. Emerita 2008.

Emin Tengström, född 1929, student i Göteborg 1948, fil.mag. vid Göteborgs Högskola 1951, fil.lic. i latin vid Göteborgs universitet 1955, fil.dr. och honorärdocent i latin 1964 vid Göteborgs universitet, gymnasielärare i klassiska språk och historia i Bollnäs, Köping och Kungälv 1956-1971, e.o. docent i latin vid Göteborgs universitet 1972, ordförande i Centrum för tvärvetenskapliga studier av människans villkor 1972-76 samt 1977-78, gästprofessor i humanekologi vid Chalmers år 1981, professor i humanekologi vid Göteborgs universitet 1986, dess prorektor 1986-1992, emeritus vid Göteborgs universitet 1995, professor i transportforskning (deltid) vid universitetet i Aalborg 1995-2002.